

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI
PSİKOLOJİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

EGO TÜKENMESİ VE ÖZGÜR İRADE İNANCININ
ÜLTİMATOM OYUNUNDA ALINAN KARARLAR
ÜZERİNE ETKİLERİ

Taner GÖRÜRYILMAZ

Danışman

Doç. Dr. Serap Aslan AKFIRAT

İZMİR – 2021

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Ego Tükenmesi ve Özgür İrade İnancının Ültimatom Oyununda Alınan Kararlar Üzerine Etkileri” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

....../....../2021

Taner Görüryılmaz

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Ego Tükenmesi ve Özgür İrade İnancının Ültimatom Oyununda Alınan Kararlar Üzerine Etkileri

Taner GÖRÜRYILMAZ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Psikoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Programı

Bu araştırmanın genel amacı insanların adaletsizlik karşısındaki davranışlarını belirleyen psikolojik mekanizmaların incelenmesidir. Ekonomi oyunlarında adaletsiz tekliflerin yapılmasını ve bu tekliflerin kabul edilmesini açıklamaya çalışan güçlü karşılıklılık, karşılıklı adalet, adaletsizlikten kaçınma gibi farklı kuramlar bulunmaktadır. Bu kuramlar temelini karşılıklılık, sorumluluk, suçluluk, cezalandırma ve kaynak dağılımı gibi kavramlardan almaktadırlar. Bu kavramlarla iç içe geçmiş ve karar verme çalışmalarında kullanılan ego tükenmesi kavramına, ekonomik davranışları incelerken az da olsa yer verilmiştir. Ancak özgür irade inancının adaletsiz tekliflere yönelik karar vermedeki etkisi gerek uluslararası gerekse ulusal alanyazında yeteri kadar çalışılmamıştır. Bu çalışmada ego tükenmesi ve özgür irade inancı değişkenlerinin, katılımcıların Ültimatom oyununda kendilerine sunulan adaletsiz teklifleri reddetme veya kabul etme davranışları üzerindeki etkisi, deneysel bir çalışma ile incelenmiştir. Ültimatom oyununda belirli bir miktar kaynağı kendi istediği şekilde paylaşmayı teklif eden ve bu teklifi kabul etme veya reddetme şansına sahip olan iki taraf vardır. Teklif kabul edildiğinde teklif

verenin önerdiği şekliyle kaynak paylaşımı gerçekleşir, ancak reddedildiğinde her iki taraf da kaynaklardan hiçbir pay alamaz.

Bu araştırma 2 (Ego Tükenmesi Koşulu/ Kontrol Koşulu) X 3 (Özgür İrade İnancının Pekiştirildiği Koşul/ Kontrol Koşulu/Özgür İrade İnancının Zayıflatıldığı Koşul) deneklerarası faktöriyel desene sahip deneysel bir çalışmadır. Araştırmaya katılan 334'ü kadın 189'u erkek toplam 523 kişi altı deneysel koşuldan birine seçkisiz olarak atanmıştır. İlk olarak demografik bilgi formunu dolduran katılımcılar daha sonra Özgür İrade İnanc Ölçeğini doldurmuş, ve ardından Ültimatom oyunu oynamışlardır. Bu oyunda tüm katılımcılar, belirli bir miktar paranın diğer kişi tarafından pay edildiği teklifle karşılaşır. Katılımcıların kendilerine yapılan teklifi kabul ettiklerinde topladıkları para miktarı araştırmanın bağımlı değişkenini oluşturmaktadır.

Verilere SPSS v24 paket programı aracılığıyla kovaryans (ANCOVA) analizi uygulanmıştır. Buna göre, ego tükenmesi koşullarına göre, katılımcıların ültimatom oyununda kazandıkları para miktarı anlamlı şekilde farklılaşmamıştır. Özgür irade inancı koşullarına göre ise anlamlı farklılıklar ortaya çıkmıştır. Özgür irade inancının pekiştirildiği koşuldaki katılımcılar Ültimatom oyununda kendilerine teklif edilen adaletsiz teklifleri daha fazla reddetmiş ve oyundan en az miktarda parayla ayrılmışlardır. Bunun yanında özgür irade inancının azaltıldığı koşuldaki katılımcılar adaletsiz paylaşımları daha az reddetmiş ve oyundan en yüksek miktarda para ile ayrılmışlardır. Bu durumda kişinin özgür irade inancı arttıkça kendisine sunulan adaletsiz teklifleri özgür irade inancı düşük kişilere oranla daha fazla reddettikleri bulunmuştur. Araştırmanın bulguları ve sınırlılıkları alanyazın çerçevesinde tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ego Tükenmesi, Özgür İrade İnancı, Ültimatom oyunu, Karşılıklılık, Adaletsizlik, Karar verme

ABSTRACT

Master's Thesis

The Effects of Free Will Belief and Ego Depletion on the Decisions Made in the Ultimatum Game

Taner GÖRÜRYILMAZ

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Psychology

Master Program

The general purpose of this study is to examine the psychological mechanisms that play a role in people's acceptance or rejection of offers perceived as unfair. There are different theories in the economy games, such as strong reciprocity, reciprocal fairness, and inequity aversion, which try to explain the making and acceptance of unfair offers. These theories are based on concepts such as reciprocity, responsibility, guilt, punishment, and resource allocation. Intertwined with these concepts and used in decision-making studies, Ego depletion has been used, albeit little, in examining economic behavior. However, the effect of free will belief on this situation has not been studied sufficiently in both international and national literature. In this study, ego depletion and free will beliefs were examined in an experimental study to what extent participants would accept or reject the unfair offers offered to them in the Ultimatum game. In the ultimatum game, there are two parties, a proposer who offer to allocate a certain amount of resources as they wish and a responder who have the opportunity to accept or reject this offer. When the proposal is accepted, resource sharing takes place as suggested by the proposer, but when rejected, neither side gets any share of the resources.

This research is an experimental study with 2 (Ego Depletion Condition / Control Condition) X 3 (Belief in Free Will Increased Condition / Control Condition / Belief in Free Will Decreased Condition) between-subject factorial design. A total of 523 people, 334 women and 189 men, who participated in the study, were randomly assigned to one of six experimental conditions. Participants first filled out the demographic information form. Later, they filled the free will belief scale and played the Ultimatum game. In this game, all participants encounter an offer where a certain amount of money is allocated by the other person. The dependent variable of the research is the amount of money that the participants collect when they accept the offer made to them.

The data were analyzed by ANCOVA and Post Hoc Tukey tests. Accordingly, the amount of money earned by the participants in the ultimatum game did not differ significantly according to the conditions of ego depletion. Significant differences have emerged according to the conditions of free will belief. Under the condition that the belief in free will was reinforced, the participants rejected the unfair offers in the Ultimatum game more and left the game with the least amount of money. In addition, in the condition where the belief of free will was reduced, the participants rejected the unfair offers less and left the game with the highest amount of money. In this case, it has been found that as the person's belief in free will increases, they reject unfair offers more than those with low free will beliefs. The findings and limitations of the study were discussed within the framework of the literature.

Keywords: Ego Depletion, Free will, Ultimatum game, Reciprocity, Inequity Aversion, Decision making

EGO TÜKENMESİ VE ÖZGÜR İRADE İNANCININ ÜLTİMATOM OYUNUNDA ALINAN KARARLAR ÜZERİNE ETKİLERİ

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
TABLolar LİSTESİ	xi
EKLER LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KURALSAM ÇEVRE VE GÖRGÜL ARAŞTIRMALAR

1.1. İŞBİRLİĞİ VE KARŞILIKLILIK	3
1.2. EŞİTSİZLİKTEN KAÇINMA	5
1.3. KARŞILIKLI ADALET	8
1.4. GÜÇLÜ KARŞILIKLILIK	9
1.5. ÜLTİMATOM OYUNU	11
1.6. BENLİK KONTROLÜ VE EGO TÜKENMESİ	14
1.6.1. Benlik Kontrolü ve Ego Tükenmesi Nedir?	14
1.6.2. Ego Tükenmesi Manipülasyonu	16
1.6.3. Otomatik Süreçler ve Ego Tükenmesi Çalışmaları	17
1.6.4. Ego Tükenmesi ve Ekonomik Oyunlar	19

1.7. ÖZGÜR İRADE	24
1.7.1. Özgür İrade Nedir?	24
1.7.2. Özgür İrade Manipülasyonu	30
1.7.3. Özgür İrade ile İlgili Yapılan Çalışmalar ve Sonuçları	32
1.7.4. Özgür İrade ve Ego Tükenmesi	40
1.8. ÇALIŞMANIN AMACI	42

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

2.1. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ	43
2.2. ÖRNEKLEM	45
2.3. ARAŞTIRMA DESENİ	47
2.4. İŞLEM	48
2.4.1. Özgür İrade İnancı Manipülasyonu	48
2.4.2. Ego Tükenmesi	51
2.5. ÖLÇÜM ARAÇLARI	52
2.5.1. Demografik Bilgi Formu	52
2.5.2. Manipülasyon Kontrol Soruları	52
2.5.2.1. Özgür İrade İnanc Ölçeği	52
2.5.3. Bağımlı Değişken: Ültimat Oyunu	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

3.1. ÖZGÜR İRADE MANİPÜLASYONUNUN ÖZGÜR İRADE İNANCI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	55
3.2. DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERE GÖRE ÜLTİMATOM OYUNUNDA KAZANILAN PARA MİKTARI	57

3.3.ÖZGÜR İRADE VE EGO TÜKENMESİ KOŞULLARINA GÖRE ÜLTİMATOM OYUNUNDA KAZANILAN PARA MİKTARI	57
SONUÇ	63
KAYNAKÇA	68
EKLER	

KISALTMALAR

\$. Amerikan Doları

bkz. Bakınız

F. Örneklem Ortalamaları Arasındaki Varyasyon

N. Katılımcı Sayısı

örn. Örneğin

p. Anlamlılık Değeri

s. Sayfo No

sd. Serbestlik Derecesi

SH. Standart Hata

SS. Standart Sapma

TL. Türk Lirası

$\bar{x}$. Ortalama

X_{fark} . Ortalamalar Arasındaki Fark

η^2 . Eta Kare (Etki Gücü)

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Örneklemenin Demografik Özellikleri	s. 45
Tablo 2: Araştırma İçerisindeki Koşullar	s. 47
Tablo 3: Ültimatom Oyununda Verilen Tekliflerin Cinsi ve Sıralaması	s. 54
Tablo 4: Her Bir Deney Koşulundaki Katılımcı Sayısı	s. 55
Tablo 5: Özgür İrade Manipülasyonunun Özgür İrade İnancı Seviyesine Etkileri için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları	s. 56
Tablo 6: Katılımcıların Özgür İrade İnancı Manipülasyonlarına (ÖİM) Göre Özgür İrade İnancı Puanlarına İlişkin Post Hoc Tukey Testi Sonuçları	s. 56
Tablo 7: Demografik Özelliklere Göre Ültimatom Oyununda Elde Edilen Para Miktarları Arasındaki Farka İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları	s.59
Tablo 8: Demografik Özelliklerin, Özgür İrade Manipülasyonunun (ÖİM) ve Ego Tükenmesinin (EGO) Ültimatom Oyununda Kazanılan Para Miktarı Üzerindeki Etkileri İçin Kovaryans Analizi (ANCOVA) Tablosu	s. 60
Tablo 9: Katılımcıların Özgür İrade İnancı Manipülasyonlarına (ÖİM) Göre Ültimatom Oyununda Kazandıkları Para Miktarına İlişkin Post Hoc Tukey Testi Sonuçları	s. 61
Tablo 10: Ego Tükenmesi (EGO) ve Özgür İrade Manipülasyonunun Ültimatom Oyununda Kazanılan Para Miktarına Göre Tanımlayıcı İstatistikler	s. 62

EKLER LİSTESİ

EK 1: Bilgilendirilmiş Onam Formu	ek s.1
EK 2: Demografik Bilgi Formu	ek s.3
EK 3: Özgür İrade Manipölasyon Cümleleri	ek s.5

GİRİŞ

Ego tükenmesi, özgür irade inancı ve adalet/karşılıklılık kavramları hem psikologlar hem de ekonomistler tarafından çalışılan önemli konular arasında bulunmaktadır. Bu kavramların insanların gerek ahlaki gerekse ekonomik karar verme süreçlerini nasıl etkiledikleri farklı düzlemlerde çalışılmıştır (Gintis, 2000a: 169; DeWall, Baumeister, Gailliot ve Maner, 2009: 1657; Halali ve diğerleri, 2013:

5) Bazı araştırmacılar ekonomik düzlemde insanların akılcı davrandıklarını önermişlerdir. Buna göre rasyonel insan modelindeki kişi kendi çıkarına odaklanmıştır ve onu maksimize etmeye çalışmaktadır. Bu noktada kişinin her ne kadar yapılan paylaşım adaletsiz gözükse dahi kendisine verilecek en ufak teklifi dahi kabul etmesi beklenmektedir (örneğin karşı taraf 10 TL'nin 9 TL'sini kendisine 1 TL'sini diğer kişiye bölüştürmüştür). Ancak çalışmalar beklenin aksine rasyonel insan modelinin işlemediğini ve bireylerin çoğunlukla yalnızca kendi çıkarlarını maksimize etmektense adil paylaşım ilkesini de gözettiklerini ve yeri geldiğinde kendi ceplerinden harcayarak, kendi çıkarları pahasına adil davranmayanları cezalandırdıklarını göstermiştir (Gintis, 2000a: 170; 2000b: 312). Bu durumu açıklamaya çalışan pek çok araştırmacı çalışmalarında adalet, işbirliği ve karşılıklılık gibi kavramları ve bu kavramları etkileyen değişkenleri (örneğin ego tükenmesi) incelemişlerdir (DeWall ve diğerleri, 2008: 1658; Xu ve diğerleri, 2012: 1184; Halali ve diğerleri, 2013: 6; Schulz ve diğerleri, 2014: 84; Achtziger ve diğerleri, 2015: 145; Hauge ve diğerleri, 2016: 572). Bu çalışmada da bireysel olarak zarar görseler bile adaletsiz tekliflerin reddedilmesinde rol oynayan değişkenlerin araştırılması hedeflenmektedir. Bu kapsamda, ego tükenmesi ve özgür irade inancının rolüne odaklanılmıştır. Ültimat oyununda kendilerine sunulan adaletsiz teklifleri reddetme veya kabul etme davranışlarının, kişilerin ego tükenmesi durumlarına ve özgür irade inançlarına göre değişip değişmediği deneysel bir çalışma ile incelenmektedir.

Birinci bölümde araştırmanın gerek psikoloji gerek ekonomi literatürüne uzanan kuramsal altyapısı ortaya konmuştur. Bu bölümde, adalet, karşılıklılık, işbirliği, benlik kontrolü, ego tükenmesi ve özgür irade kavramları tanıtılmış ve bu konulara dair çalışmalar ve bulgular sunulmuştur. Araştırmanın amacı çerçevesinde bu kavramların birbirleriyle olan ilişkileri de bu bölümde verilmiştir.

İkinci bölümde ise çalışmanın yöntemine dair bilgiler sunulmuştur. Çalışmanın amacı ve hipotezleri ile çalışmaya katılan örneklemin demografik özellikleri belirtilmiştir. Yine bu bölümde çalışmada kullanılan ölçüm araçları tanıtılmış ve ölçeklerin özellikleri sunulmuştur. Çalışmada kullanılan ölçüm araçlarına Ekler bölümünden ulaşılabilir. Ayrıca çalışmanın deneysel deseni ve uygulanan prosedür açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde araştırmanın bulguları sunulmuştur. Son olarak Sonuç ve Tartışma bölümünde ise elde edilen veriler literatür ışığında kısaca yorumlanmış ve tartışılmış, çalışmanın sınırlılıkları belirtilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE VE GÖRGÜL ARAŞTIRMALAR

1.1. İŞBİRLİĞİ VE KARŞILIKLILIK

İşbirliği, iki veya daha fazla bireyin ortak bir hedefe veya tamamlayıcı hedeflere ulaşmak için birlikte çalıştığı süreci tanımlamaktadır (Fehr ve Heinrich, 2003: 56). Örneğin Oyun teorisinde işbirliği, oyundaki tüm katılımcılar için ödülleri maksimize eden ve maliyetleri en aza indiren strateji olarak kabul edilir; bu bazen özgeciliğin bir açıklaması olarak da öne sürülür (Bolton, Katok ve Zwick, 1998: 274). İşbirliği ve kişisel çıkar arasındaki çatışma, insanların karar verme sürecindeki en önemli mücadelelerden biridir. Her ne kadar kişisel çıkarlarına göre hareket etmek birey açısından en karlı yol gibi gözükse de bu tür bir bencillik, savaşa ve yıkıma kadar evrilebilecek durumlara yol açabilir. Diğer taraftan işbirliği, bireyin, doğrudan ilişkili olmadığı başkalarına fayda sağlamak için bir takım maliyetlere katlanmasını veya bedeller ödemesini gerektirir (Nowak, 2006: 1562). Ancak bu tür davranışların, nihayetinde barışçıl, sağlıklı ve daha başarılı toplumlara yol açtığı öne sürülmektedir (Trivers, 1971: 42; Axelrod ve Hamilton, 1981: 1392; Boyd ve diğerleri, 2003: 3532; Fehr ve Fischbacher, 2003: 787; Perc ve Szolnoki, 2010: 115; Rand ve Nowak, 2013: 417; Milinski ve diğerleri, 2016: 6).

Bencil olduğu düşünülen insanın kendi kazancını maksimize etmeyen bu tür bir eylemde bulunması için işbirliğini ortaya çıkaran evrimsel mekanizmaların olması gerektiği düşünülmektedir. Capraro ve Cococcioni (2016: 3) bu tür beş mekanizma belirtmiştir: 1) eğer kişiler arası etkileşim sürekliyse bireyin işbirliğinin bedeli ilerde kendisine diğer kişinin yardımı olarak geri dönebilir; 2) eğer etkileşim rastgelelikten ziyade belirli bir yapıya sahipse kişiler zamanla işbirliğine yatkın kişilerle belirli bir grup oluşturarak beşçileri aralarına almayarak onların yıkıcı etkisinden birbirlerini koruyabilirler; 3) eğer etkileşim içerisine giren kişiler genetik olarak birbirlerine yeteri kadar yakınlarsa bu durumda işbirliğinin kişide yarattığı bireysel kayıp genetik yakınlık sebebiyle evrimsel kar-zarar açısından önemini

yitirebilir; 4) eğer etkileşimler bireylerden ziyade gruplar arasında yaşıyorsa, işbirliği grup içerisinde ortaya çıkabilir ve grubun hayatta kalma şansını artırabilir. Birey açısından karlı olmayan işbirliği stratejileri grup açısından karlı olduğu için bencil gruplardan ziyade işbirliği yapan gruplar evrimsel süreçte hayatta kalacaklardır; 5) eğer etkileşimler devamlıysa ve üçüncü bir kişi bu etkileşimleri gözlemliyorsa bu durumda işbirliğinde bulunmak ve bu yönde bir itibar kazanmak, gelecekte kendisiyle işbirliğine girilmesini kolaylaştıracak için birey adına uzun vadede faydalı olacaktır. Tarihsel olarak bakıldığında da insan grupları savaşlar, avlanma ve yemek paylaşımı gibi geniş çaplı işbirliği gerektiren durumları sıklıkla deneyimlemiştir (Fehr ve Henrich, 2003: 60).

Karşılıklılık, kişinin başkalarıyla etkileşime girdiğinde kendilerine iyi davranan bireylere iyi, kötü davranan bireylere ise kötü davranmasıdır (Guala, 2012: 2). İnsanlar gündelik hayatlarındaki pek çok etkileşimde iki tarafı da bağlayacak resmi anlaşmalar yapamayacağı için bireyleri işbirliğinden caymaya itecek sayısız etken ortaya çıkmaktadır (Halali, Bereby-Meyer ve Meiran, 2014: 748). Adaletsiz davranışları cezalandırıp, adil davranışları ödüllendirdiği için karşılıklılık, kişiler arası işbirliğinin devam etmesi için hayati önem taşımaktadır (Alexander, 1987: 208). Karşılıklılığın insan davranışının güçlü bir belirleyicisi olduğunu gösteren çok sayıda kanıt vardır: psikologlar ve iktisatçılar tarafından gerçekleştirilen deneyler ve anket çalışmalarının yanı sıra sosyoloji ve antropolojide de etkileyici bir literatür, karşılıklı davranışın her yerde mevcut olduğunu vurgular (bkz. Falk ve Fischbacher, 2006: 294). Örneğin katılımcılar tarafından belirli bir para miktarının paylaşıldığı Ültimat oyununda kaynağı pay eden oyuncunun diğer oyuncuya yaptığı düşük teklifler genellikle reddedilmiştir (Güth, Schittberger ve Schwarze, 1982: 417; Thaler, 1988: 200; Güth, 1995: 336; Camerer ve Thaler, 1995: 212; Slonim ve Roth, 1998: 578). Hatta bu oyunu izleyen üçüncü bir kişiye, adaletsiz teklif sunan kişileri kendi ceplerinden para harcayarak cezalandırabilme gücü verildiğinde, katılımcılar kendi zararlarına da olsa düşük teklif veren oyuncuları cezalandırmışlardır (Fehr ve Gächter, 2000: 989; Carpenter ve Matthews, 2005: 370)

Bazı araştırmacılar insanlar arasındaki işbirliğini ve karşılıklılığı mümkün kılan bilişsel ve toplumsal mekanizmalardan bahsetmektedir. Örneğin Fehr ve Heinrich'e (2003: 63) göre grup içerisinde işbirliğinin ortaya çıkması, devam etmesi

ve beleşçilik sebebiyle çökmemesi için grubun belirli bir yüzdesinin kendi zararına dahi olsa başkalarına faydalı olmak adına karşı tarafa daha fazla pay verdiği ilk teklifi yapması (özgeci teklif) gerekmektedir. Aynı zamanda yine başkalarının faydası için kendi karından vazgeçerek -Ültimeatom oyununda düşük teklif verenleri cezalandıran üçüncü kişiler gibi (Fehr ve Gächter, 2000: 989; Carpenter ve Matthews, 2003: 370)- özgeci ödüllendirme veya cezalandırma ile bu ilişkiyi devam ettirmesi gerekmektedir. Alanyazında değinilen üç kuram ise aşağıda verilmiştir.

1.2. EŞİTSİZLİKTE KAZINMA

Eşitsizlikten kaçınma kuramına (*inequality aversion theory*) göre insanlar sadece mutlak karlarını değil aynı zamanda kendilerine ayrılan payın miktarını da önemsemektedir (Fehr ve Schmidt, 1999: 825; Bolton ve Ockenfels, 2000: 172). Yani, sadece bir şeyleri elde edip etmediklerine bakmakla kalmaz, aynı zamanda elde ettikleri şeyin miktarını başkalarının elde ettikleriyle de kıyaslarlar. Bu sebeple nihai olarak kendi zararlarına olsa dahi insanlar kendileri ile diğerinin durumunu eşitlemek adına belirli davranışlarda bulunabilirler (örn. Ültimeatom oyununda adaletsiz teklifleri reddederek hem kendi paylarını hem de teklif veren kişinin payını sıfıra çekmeleri) (Halali, Bereby-Meyer ve Ockenfels, 2013: 5). Bu durum ekonomi (Eckel ve Grossman, 2001: 175; Fershtman ve diğerleri, 2012: 135), psikoloji (Blake ve McAuliffe, 2011: 219; Güroglu ve diğerleri, 2011: 636), antropoloji (Henrich ve diğerleri, 2001: 75) ve sinirbilim (Sanfey ve diğerleri, 2003: 1757; Tricomi ve diğerleri, 2010: 1090; Tricomi ve Sullivan-Toole, 2015: 3) gibi çeşitli alanlarda yapılan çalışmalarda gözlenmiştir. Eşitsizliği reddetme iki türlü ortaya çıkmaktadır. İlki kişinin avantajına olan bir eşitsizlik iken ikincisi kişiyi dezavantajlı konumda bırakan eşitsizliktir. İlk durumda kişide suçluluk duygusu etkinken ikincisinde kıskançlık (*envy*) ön plandadır (Loewenstein, Thompson ve Baserman, 1989: 430). Her ne kadar kişinin dezavantajına olan eşitsizlik bireyde daha güçlü tepki uyandırsa da ilginç bir şekilde kendi avantajına olan eşitsizlik de kişinin davranışlarını etkilemektedir.

Örneğin ekonomi oyunlarında bir tarafın ortadaki parayı kendisi ve bir başkası arasında istediği gibi pay ettiği (Diktatör oyunu) durumlarda dahi kişiler büyük bir çoğunlukla tüm parayı kendilerine ayırmamış, hatta adil sayılabilecek paylaşımlar dahi yapmışlardır (Camerer ve Thaler, 1995: 212; Eckel ve Grossman, 1996: 181; Andreoni ve Miller, 2002: 746). Bu durumu anlamak için nöroekonomi alanında pek çok beyin görüntüleme çalışması yapılmıştır (Glimcher ve Rustichini, 2004: 450; Zak, 2005: 3; Sanfey, Loewenstein, McClure ve Cohen, 2006: 112). Öncelikle yemek ve para gibi nesnelerin beyindeki ödül noktalarını uyardıkları bulunmuştur (Tremblay, Hollerman ve Schultz, 1998: 970; O'Doherty, 2004: 772; Delgado, 2007: 75). İlginç bir şekilde beyindeki ödül noktalarının (nucleus accumbens, caudate nucleus, orbitofrontal ve medial frontal bölgeler) aynı zamanda eşitlik isteği, kaynakların eşit dağılması gibi kavramlara karşı da duyarlı oldukları bulunmuştur (Tricomi ve Sullivan-Toole, 2015: 4).

Bir diğer ekonomi oyunu olan ve bir tarafın belirli bir miktar parayı kendisi ile diğer oyuncu arasında pay ettiği ve diğer oyuncunun bu paylaşımı kabul veya ret şansının olduğu ültimatom oyununda, katılımcılar adil bir teklif aldıklarında hem daha mutlu hissettiklerini bildirmişler hem de beyinlerindeki ödül noktalarındaki aktivasyon artmıştır (Tabibnia, Satpute ve Lieberman, 2008: 343). Hatta diktatör oyununda adil paylaşım teklifi yapanların beyinlerindeki ödül noktaları da (ventromedial prefrontal korteks) aktive olmuştur (Zaki ve Mitchell, 2011: 19765). Her ne kadar bu sonuçlar adalet ve eşitlik kavramları için umut verici gözükse de adil paylaşım dışında beyindeki ödül noktalarını aktive eden başka durumlar da vardır. Örneğin oyun deseninin rekabeti ön plana çıkardığı durumlarda kişilerin ödül noktaları adil dağılımda değil kişinin karı arttığı zaman aktive olmuştur (Fliessbach ve diğerleri, 2007: 1306, 2012: 2).

Diğer bir şaşırtıcı bulgu ise Mahkûm ikilemi (*Prisoner's dilemma*) oyunundan gelmiştir. Bu oyunda her iki oyuncu da birbirlerinin kararlarını bilmeden işbirliği yapma veya bir diğerini satma (*defect*) olanağına sahiptirler. İki tarafın da işbirliğini seçtiği durum, birbirlerini sattıkları duruma nazaran her ikisi için de daha karlıdır. Ancak bir oyuncu için en karlı durum karşıdaki kişi işbirliğini seçmişken kendisinin o kişiyi satmasıdır. İş birliği stratejisini seçen katılımcılar karşı tarafın da iş birliğini seçtiğini öğrendiklerinde beyinlerindeki ödül noktaları aktive olmuş,

ancak aynı noktalar diğer oyuncuyu sattıkları durumda aktifleşmemiştir (Rilling ve diğerleri, 2002: 400; Rilling, Sanfey, Aronson, Nystrom ve Cohen, 2004: 1698). Ayrıca oyun sonrasında katılımcılara kendileriyle iş birliği yaptığı söylenen oyuncuların fotoğrafı gösterildiğinde beyinlerindeki ödül noktası (ventral striatum) aktive olmuştur (Singer, Kiebel, Winston, Dolan ve Frith, 2004: 655). Daha da ilginç Rilling ve diğerlerinin (2002: 401) araştırmasına göre Mahkûm ikilemi oyunundaki en iyi (kendileri açısından en karlı) senaryoyu yaşayan katılımcılarda - yani kendileri karşı tarafı satmışken diğer oyuncunun işbirliğini seçtiği senaryo- beyinlerindeki ödül noktalarında herhangi bir aktivasyon artışı yaşanmamıştır. Araştırmacılar bu durumu, kişilerin suçluluk duyuyor olabileceği düşüncesiyle açıklamaktadırlar.

Başka çalışmalar ise özgeci cezalandırmanın, eşitsizlik ve beyindeki ödül mekanizması ile ilişkilerini incelemişlerdir. De Quervain ve diğerleri (2004: 1256) Güven oyununda iş birliği yapmayan kişileri cezalandıran katılımcıların beyinlerindeki ödül noktasının (caudate) aktive olduğunu görmüşlerdir. Singer ve diğerlerinin (2006: 467) çalışmasında ise Mahkûm ikilemi oyunu sonrasında adil davranmadığı düşünülen kişilerin deney deseni gereği acı çektiğini gören katılımcılarda da beyindeki ödül noktası (ventral striatum) aktive olmuştur. Ernst Fehr ve Klaus Schmidt tarafından ortaya atılan Eşitsizlikten kaçınma kuramı 1999 yılında *Quarterly Journal of Economics*’te yayımlanmasından bu yana gerek ekonomi gerekse psikoloji alanındaki pek çok çalışmada sıkça başvurulan bir kuram olsa da eleştirilen yönleri de vardır (eleştiriler için; Bergh, 2008: 1789).

Buradaki çalışmada katılımcılara oynatılacak Ültimat oyununda hem adaletli hem de adaletsiz teklifler sunulacaktır. Bu durumda bazı katılımcılar kendi çıkarlarına dahi olsa (kendileri 1 TL alırken diğer oyuncu 9 TL olsa bile matematiksel olarak katılımcı bu koşulda hiç para almadığı koşula göre daha karlıdır) adaletsiz teklifleri reddedebilirler. Bu durumun oluşmasında eşitsizlikten kaçınma kuramında bahsedilen mutlak karın değil adaletsiz paylaşımın etkisi rol oynayabilir.

1.3. KARŞILIKLI ADALET

Karşılıklı adalet kuramına (*reciprocal fairness theory*) göre ise insanlar kendilerine sunulan teklifin arkasındaki niyeti önemsemektedirler. Eğer diğer oyuncunun teklifi adil ise teklif sunan kişi ödüllendirilirken, teklif adaletsiz ise cezalandırılmaktadır (Rabin, 1993: 1290; Dufwenberg ve Kirchsteieger, 2004: 275; Bereby-Meyer ve Niederle, 2005: 178; Radke ve diğerleri, 2012: 4). Örneğin Falk ve diğerleri (2003: 24) katılımcılara ekstra kuralları olan bir ultiatom oyunu oynatmışlardır. Çalışmada iki farklı grup vardır. İlk grupta 10 doları pay etmesi gereken katılımcılar parayı ya kendilerine 8 karşı tarafa 2 (8:2) ya da kendilerine 5 karşı tarafa 5 (5:5) şeklinde paylaştıracaktır. Bu koşulda pay edici parayı 8:2 şeklinde bölüştürürse diğer oyuncu çoğunlukla teklifi reddetmiş ve her iki tarafın da 0 dolar ile çalışmadan ayrılmasını sağlamıştır. İkinci koşuldaysa pay edici ya kendisine 8 karşı tarafa 2 (8:2) ya da kendisine 10 karşı tarafa 0 (10:0) şeklinde dağılım yapabilmektedir. Bu koşulda pay edici parayı 8:2 şeklinde dağıttığında teklifi genellikle kabul edilmiştir. Aslında iki koşulda da teklif eden kendisine 8 alırken karşı tarafa 2 vermektedir ancak ilk koşulda bu reddedilirken ikincisinde kabul edilmektedir.

Bu sonuçlara göre bir paylaşımın kabul edilip edilmemesi yalnızca teklif edilen para miktarına değil diğer olası teklif seçeneklerine de bağlıdır. Araştırmacılara göre her iki teklif miktarı aynı olsa da teklif alan kişinin asıl dikkat ettiği husus tekliflerin arkasındaki niyettir. Benzer bir çalışma gerçekleştiren Nelson (2002: 427) 20 doların bölüşüleceği bir ultiatom oyununda pay edicinin verebileceği maksimum para miktarını 4 dolar olarak belirlemiştir. Teklif alan kişi 4 doların azami pay miktarı olduğunu bildiğinde bu teklifi kabul etme oranı oldukça artmıştır.

Araştırmacılar insanların karşılıklı adalet davranışı göstermesinde duyguların önemli bir rol oynadığını düşünmektedirler. Fehr ve Gächter (2000: 990) adaletsiz davranışlarda bulunan ve normları ihlal eden bireyleri izleyen 3. kişilerin kelimenin tam anlamıyla kötü hissettiklerini ve bu olumsuz duyguların adaletsiz davranışı cezalandırma isteğini ortaya çıkardığını iddia etmektedirler. Aynı şekilde tikslenme

gibi duyguların da ekonomik ve sosyal sonuçları olan durumlarda insanların kararlarını etkilediği görülmüştür (Lerner, Small ve Loewenstein, 2004: 339; Sanfey, 2007: 600). Bu noktada bu çalışmadaki adaletsiz tekliflerin reddedilmesinin bir diğer sebebi de kişilerin kendilerine sunulan adaletsiz tekliflerin ardındaki niyeti kötü olarak algılamaları ve bunu takip eden olumsuz duygulanmanın (tiksinme gibi) kişiyi kendi zararına dahi olsa adaletsiz teklifleri reddetmeye itmesi olabilir.

1.4. GÜÇLÜ KARŞILIKLILIK

Konuyla ilişkili bir diğer kavram ise güçlü karşılıklılıktır (*strong reciprocity*). Gintis'e (2000a: 170) göre güçlü karşılıklılık bireyin ne şimdi ne de gelecekte kendisine bir kar getirme olasılığı olmasa da güçlü bir şekilde karşılıklılık normunu uygulamasıdır. Örneğin kişinin anonim olarak tek sefere mahsus oynadığı ve itibar kazanma şansının olmadığı ultiatom oyununda dahi adaletsiz teklifleri reddetmesi veya oyunu dışardan izleyen bir üçüncü katılımcının adaletsiz teklif veren oyuncuyu kendi cebinden para harcayarak cezalandırması bu duruma örnektir (Fehr, Fischbacher ve Gächter, 2003: 10).

Oyun Teorisi çalışmaları tekrarlayan deneysel desenlerde rasyonel ve kendi çıkarını düşünen katılımcıların zamanla işbirliği yaptıklarını ve beşşçiliğe yönelmediklerini göstermektedir (Friedman, 1971: 8; Fudenberg ve Maskin, 1986: 545). Bu çalışmalar Gintis'in (2000b: 312) bahsettiği kendi çıkarını düşünen, karını maksimize etmeye çalışan ve en ufak olumlu kaynağı dahi kabul eden (örneğin Ültimatom oyununda kendisine 1 TL teklif edilirken karşı tarafın 9 TL alması) rasyonel insan modeliyle uyumludur çünkü her ne kadar kısa vadede beşşçilik veya anlaşmadan cayma birey için kazançlı gibi gözükse de uzun vadede kimse kendisiyle anlaşmaya yanaşmayacağı için bu stratejinin kişiye olumsuz dönüşü çok daha fazla olacaktır. Ancak gündelik hayatta çok sayıda insanın bulunduğu ortamlarda anonimliğin etkisi ve itibar oluşturma zorluğu sebebiyle bu mekanizma yeteri kadar işlememektedir. Boyd ve Richerson (1988: 345) gruptaki katılımcı sayısının artışı ile işbirliğinin devam ettirilemediğini göstermiştir.

Bu noktadan yola çıkarak Fehr, Fischbacher ve Gächter (2003: 15) toplumdaki işbirliğinin sağlanması, devam ettirilmesi ve beleşçilerin cezalandırılması için güçlü karşılıklılığı benimseyen insanların hayati değer taşıdıklarını belirtmektedirler. Onlara göre evrimsel süreçte ortaya çıkan ve pek çok farklı kültürde gözlenen (Henrich ve diğerleri, 2001: 75) güçlü karşılıklılık davranışları; genetik olarak birbirine yakın kişilerin diğerlerine göre daha fazla yardımlaştığını ve bu sayede genlerinin korunmasını sağladıklarını belirten akraba seçilimi kuramı (*kin selection theory*) (Hamilton, 1964: 2), bireyin bir başkasına yardım etmesinin gelecekte o kişiden yardım almak için olduğunu iddia eden karşılıklı özgecilik kuramı (*reciprocal altruism theory*) (Trivers, 1971: 40; Axelrod ve Hamilton, 1981: 1392), kan bağı olmayan bireylerin toplumdaki diğer kişilere yaptıkları yardımlar sonucunda ün ve toplumsal statü kazanarak işbirliğine yatkın insanlar olduklarını göstermek adına yardım ettiğini iddia eden dolaylı karşılıklılık kuramı (*theory of indirect reciprocity*) (Alexander, 1987: 210; Nowak ve Sigmund, 1998: 575) ve kişinin taklit edilmesi oldukça güç olan maliyetli sinyallerle (özgecilik gibi) istenilen kişilik özelliklerinin ve kaynaklara ulaşma isteğinin diğerlerine gösterildiğini iddia eden maliyetli sinyal kuramı (*costly signaling theory*) (Zahavi ve Zahavi, 1997: 140; Gintis, Smith ve Bowles, 2001: 110) ile yeterince açıklanamamaktadır. Gintis (2000a: 174), güçlü karşılıklılığın geçmişte sıklıkla toplu savaflara, afetlere ve açlığa maruz kalan insan topluluklarının hayatta kalmasında önemli bir rol oynadığını iddia etmektedir. Ona göre üstte bahsedilen kuramlar (akraba seçilimi kuramı, karşılıklı özgecilik kuramı, dolaylı karşılıklılık kuramı, maliyetli sinyal kuramı) bu tür felaketlere karşı insan gruplarının nasıl işbirliğini koruduğunu (örn. yemek paylaşımı) ve hayatta kaldıklarını açıklayamamaktadır. Bu durumu araştıran çalışmalar bireylerin oldukça yüksek bir şekilde güçlü karşılıklılığa eğilimli olduklarını (Bolle 1998: 85; McCabe, Rassenti ve Smith 1998: 15; Fehr ve Falk 1999: 115; Abbink, Irlenbusch ve Renner 2000: 272; Charness, 2000: 377; Gächter ve Falk 2002: 5; McCabe, Rigdon ve Smith 2003: 270), bunun yanı sıra bu etkinin Avusturya, Almanya, Macaristan, Hollanda, İsviçre, Rusya ve ABD gibi farklı ülkelerde de gözlemlendiğini bulmuşlardır (Fehr, Fischbacher ve Gächter, 2003: 16).

Bu kuramların yanı sıra Halali, Bereby-Meyer ve Ockenfels'e (2013: 2) göre evrimsel psikoloji perspektifinden bakıldığında, insanlarda zamanla adaletsizliğe

yönelik tiksizlik ve norm ihlali yapan kişilerin cezalandırılması durumunda aktive olan -ödülle alakalı bilgileri işleyen nucleus accumbens ve dorsal striatum gibi- beyin bölgeleri gelişmiştir. Benzer şekilde adaletsiz davranışlarla karşılaşıldığında beyinde bulunan iki alanın aktive olduğu bulunmuştur. Bunlardan ilki öfke ve tiksinti ile ilişkili olan anterior insula iken bir diğeri hedefleri başarmaya ve bireysel karı maksimize etmeye odaklanan dorsolateral prefrontal kortektir (Sanfey, Aronson, Nystrom ve Cohen, 2003: 1756).

Her ne kadar bu çalışmalar boyunca işbirliği ve karşılıklılığı gözetme yönünde güçlü kanıtlar elde edilmiş olsa da kendi çıkarını her şeyin üstünde tutan ve karını maksimize etmeye çalışan insanların varlığı da göz ardı edilemeyecek bir gerçektir. Hatta ekonomideki standart insan modeli -Gintis'in (2000b: 312) tanımıyla *Homo economicus*- rasyonel, bencil, kendisinin veya yakınlarının çıkarını en üstte tutan, çıkar odaklı, sosyal etkileşimleri ancak kendisine bir fayda sağladığı sürece önemseyen ve devam ettiren bir kişidir. İnsanların otomatik ve varsayılan durumunun bencillik ve kazancını en yüksekte tutmak olduğunu söyleyen çalışmalar bu modelle uyum sağlar gözükmektedir (Sanfey ve diğerleri, 2003: 1757; Achtziger ve diğerleri, 2016: 10). Peki bencillik mi yoksa işbirliği ve adaleti gözetmek mi insanlar için daha önemlidir? Bu soruyu çözmeye çalışan pek çok araştırmacının başvurduğu ilk adres diktatör oyunu, ultimatom oyunu gibi ekonomi oyunlarıdır.

1.5. ÜLTİMATOM OYUNU

Ekonomi oyunları, adalet, bencillik, güven ve işbirliği gibi kişilerarası stratejileri incelemek için güvenilir ve geçerli bir yöntem sunmaktadır (Forgas ve Tan, 2013: 505). Diktatör oyununda, pay edici, bir miktar kaynağı (örn. para, bilet) uygun gördükleri herhangi bir şekilde kendisi ile bir diğeri arasında paylaşırma gücüne sahiptir. Bu süreçte diğeri katılımcının, kendisine sunulan teklifi reddetme veya kabul etme gibi herhangi bir hakkı bulunmamaktadır. Ekonomistler tarafından düzenlenen (Güth, Schittberger ve Schwarze, 1982: 417) Ültimatom oyununda ise kişi iki rolden (teklif veren, teklif alan) birisine atanır. Diktatör oyunundakine

nazaran burada pay edici daha karmaşık bir görevle karşı karşıyadır. Bu sefer bir miktar kaynağı kendisi ile teklifi kabul veya reddetme hakkına sahip diğer oyuncu arasında paylaştırmaktadır. Verilen teklif diğer oyuncu tarafından kabul edilirse belirlenen miktar bölüşülürken, reddedildiği takdirde her iki taraf da hiçbir şey alamaz. Örneğin kişi 10 TL'yi pay ederken, kendisine 8 TL, diğer oyuncuya ise 2 TL şeklinde bir teklif sunar. Diğer oyuncu bu teklifi kabul ederse, 10 TL iki oyuncu arasında bu şekilde paylaşılır. Ancak diğer oyuncu bu teklifi uygun bulmaz ve reddederse her iki taraf da masadan 0 TL ile ayrılır.

Geleneksel ekonomik ve davranışsal kuramlara göre, rasyonel aktörler kişilerarası stratejilerini mümkün olduğu kadar kendilerine gelen faydayı maksimize edecek şekilde tasarlamalıdır. Diktatör oyunu ve ültimatom oyunu gibi sınırlı kaynakların kendileriyle diğerleri arasında dağıtılması gereken etkileşimlerde, insanlar kazançlarını en üst düzeye çıkarmaya çalışmalı ve kaynağı olabildiğince kendilerine saklamalıdır (Forgas ve Tan, 2013: 510). Bu durumda bencil ve kar odaklı bir katılımcı kendisine sunulan en ufak teklifi dahi kabul edecektir. Ültimatom oyununda pay edici ister 100 TL'yi 99'a 1 isterse 10.000 TL'yi 9.999'a 1 şeklinde pay etsin, bu noktada teklif alan katılımcı için 1 TL dahi ekstra bir gelir olacağı için kişinin bu paylaşımı kabul etmesi beklenir. Pay edici tarafında ise senaryo diğer kişiye mümkün olan en düşük teklifi vermek üzerine olacaktır. Çünkü her iki aktörün de kazanç odaklı olduğu düşünüldüğünde karşıdaki kişinin kendisine teklif edilen 1 TL'yi dahi kabul etmesi beklenmektedir.

Ancak araştırmalar çok daha ilgi çekici ve beklenmedik bir model önermektedir. Güth, Schmittberger ve Schwarze (1982: 370) tarafından yapılan ve alanın ilk çalışmalarından olan bir araştırmada, rasyonel teorilerin öngördüğü gibi rasyonel bencillik yerine, pay edicilerin sıklıkla adil ve eşit bir bölüştürme yaptığı bulunmuştur. Pay edicilerin kendi faydalarını en üst düzeye çekmek yerine, diğer katılımcıya %30 hatta %50 oranında pay verdikleri gözlenmiştir. Batılı toplumlarda oynatılan Ültimatom oyununda -tek oyunun oynandığı ve oyuncuların anonim olduğu koşullarda dahi- paranın genel olarak %50 gibi bir oran ile bölüştürüldüğü bulunmuştur (Güth ve Tietz, 1990: 435; Camerer ve Thaler, 1995: 215). Her ne kadar Diktatör oyunlarında Ultimatom oyununa nazaran daha az kaynak paylaşılsa da bu oran mutlak olarak kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalışan bir kişinin vereceği

tekliften daha fazladır (Kahneman, Knetsch ve Thaler, 1986: 735; Forsythe ve diğerleri, 1994: 352; Camerer ve Thaler, 1995: 217).

Daha da ilginç bir bulguysa paranın miktarının kaynağın paylaşılma oranını etkilememesidir. 10 \$ gibi bir miktarın kişiler açısından fazla anlam ifade etmediği iddia edilebilir ancak Cameron'nun (1999: 48) çalışmasında Endonezyalı katılımcılardan 3 aylık maaşlarına denk gelen para miktarını paylaştırmaları istenildiğinde katılımcılar yukarıda verilen oranları korumuş ve adaletli paylaşımlarda bulunmuşlardır. Benzer şekilde 100 \$ gibi üniversite öğrencileri için anlamlı olan bir miktarı da katılımcılar yine adaletli bir şekilde bölüşmüştür (McCabe, Smith ve Hoffman, 1996: 296). İlginç bir şekilde, Ültimat oyununda kendilerine teklif edilen paylaşımı reddetme hakkı bulunan katılımcılar, adaletsiz olarak değerlendirdikleri oranları reddederek çalışmadan eli boş ayrılmayı kabul etmektedirler. Yani bu kişiler haksızlığa uğratılmaktansa kazançlarından olmayı tercih etmişlerdir (Forsythe, Horowitz, Savin ve Sefton, 1994: 355; Camerer ve Thaler, 1995: 218; Bolton, Katok ve Zwick, 1998: 275; Nowak, Page ve Sigmund, 2000: 1774). Hatta ültimat oyunundaki adaletsiz tekliflerin (paylaştırılan kaynağın %20'si ve altı) gerek endüstrileşmiş (Güth ve diğerleri, 1982: 417) gerekse endüstrileşmemiş toplumlarda (Henrich ve diğerleri, 2001: 76) çok yüksek oranlarla reddedildiği bulunmuştur. Güney ve Bahçekapılı (2010: 32) bu durumu kişilerin özgeci cezalandırma adına kendi çıkarlarından vazgeçmesi olarak yorumlamaktadır.

Bazı araştırmacılar ise ültimat oyununda kişilerin adaletsiz teklifleri reddetmesinin karşılıklı adilliğin (*reciprocal fairness*) (Fehr ve Schmidt, 1999: 11) ve eşitsizlikten kaçınmanın (*inequity aversion*) (Fehr ve Schmidt, 1999: 15) beslediği güçlü karşılıklılığa (*strong reciprocity*) (Gintis, 2000a: 171; Fehr, Fischbacher ve Gächter, 2003: 15) kanıt olduğunu söylemektedir (Fehr ve Gintis, 2007: 46). Bazı araştırmacılara göre ise iki ihtimal vardır: 1) insanlar diğer insanların refahını önemseydiği için daha cömert ve özgeci davranmaktadırlar (Boyd ve diğerleri, 2003: 3533; Fehr, Fischbacher ve Gächter, 2003: 16; Bowles ve Gintis, 2004: 20), 2) katılımcılar adaleti gözettikleri veya karşılıklılığa uydukları için değil karşı tarafın tekliflerini reddetmesi durumunda çalışmadan elleri boş ayrılmaktan korktukları için adaletli teklif vermektedirler (Güth, Schmittberger ve Schwarze, 1982: 400; Fehr ve Schmidt, 1999: 30; Gintis, 2000a: 170). Bu tür durumlarda yukarıdaki iki açıklama

tek tek işlev gösterebileceği gibi bir arada da bulunabilirler (Proctor ve diğerleri, 2013: 2071).

Alanyazındaki bu çelişkili açıklamalar ve ihtimaller adaletsiz tekliflerin reddedilmesi davranışının arkasındaki olası psikolojik mekanizmaların varlığına işaret ediyor olabilir. Bu sebeple bu çalışmada insanların ultimatòm oyununda ne tür kararlar alacaklarının yanı sıra bu kararları almalarında rol oynayan mekanizmalar da incelenmektedir. Bu amaç doğrultusunda Ültimatòm ve Diktatör oyunlarındaki ilginç sonuçlardan yola çıkarak, bu tez kapsamında insanların ekonomik kararları arkasındaki mekanizmaları incelemek üzere denkleme iki yeni değişken eklenmiştir: Ego Tükenmesi ve Benlik Kontrolü. Bu çalışmada ego tükenmesinin yanı sıra adaletsiz tekliflerin reddedilmesinde daha önce hiç incelenmemiş bir değişken olan özgür irade inancının bu karar verme sürecinde ne gibi etkileri olduğu da araştırılmıştır.

1.6. BENLİK KONTROLÜ VE EGO TÜKENMESİ

1.6.1. Benlik Kontrolü ve Ego Tükenmesi Nedir?

İnsanların karar verme süreçlerini daha iyi anlamak için, psikologlar ve iktisatçılar genellikle hangi davranışların kontrollü süreçlerden hangilerinin otomatik süreçlerden kaynaklandığı sorusuyla ilgilenirler (Alos-Ferrer ve Strack, 2014: 2). Alanyazın içerisinde iki temel açıklama ortaya konmuştur (Halali ve diğerleri, 2011: 4, 2013: 1; Rand ve diğerleri, 2012: 428, 2014: 2; Hauge ve diğerleri, 2016: 563).

Bu açıklamalardan ilki temel motivasyonumuzun bencillik (egoizm) temelli olduğunu, pro-sosyal davranışların ise kontrollü süreçler sonucunda ortaya çıktığını iddia etmektedir. Diğer açıklama ise pro-sosyal tercihlerin otomatik olduğunu, bencil ve kişisel çıkarlara hizmet eden davranışların kontrollü bir sürecin sonunda oluştuğunu iddia etmektedir. Elbette, otomatik ve kontrollü süreçlerin belirli kişilere özgü olarak farklılık göstermesi de muhtemeldir. Bazı kişilerde otomatik süreçler

kazanılan parayı maksimize etmek iken bazılarında bu süreçler pro-sosyal davranışlar olarak tezahür edebilir (Balafoutas, Kerschbamer ve Oexl, 2018: 150). Genellikle bu tür davranışların ölçümü için psikologlar ve ekonomistler çalışmalarında ekonomi oyunları ile ego tükenmesi ve benlik kontrolünü kullanmaktadırlar.

Ego tükenmesi ve benlik kontrolü kavramları ortaya atılmadan önce Baumeister, Heatherton ve Tice (1994: 11) benlik düzenlemesi ile ilgili yaptıkları bir çalışmada ilginç bir sonuca ulaşmışlardı: bazı bulgular kişilerin davranışlarını kontrol etme, bastırma ve değiştirme kapasitelerinin sınırlı bir enerji kaynağına bağlı olduğunu göstermekteydi. Bu sonucu anlamak üzere tasarlanan pek çok diğer çalışmada da görüldüğü üzere, kişinin gerçekleştirdiği her bir benlik kontrolü davranışı kendinden sonra gelen diğer benlik kontrolü görevlerindeki davranışları bozmaktaydı (Baumeister, Bratslavsky, Muraven ve Tice, 1998: 1255). Benlik kontrolü, bireyin sosyal normlara, değerlere ve ahlaki standartlara uymak adına düşüncelerini, duygularını ve davranışlarını bastırabilme veya değiştirebilme kapasitesidir (Baumeister, Muraven ve Tice, 2000: 135). Benlik kontrolü tıpkı bir kas sistemi gibi yoğun kullanım sonrasında yorulmaktadır, enerjisi sınırlıdır. Sınırlı benlik kontrolü kapasitesinin tekrarlayan görevlerle tüketilmesi daha sonraki benlik kontrolü gerektiren görevlerde bozulmuş performansa yol açmakta, buna da Ego Tükenmesi adı verilmektedir (Baumeister, Bratslavsky, Muraven ve Tice, 1998: 1254; Hagger, Wood, Stiff ve Chatzisarantis, 2010: 500). Ego isminin verilmesi bir nevi Sigmund Freud’a gösterilen hürmetten ileri gelmektedir. Çünkü tıpkı benlik kontrolü fikrinde olduğu gibi Freud da benliğin ya da onun terimiyle egonun enerjiden oluştuğunu iddia eden ilk ve nadir kişilerdendir (Baumeister, Clark ve Luguri, 2015: 55).

Benlik kontrolü ve ego tükenmesi fikri ilk başlarda geliştirilirken sınırlı enerji fikri bir tür benzetme görevi görmüş olsa da zamanla yapılan çalışmalar karar verme ve glikoz arasındaki ilişkiyi ortaya çıkartarak gerçekten de bir enerji tükenmesi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Glikoz kanda bulunan ve kaslara, organlara özellikle de beyne enerji taşıyan bir kimyasaldır. Bu sebeple kendisine “beyin yakıtı” (*brain fuel*) ismi dahi konulmuştur (Baumeister, Clark ve Luguri, 2015: 53). Kandaki glikoz oranının düşmesi sebebiyle benlik kontrolünde zorlanma ve performans kaybının

oluşturduğunu bulan pek çok çalışma yayınlanmıştır (Gailliot ve diğerleri, 2007: 330; Gailliot ve Baumeister, 2007: 315). İlginç bir şekilde benzer sonuçlar diyabet hastalarında da görülmüştür. Bu kişiler her ne kadar vücutlarında yüksek miktarda glikoz bulunsun da hastalıkları sebebiyle bu kimyasalı işleyemedikleri için benlik kontrolünde sorun yaşamaktadırlar (Baumeister, Clark ve Luguri, 2015: 63). Ayrıca benlik kontrolünde bulunmanın kandaki glikoz seviyesini anlamlı bir şekilde düşürdüğü bulunmuştur (Gailliot ve diğerleri, 2007: 332). Vücuda alınan ekstra glikozun bu tür ego tükenmesi sorunlarıyla başa çıkmada faydalı olduğu da bulunmuştur. Şekerle yani glikoz kaynağıyla karıştırılmış limonatayı içen katılımcılar benlik kontrolü ile gelen ego tükenmesinin etkilerini aşabilirlerken glikoz içermeyen yapay tatlandırıcı eklenmiş limonata içen katılımcılar ilk benlik kontrolü davranışından sonraki her bir denemelerinde ego tükenmesi yaşamış ve diğer katılımcılardan daha kötü performans göstermişlerdir (Gailliot ve diğerleri, 2007). Benlik kontrolünün yanı sıra bu tür bir glikoz alımı karar verme sürecinde de yardımcı olarak ego tükenmesinin etkilerini aşmaya, etkili ve akılcı kararlar vermeye yardımcı olmuştur (McMahon ve Scheel, 2010: 455; Wang ve Dvorak, 2010: 185).

1.6.2. Ego Tükenmesi Manipülasyonu

Ego tükenmesinin etkisini inceleyen araştırmalar genellikle birbiriyle bağlantısız iki benlik kontrolü görevini kullanmıştır (Baumeister ve diğerleri, 1998: 1256; Finkel ve diğerleri, 2006: 460; Muraven, Tice ve Baumeister, 1998: 780). Örneğin ego tükenmesi deney grubu art arda iki benlik kontrolü görevinin olduğu koşula atanırken, kontrol grubuna verilen görevlerden sadece ikincisi benlik kontrolü gerektirmektedir. Bu noktada benlik kontrolü kuramına göre deney grubu ikinci görevde kontrol grubuna oranla daha kötü performans gösterecektir. Çünkü hali hazırda ilk görevde benlik kontrolü uyguladıkları için sınırlı olan kaynakları azalmıştır (Baumeister ve Vohs, 2007: 122). Bu tür bir deney desenini ilk kez kullanan Baumeister ve diğerleri (1998: 1257) ve Muraven ve diğerleri (1998: 782) ego tükenmesi iddiasını destekleyen sonuçlara ulaşmışlardır. Örneğin bir çalışmada deney grubundan eğlenceli bir video izlerken duygularını bastırmaları ve ifade

etmemeleri istenmişken kontrol grubundan istedikleri gibi tepki göstermeleri istenmiştir. Daha sonra tüm katılımcılardan bir el sıkma aletini yorulana kadar sert bir şekilde sıkmaları istenmiştir. Bu görevde kontrol grubuna oranla deney grubundaki katılımcıların performansı oldukça zayıf kalmıştır (Muraven ve diğerler, 1998: 784). Bir başka çalışmada deney grubundaki katılımcılardan, önlerine konan lezzetli çikolataları yeme isteğine direnerek bir diğer kâsede bulunan turpları yemeleri istenmiştir. Kontrol grubunaysa turplardansa çikolataları yemeleri istenmiştir. Deney grubu ikinci benlik kontrolü görevi olan (aslında çözülmesi imkansız olan) bir yapbozu tamamlamak için çok daha az bir süre dayanabilmişler ve erken pes etmişlerdir (Baumeister ve diğerleri, 1998: 1255). Benlik kontrolünün sınırlı bir kaynaktan beslendiği düşüncesinden yola çıkılarak, duyguları bastırma veya lezzetli bir yemeği yememeye çalışma, olağan ve alışılmış davranışları bastırmayı gerekli kıldığı için kişideki benlik kontrolü kaynaklarını tüketerek ego tükenmesini ortaya çıkarmaktadır. Bu sebeple ikinci benlik kontrolü çalışmasında kişinin yeterli miktarda benlik kontrolü kaynağı kalmadığı için gösterdiği performans düşmektedir. Bu durum pek çok farklı çalışmacı tarafından farklı koşullar altında dahi tekrar edilmiştir (Wright, Martin ve Bland, 2003: 102; Baumeister ve Vohs, 2007: 119; Baumeister ve diğerleri, 2007: 352; Martijn ve diğerleri, 2007: 235; Tyler ve Burns, 2008: 315). Ancak her ne kadar pek çok çalışma ego tükenmesi kavramını desteklese de (Halali, Bereby-Meyer ve Ockenfels, 2013: 5; Halali, Bereby-Meyer ve Meiran, 2014: 749; Achtziger ve diğerleri, 2016: 10) yakın zamanda yapılan tekrarlama çalışmalarında benlik kontrolü görevlerinin bireylerde anlamlı düzeyde bir ego tükenmesi yaşatmadığı görülmüş ve ego tükenmesi kavramının geçerliliği sorgulanmaya başlanmıştır (Giner-Sorolla, Embley ve Johnson, 2019: 4; Buttrick, 2020: 3; Vohs ve diğerleri, 2021: 14).

1.6.3. Otomatik Süreçler ve Ego Tükenmesi Çalışmaları

İnsan davranışlarının iki sistem tarafından etkilendiği düşünülmektedir; ilki zihinsel kestirimler (heuristics) kullanan, hızlı, otomatik ve benlik kontrolü gerektirmeyen bir sistem iken ikincisi daha yavaş, analitik ve zihinsel kaynaklara ve

benlik kontrolüne oldukça bağımlı bir sistemdir (Ferreira, Garcia-Marques, Sherman ve Sherman, 2006: 805). Benzer şekilde ikili sistem yaklaşımına (*dual-system approach*) göre karar verme süreci duygusal (1. sistem) ve bilinçli (2. sistem) sistemler arasındaki karşılıklı etkileşim sonucunda ortaya çıkmaktadır (Evans, 2008: 256). Bu noktada duygusal sistem genellikle hızlı, otomatik, içgüdüsel, duygu yüklü ve minimum miktarda bilişsel kaynak kullanımı ile tasvir edilirken, bilinçli sistem yavaş, bilinçli ve kontrollü, analitik, duygudan arınmış ve önemli miktarda bilişsel kaynak kullanımı ile özdeşleşmiştir (Stanovich, 1999: 150; Kahneman ve Frederick, 2002: 55; Evans, 2008: 265).

Ego tükenmesi deneyimleyen kişilerin fazlasıyla otomatik süreçleri kullanma eğiliminde oldukları, yani davranışlarının genellikle kestirimsel sistemden etkilendiği öne sürülmektedir (Baumeister, Muraven ve Tice, 2000: 135). Yapılan çalışmalar göstermektedir ki ego tükenmesi yaşayan ve kestirimsel sistem ile hareket eden kişiler bencil dürtüleri ve isteklerini bastırmakta ve sosyal normlara uymakta zorlanmaktadırlar. Ayrıca saldırgan düşünce ve davranışlarını bastırabilme kapasiteleri kısıtlandığı için daha agresif davranışlar sergilemekte (DeWall, Baumeister, Stillman, Tyler ve Gailliot, 2007: 70), kendi çıkarlarına olacak durumlarda etik dışı ve aldatıcı davranışlarda bulunmakta (Mead, Baumeister, Schweitzer ve Ariely, 2009: 596; Gino, Schweitzer, Mead ve Ariely, 2011: 198), düşük ego tükenmesi yaşayan katılımcılara nazaran güven oyunundaki partnerlerine daha az güvenmekte (Ainsworth, Baumeister, Ariely ve Vohs, 2014: 45) ve yüksek ego tükenmesi deneyimleyen katılımcıların başkalarına yardım etme davranışı oldukça düşmektedir (DeWall, Baumeister, Gailliot ve Maner, 2009: 1657). Aynı zamanda ego tükenmesi yaşamayan kişiler yaşayanlara oranla etkili ve tarafsız kararlar vermede (Pocheptsaya, Amir, Dhar ve Baumeister, 2009: 350), mantıklı düşünme ve akıl yürütmede (Schmeichel, Vohs ve Baumeister, 2003: 38) ve öngörülemeyen aksiliklerle başa çıkmada daha başarılı olmuşlardır (Baumeister, Vohs ve Tice, 2007: 353). Treyt benlik kontrolü yüksek olan kişilerin okulda ve işte daha başarılı, daha popüler ve sevilen, daha sağlıklı ve istikrarlı ilişkilerde bulundukları, daha az suç işledikleri ve daha az psikopatolojik rahatsızlıklar yaşadıkları bulunmuştur (Mischel, Shoda ve Peake, 1988: 690; Gottfredson ve

Hirschi, 1990: 170; Tangney, Baumeister ve Boone, 2004: 285; Duckworth ve Seligman, 2005: 942).

Daha ilginç bir başka çalışmada ise Danziger, Levav ve Avnaim-Pesso (2011: 6890) İsrail'deki Yahudi hâkimlerin günün ilerleyen saatlerinde şartlı tahliye kararı vermelerinin gittikçe azaldığını bulmuşlardır. Gün içerisinde pek çok karar alan hâkimlerin zamanla ego tükenmesi yaşayarak daha risksiz olan ve hali hazırdaki statükoyu devam ettirmeye yönelik pasif kararlar aldıkları görülmüştür. Benzer şekilde ego tükenmesinin kişileri daha pasif kalmaya ve mevcut davranış kalıplarını uygulamaya yönelttiği bilinmektedir (Baumeister, Sparks, Stillman ve Vohs, 2008: 7; Job, Bernecker, Miketta ve Friese, 2015: 700). Bu gibi durumlarda kişi kendini olayın akışına bırakarak adeta “teslim” olur ve en pasif seçeneğe yönelir (Baumeister ve Heatherton, 1996: 7). Bu düşük çaba gerektiren durumda kişi diğerleri tarafından yapılan tekliflere uymaya daha eğilimlidir (Wheeler, Brinol ve Hermann, 2007: 153). Aynı zamanda pro-sosyal (toplum yanlısı/ başkalarının kaybını ve kazancını önemseyen) kişilerde, pro-selflere (kendi çıkarını ön plana alan kişiler) göre, benlik kontrolü daha yüksek oranda kişilik özelliklerinin bir parçası haline dönüşmüştür (Seeley ve Gardner, 2003: 110). Buradan yola çıkılarak yapılan çalışmada ego tükenmesi yaşatılan pro-selflerde (bencil eğilimlilerde) beklenildiği gibi başkalarına yardım etme davranışı oldukça düşerken aynı etki pro-sosyallerde (özgeci eğilimlerde) görülmemiştir (Balliet ve Joireman, 2010: 235). Sonuç olarak, her ne kadar çalışmalar ego tükenmesinin, sunulan adaletsiz tekliflerin otomatik olarak kabulünü arttıracasına işaret etse de, bu ilişkiyi kişilik özellikleri gibi bazı değişkenlerin düzenlediği (modere ettiği) de görülmektedir.

1.6.4. Ego Tükenmesi ve Ekonomik Oyunlar

Alanyazın incelendiğinde, ego tükenmesi veya bilişsel yük görevleriyle kontrollü sistemin baskılanması yoluyla yürütülen ekonomi oyunu çalışmalarının farklı sonuçlar gösterdikleri bulunmuştur. Bu çalışmaların bazılarında bencilik artarken, diğerlerinde pro-sosyal davranışlar artmakta veya herhangi bir ilişki

bulunmamaktadır. Örneğin Xu ve diğerleri (2012: 1184) ve DeWall ve diğerleri (2008: 1658) ego tükenmesi yaşayan katılımcılarda pro-sosyal davranışların (bağış veya yardım etme) düştüğünü, Halali ve diğerleri (2013: 6) ego tükenmesi yaşayan diktatörlerin, diğer diktatörlere nazaran kaynakları eşit bölmeye daha az yaklaştıklarını, Achziger ve diğerleri (2015: 145) ise ego tükenmesi yaşayan diktatörlerin yaşamayanlara oranla oyun partnerlerine daha az kaynak verdiklerini gözlemlemiştir. Diğer taraftan, Schulz ve diğerlerinin (2014: 84) çalışmasında ego tükenmesi yaşayan diktatörler eşit bölüşmeye daha fazla yanaşmışlardır. Kessler ve Meier (2014: 11) bilişsel yükün altındaki katılımcıların yardım kuruluşlarına daha yüksek oranda bağış yaptıklarını bulmuştur. Ancak Hauge ve diğerleri (2016: 572) bilişsel yük ile diktatör oyunundaki oranlar arasında herhangi bir ilişki bulamamıştır.

Bu sonuçlar hakkında araştırmacılar pek çok olası neden ortaya koymuştur. Örneğin Halali ve diğerleri (2013: 6) ego tükenmesi yaşayan katılımcıların Ültimatom oyununda iken daha adil kaynak paylaşımı yaptıklarını ancak Diktatör oyununda etkinin tamamen tersine döndüğünü bulmuşlardır. Bu sonuçları açıklamak için iki alternatif sunmaktadırlar. İlk alternatife göre insanlardaki otomatik sürecin adaleti gözetme veya eşit paylaşma olmadığı, aksine tamamen bencil motivasyonlarla hareket edildiğidir. Buna göre, teklif veren katılımcıyı Ültimatom oyununda daha eşit paylaşmaya iten etken, teklif alan kişinin teklifi reddeceğinden korkulmasıdır. Ego tükenmesi yaşadıkları için bu katılımcılar, kazanacakları paradan olacakları korkusunu yeteri kadar bastıramazlar, bu sebeple reddedilemeyeceğini düşündükleri bir teklifte bulunurlar. Diktatör oyununda teklif alanın reddetme hakkı olmadığı için ego tükenmesi yaşayan katılımcılar daha adaletsiz bölünme gerçekleştirmektedirler (Halali ve diğerleri, 2013: 5). İkinci alternatife göre, çelişik bulguların sebebinin oyunların doğasının birbirinden farklı olmasıdır. Ültimatom oyununda genel oyun davranışı karşılıklılık iken benzer bir durum diktatör oyunu için bulunamamıştır (Blount, 1995: 135; Dufwenberg ve Kirchsteiger, 2004: 275; Bereby-Meyer ve Niederle, 2005: 178; Radke ve diğerleri, 2012: 5). Buradan yola çıkarak ana teması karşılıklılık olan oyunlarda katılımcıların bu kurala uyduğunu ancak Diktatör oyunu gibi kazanç odaklı oyunlarda daha bencil davranıyor olabileceklerini iddia etmektedirler.

Bir diğ er açıklama ise karar verme s urecinde duyguların rol   üzerinde durmaktadır (Achtziger, Alos-Ferrer ve Wagner, 2015: 10). Buna göre teklif verenler stratejik bir planlama içerisindeyken teklif alanların böyle bir gereksinimi yoktur. Onlar için iki motivasyon kaynağı vardır; maddi ve duygusal. İlki kişinin kazanacağı miktarı önemserken, ikincisi kendisine yapılan “adaletsiz” teklife bir tepki gösterir.  rneğ n  ltimatom oyunundaki adaletsiz tekliflerin öfke, tiksinti (Chapman, Kim, Susskind ve Anderson, 2009: 1224) veya kıskançlık (Kirchsteieger, 1994: 380) gibi duyguları ortaya çıkardığı d    n lmektedir. Bu noktada duygular otomatik süreçleri harekete geçiren başlıca unsurdur (Achtziger, Alos-Ferrer ve Wagner, 2015: 11). Bu yüzden ültimatom oyununda sistematik ve rasyonel süreç kazanılan parayı maksimize etmek iken otomatik süreç adaletsiz teklife karşı duyulan olumsuz duygular sebebiyle teklifi reddetmektir. Benlik kontrolü ile kişi bu otomatik süreci bastırır ve küçük de olsa kendisine kazanç sağlayan herhangi bir miktar paylaşımı kabul eder. Ancak ego tükenmesi yaşayan kişi bu kontrol mekanizmasını kullanamayacağı için duygularını takip eder ve kendi zararına dahi olsa adaletsiz teklifleri reddeder. Halali, Bereby-Meyer ve Meiran’nın (2014: 750)  alı ması bu iddiayı destekleyen sonuçlara ulaşmıştır.

Ancak alanyazında bu iddianın tam tersinin geçerli olduğunu söyleyen çalışmalar da mevcuttur. Achtziger ve diğ erlerinin (2016: 11) yaptıkları çalışmada ego tükenmesi yaşayan katılımcıların ültimatom oyununda kendilerine sunulan adaletsiz teklifleri diğ er katılımcılara oranla daha az reddetmi lerdir. Bu sonuçlara göre insandaki otomatik mekanizmanın adaletsizliğı gidermek ve ona karşı çıkmaktansa kazancını maksimize etmek olduğu iddia edilmektedir. Her ne kadar bu sonuçlar Halali ve diğ erlerinin (2014: 751) sonuçlarıyla  eli se de Sanfey ve diğ erlerinin (2003: 1757)  alı masıyla örtüşmektedir. Sanfey ve diğ erlerinin (2003: 1758) yaptıkları çalışmada adaletsiz tekliflerin otomatik duygusal tepkiler ile alakalı beyin bölgesi olan anterior insulayı ve benlik kontrolüyle alakalı dorsolateral prefrontal korteksi (DLPFC) aktive ettiğini bulmuşlardır. Benzer bir şekilde Knoch, Pascual-Leone, Meyer, Treyer ve Fehr (2006: 830)  ltimatom oyunu oynatılan katılımcıların sağ-DLPFC bölgelerini transkranyal manyetik stim lasyon (TMS) ile engellediğinde katılımcıların adaletsiz teklifleri kabul etme oranları yükselmiştir. Bu durumda beyindeki DLPFC bölgesi benlik kontrolü ile alakalı olduğu için (Miller ve

Cohen, 2001: 178) herhangi olumlu bir teklifi kabul etmek kişilerdeki otomatik sürecin bir sonucu iken adaletsiz teklifleri reddetmek benlik kontrolü gerektiren sistematik bir süreçtir denilebilir (Achtziger ve diğerleri, 2016: 12). Bir diğer çalışmada da Achtziger, Alos-Ferrer ve Wagner (2015: 12) pro-sosyal davranışların ego tükenmesi yaşayan katılımcılarda azaldığını bulmuştur. Buradan yola çıkarak araştırmacılar insanların gündelik hayatta sosyal normlara uymak için pro-sosyal davranışları benimsediğini ancak benlik kontrolü kapasitesi azaldığında otomatik ve varsayılan sürece yöneldiklerini ve bu sürecin de bencillik ve bireysel çıkar olduğunu iddia etmektedirler. Bu düşünce Baumeister'ın (2002: 672) benlik kontrolünün kişinin bencil isteklerini kontrol altına alarak başkaları tarafından kabul edilmesine yardımcı olduğu fikriyle tutarlılık içermektedir.

Bazı yazarlar bu çelişkili sonuçları bireysel ve kültürel farklılıklara atfetmektedirler. Ego tükenmesi, bilişsel yük, zaman kısıtlaması gibi süreçler bireylerdeki otomatik süreçleri ortaya çıkartmaya çalışır ancak bu otomatik süreçler zamanla kültürel ve bireysel bağlamlarda oluşmuştur (Bargh, 1989: 24; Achtziger, Alos-Ferrer ve Wagner, 2018: 164). Örneğin İspanyol öğrencilerle yapılan çalışmada otomatik süreç bireysel kazanç olmuşken Alman öğrencilerde bu pro-sosyal ve özgeci davranış olarak ortaya çıkmıştır. Araştırmacılar bu durumun olası bir sebebi olarak 2008 ekonomik krizinden sonra geleceğe umutsuzluk içerisinde bakan İspanya'da genç işsizlik oranının (25 yaşın altındakiler) yaklaşık %42-56 olmasını (Almanya'da bu oran %7-11) göstermektedirler. Bu sebeple uzun süredir ekonomik sıkıntı çeken ve yakın zamanda bu sıkıntıyı aşamayacağına inanan gençlerde otomatik sürecin çevresel şartlara uygun olarak bireysel kazancı maksimize etmek olarak ortaya çıkabileceğini iddia etmektedirler (Achtziger, Alos-Ferrer ve Wagner, 2018: 164).

Adaletsiz teklifleri reddeden katılımcıların motivasyonunu inceleyen bazı araştırmacılar bu durumu eşit olmayan bölüşmeye bir tepki olarak nitelemiştir. Bu iddiayı incelemek isteyen Blount (1995: 136) katılımcıları bir başka katılımcıdan ziyade bilgisayarın teklif veren olduğu bir Ültimat oyununa almıştır. Karşılarında bilgisayar olduğunu öğrenen katılımcılar en düşük teklifleri dahi kabul etmişlerdir. Araştırmacılar buradan yola çıkarak insanların temel motivasyonunun kaynağın eşit

bölüşülmesinden ziyade işbirliği normunu yıkan karşı tarafın cezalandırılması olduğu sonucuna varmışlardır (Fehr ve Schmidt, 1999: 826; Gintis, 2000a: 171).

İnsanlardaki otomatik sürecin bencillik olduğunu iddia eden çalışmalara rağmen alanyazında hala çelişkini sonuçlar bulunmaktadır. Örneğin Liu, He ve Dou'nun (2015: 65) yaptığı ve katılımcının Ültimatom oyununda gözlemciyi/hakemi oynadığı çalışmada katılımcı iki kişiyi Ültimatom oyunu oynarken izlemekte ve dilerse adaletsiz teklif yaptığına inandığı teklif vereni kendi cebinden para vererek cezalandırabilmektedir. Otomatik sürecin bencillik olduğu durumda bu katılımcının hiçbir şekilde para vermemesini beklenirken ego tükenmesi yaşayan katılımcıların adaletsiz teklif veren oyunculara diğerlerine nazaran çok daha fazla cezalandırdığı bulunmuştur.

Bazı araştırmacılar ego tükenmesi ve ekonomi oyunlarındaki sonuçları katılımcılardaki duygu değişimine bağlamaktadır. Her ne kadar ego tükenmesinin kişide herhangi bir duygu değişimi ortaya çıkarmadığı bulunmuş olsa da (Baumeister ve diğerleri, 1998: 1256) ikili işlem modeline göre (Loewenstein ve O'Donoghue, 2004: 8) davranışları belirleyen etkenlerin başında duygular gelmektedir (Bechara ve Damasio, 2005: 340) ve rasyonel düşünceyi devam ettirebilmek için bu duygular istemli bir şekilde kontrol altında tutulmalıdır (Masicampo ve Baumeister, 2008: 257). Duygu düzenleme, bilişsel kontrol (Ochsner ve Gross, 2005: 245; Sheppes ve Meiran, 2007: 1525) gerektirdiği için ego tükenmesi duyguları kontrol altında tutma kabiliyetini azaltmaktadır (Halali ve diğerleri, 2014: 748). Bu sebeple adil olmayan ve negatif duygu ortaya çıkartan Ültimatom oyunu teklifleri (Sivanathan, Pillutla ve Murnighan, 2008: 140) veya güven oyununda katılımcıya güven duyulduğu mesajını veren ve olumlu duygu ortaya çıkartan teklifler (Zak, 2005: 4) ego tükenmesinin olduğu durumlarda duygu ortaya çıkartan uyaranlar olarak katılımcıların verdikleri kararları oldukça etkilemektedirler (Vohs ve diğerleri, 2013: 1864; Wagner ve Heatherton, 2013: 413).

Yukarıda verilen literatür özetinden yola çıkarak, bu tez kapsamında yürütülen çalışma hem benlik kontrolü hem de ego tükenmesinin kişilerdeki otomatik süreçleri ortaya çıkartacağı varsayımı üzerine düzenlenmiştir. Alanyazın incelendiğinde kimi çalışmalar otomatik süreci bencillik ile tanımlarken diğerleriyle

prososyallik ile tanımlamaktadır. Ancak Türkiye örnekleminde ego tükenmesi ve otomatik süreçleri inceleyen bir çalışma bulunamadığı için böyle bir örnekleme ortaya çıkacak otomatik süreç hakkında spesifik bir varsayımda bulunmamız için yeterli bulgu yoktur. Bu çalışmanın bir amacı da bu örneklemdaki olası otomatik süreçler hakkında öngörümüzü arttırmaktır.

1.7. ÖZGÜR İRADE

1.7.1. Özgür İrade Nedir?

İnsanların özgür iradeye sahip olup olmadıkları çok eski zamanlardan bu yana tartışılır. Her ne kadar filozoflar konu hakkında çok detaylı, karmaşık ve uzun tanımlamalara ve tartışmalara girse de sıradan insan için özgür irade çoğunlukla kişinin dışsal sebeplerden ve baskılardan ziyade kendi düşünceleriyle, duyguları ve seçimleriyle hareket etmesidir (Stillman, Baumeister ve Mele, 2011: 385). Aynı zamanda kişinin kendi düşünce ve değerlerine göre hareket edip, otonom bir birey olabilmesi için dışsal faktörler olarak nitelendirilebilecek normlara, standartlara ve başka insanların düşüncelerine uyma baskısına karşı koymaları gerektiği düşünülmektedir (Deutch ve Gerard, 1955: 633; Asch, 1956: 50). Bireyin kendi hayatını belirlediği inancı oldukça yaygın ve güçlüdür. 36 ülkede yapılan çok geniş bir anket çalışmasında katılımcıların %70'inden fazlası kaderlerinin kendi ellerinde olduğu fikrine katılmışlardır (International Social Survey Programme, 1998: 3).

Monroe ve Malle (2010: 216) özgür iradeye inancın oldukça yaygın olduğunu gözlemleyerek filozof veya bilim insanı olmayan kişilerin özgür iradeyi nasıl tanımladıklarını merak etmişlerdir. Amerikalı katılımcılara özgür irade dendiğinde akıllarına ne geldiğini sormuşlardır. Katılımcıların %65'inin ilk tanımı “seçim yapabilme kabiliyeti” olmuştur. Sonraki en popüler tanım %33 ile “istediğini yapmak” ve %29 ile “içsel ve dışsal zorlamalar olmadan hareket etmek” olmuştur. Katılımcıların sadece %2 gibi küçük bir kısmı özgür iradeye inanmadıklarını

belirtmişlerdir. Bu noktadan yola çıkarak özgür irade inancının toplum içerisinde belirli bir düzlemde ve farklılaşan oranlarda kabul gördüğü anlaşılmaktadır (Paulhus ve Carey, 2011: 100).

Çoğu yaştan ve kültürden insan özgür iradeye inanmaktadır (Nichols, 2004: 479; Nahmias, Morris, Nadelhoffer ve Turner, 2005: 570; Sarkissian ve diğerleri, 2010: 352). Ancak özgür iradenin yapısının ne olduğu ve evrendeki doğa yasalarıyla bir arada var olup olamayacağı hala bir tartışma konusudur (Baer, Kaufman ve Baumeister, 2008: 170). Her ne kadar gündelik hayatta her birimiz belirli seçimler yapıp bunları uyguluyor olarak görülsek de pek çok bilim insanı ve filozof bir önceki olaylar zinciri ile belirlenmemiş ve spontane olarak birey tarafından alınmış kararların olabileceği fikrine pek sıcak bakmamaktadır (Williams ve Bargh, 2008: 610). Pek çok bilim insanı, doğaya ve insana dair bilgilerimizin ve anlayışımızın artması ile geçmiş olaylardan bağımsız bir özgür irade fikrinin, basitçe bir illüzyondan ibaret olduğunun güçlü bir şekilde görüldüğünü iddia etmektedirler (Wegner, 2002: 150; Greene ve Cohen, 2004: 1776). Özgür irade inancının yanlış olduğu ve her şeyin mekanik bir düzlemde hareket ettiği fikri akademinin dışına da çıkarak hukuki savunmalarda, popüler gazete ve dergi köşelerinde ve sosyal hayatın içerisinde kendine git gide daha fazla yer bulmaktadır (Wolfe, 1997: 2; Greene ve Cohen, 2004: 1776; Nahmias, 2011: 565).

Buna rağmen Sarkissian ve diğerlerinin (2010: 353) çalışmasına göre pek çok farklı kültürde ve toplumda yaşayan insanların büyük bir çoğunluğu özgür iradeye sahip olduklarına ve dünyanın belirlenimci olmayan (*indeterministic/önceden belirlenmemiş*) bir yer olduğuna inanmaktadırlar. Ayrıca insanlar kendi özgür iradelerinin başka insanlarınkinden daha yüksek ve güçlü olduğuna, zekâ geriliği gibi belirli özel durumları olan insanlarınsa daha az özgür iradeye sahip olduklarına inanmaktadırlar (Pronin ve Kugler, 2010: 22472; Baumeister ve Vonasch, 2011: 45). Özgür irade inancı zamana ve değişen şartlara göre de değişiklik göstermektedir. Örneğin kişilerin özgür irade inançları, kistikleri, engellenemez şekilde sürekli idrarlarının geldiği ya da güçlü bir şekilde cinsel ilişki arzuladıkları günlerde diğer zamanlara nazaran daha düşük çıkmıştır (Crescioni, Baumeister, Ainsworth, Ent ve Lambert, 2015: 50). Buna rağmen özgürlükleri ellerinden alınmış mahkûmlar dahi diğer bireylerle eşit derecede ve oldukça yüksek bir şekilde özgür irade inancı

taşımaktadırlar (Laurene, Rakos, Tisak, Robichaud ve Horvath, 2011: 729). Ebert ve Wegner'in (2011: 969) çalışmaları incelendiğinde insanların rastgele hareketleri özgür irade ile karıştırabildikleri de görülmektedir. Örneğin insanlar belirli bir örüntüye göre hareket eden robotlardansa rastgele davranışlarda bulunuyormuş gibi görünen robotları daha özgür irade sahibi olarak değerlendirmişlerdir.

Baumeister'a (2008: 14) göre özgür iradeyi anlamak için insan davranışını kontrol eden süreçleri ve mekanizmaları anlamak gerekir. Bu mekanizmalar, sıradan insanların özgür olan ve olmayan olarak nitelendirdikleri davranışlarla büyük bir uyum sergilemektedirler. Psikoloji bilimi içerisinde tartışılabilir bazı mekanizmalar ve süreçler olarak benlik düzenleme, kontrollü süreçler, davranışsal değişim/gelişim ve bilinçli karar verme gösterilebilir. Özgür irade üzerine yapılan felsefi tartışmalar genellikle iki hat üzerinden sürdürülmüştür. Bir tarafta özgür iradeye hiç yer vermeyen belirlenimcilik (*determinizm*) vardır. Antik Yunanda Democritus, 17. yüzyılda Spinoza, sosyolojik düzlemde Comte ve klasik psikanalizde Freud bu kanadı temsil eden düşünürlerden bazılarıdır. Evreni mekanik bir yapıya benzeten bu düşünceye göre her şey kendinden önceki sebeplerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Tıpkı belirli bir kurala göre çalışan aletlerin öngörülebilir davranışlar sergilemesi gibi bu düşünceye göre de alternatif davranış diye bir ayrım yoktur çünkü olan her şey kaçınılmaz bir şekilde geçmişteki eylemlere bağlıdır. Bu yüzden gerçekleşmesi beklenen tek bir ihtimal vardır ve o da gerçekleşmiştir. Farklı seçenekler arasından seçim yapma hissi aslında bir illüzyondan ibarettir. Çünkü kişinin farkında olmadığı süreçler ve mekanizmalar arka planda halihazırda gerçekleştirilecek davranışları belirlemiştir. Bir diğer taraftaysa varoluşçu felsefe yer almaktadır. İnsanın sınırsız bir seçim hakkı olduğuna ve her daim farklı bir yol seçebileceğine inanan bu düşünceye göre hayat, gidişatına bizim karar verdiğimiz seçenekler bütünüdür. Bir şeyi söylememeyi, farklı bir yolda yürümeyi, dürtülerimize ve bizi caydıracak isteklerimize direnmeyi seçmek bizim elimizdedir. Baumeister (2008: 15) Immanuel Kant'ı bu iki zıt kanat arasında konumlandırmıştır. Ona göre Kant, insanların özgür davranmaya kabil olduklarını ancak bunu sınırlı bir düzlemde ve bazen yapabildiklerini iddia etmektedir. Burada özgürlük aydınlanmış aklın erdemli kararlar vermesidir. Yani davranış sürekli gerçekleşmekteyken yalnızca sınırlı bir düzlemde özgür irade ile karar

alınabilmektedir. Buradan yola çıkarak Baumeister (2008: 16) çoğu davranışı belirleyen temel bir mekanizmanın yanında ara sıra kontrolü ele alan ve seçimler yapan ikili bir sistemden bahsetmektedir. Yani özgür irade sürekli davranışı başlatan veya devam ettiren bir mekanizmadan ziyade zaman zaman gidişatı değiştiren veya etkileyen bir aktördür.

Baumeister (2008: 14) özgürlüğün ve seçim yapabilmenin, insan ilişkilerinin ve eylemlerinin en derin noktalarına kadar işlediğini ifade eder ve şu soruları sorar: Madem halihazırda yaşanan her şey geçmişteki bir dizi olayın sonucu o zaman insanlar neden hak ve özgürlükler için mücadele etmekte? Neden seçim hakkı istemekte? Neden neyin doğru neyin yanlış olduğuyla ilgili kafa yormakta? Eğer özgürlük bir illüzyonsa neden bunca ekonomik, sosyal ve politik mücadele, özgürlüğü arttırma iddiasında bulunmakta? Neticede seçim yapabilme/yapamama, kontrol, otonomi ve özgürlüğün, çelişki ve tutarlılık (Linder, Cooper ve Jones, 1967: 249), tepkisellik (Brehm, 1966: 50), stres ve başa çıkma (Glass, Singer ve Friedman, 1969: 205) gibi insan hayatındaki pek çok alanda nedensel etkilerinin olduğu gözlenmektedir. Ona göre birkaç istisna dışında insanlar her daim özgürlüğü seçmekte ve genellikle bu seçim sonucu daha fazla refaha kavuşmaktadırlar. İnsanlar sırf yemekler daha iyi diye köleliği ya da hapsi tercih etmemişlerdir. İnsanlık tarihinde özgürlük adına verilen mücadelelerin, savaşların ve fedakârlıkların sayısız örnekleri mevcut iken daha az özgürlük adına verilen bir mücadeleyi bulmak pek zor olacaktır. Gündelik hayatta insanların kullandığı “Özgür İrade” ile filozofların ve bilim insanlarının kullandığı özgür irade kavramları farklılık gösterse bile, insanlar özgürlükten bahsederken güçlü ve önemli psikolojik bir olgudan bahsetmektedirler. Baumeister’a göre (2008: 17) özgür iradeyi çalışan psikologların görevi, ölçülebilir davranışların ve içsel süreçlerin verilerini toplamak ve anlamlı gözükten örüntüleri tanımlamaktır.

Özgür iradeye inancın neredeyse tüm toplumlarda bu denli yaygın görülmesinin sebebi, sosyal olarak istenilen ve uyumluluğu gözetken davranışları ortaya çıkarması olabilir (Baumeister, 2008: 17). İnsanın kültür içerisinde yaşayıp, işlev gösterebilmek üzere evrildiğini iddia eden Baumeister’ın (2005: 30) “kültürel hayvan” fikrinden yola çıkılırsa kültüre uyumu sağlayan her şey -işbirliğini ve prososyal davranışları artıran ve antisosyal davranışları azaltan- tür için yararlıdır.

Hatta bir adım daha ileri gidersek neredeyse dünya üzerindeki tüm toplumların özgür iradeye inanmasından yola çıkarak özgür iradeye inanmayan toplumların zamanla yok olduğu varsayımı yapılabilir (Baumeister, 2008: 14). Özgür irade inancı azaltılan grubun kontrol gurubuna oranla daha fazla kopya çektiğini bulan Vohs ve Schooler'ın (2008: 53) çalışmasına göre özgür iradeye inanma sosyal olarak istenilen davranışlarla ilişkili bulunmuştur. Aynı zamanda Baumeister, Masicampo ve DeWall'un (2009: 265) çalışmasında özgür irade inancı azaltılan katılımcılar başkalarına daha az yardım ederken, saldırganlıkları da artmıştır. Bu sonuçları göz önünde bulundurduğumuzda özgür irade inancının sosyal olarak daha uyumlu davranışlarla ilişkili olduğu fikrine varabiliriz.

Baumeister'a (2008: 15) göre evrimsel süreç insanlarda hız, güç veya çeviklikten öte beyin gücünü ve sosyal yetenekleri ön plana çıkartmıştır. Çünkü hayatta kalmak ve kültürel grubuyla uyum içinde yaşamak için insan adına en faydalı özelliklerden birisi dürtülerini ve arzularını kontrol edebilme yeteneğidir. Onun yorumlamasıyla, her ne kadar ironik olsa da özgür irade insanların kurallara uyması için ortaya çıkmış bir gereklilik olabilir. Ancak özgür irade inancı sadece kurallara uymaya ve uyum sağlamaya değil tam aksi yönde de işlev gösterebilmektedir. Örneğin insanlar her ne kadar sosyal normlara ve baskılara boyun eğmeye eğilimli olsalar da özgür irade inancı, kişiye bu etkenlere karşı direnme gücünü de verecektir. Tam aksine yani özgür iradenin olmadığına inanmak ise kişinin zihinsel çaba harcamasını kısıtlayıp, kolay yolu seçerek başkalarının fikirlerine veya yaptıklarına uymasını kolaylaştırır. Bu sebeplerden ötürü özgür iradeye inanmak insanları diğerlerinden farklı düşünmeye ve davranmaya ittiği için toplumda ortaya çıkacak benzersiz, farklı ve orijinal fikirlere de zemin hazırlamaktadır (Alquist, Ainsworth ve Baumeister, 2013: 83).

Neredeyse tüm insanlar hayatlarının her günü kendi başlarına kararlar almakta ve farklı seçenekler arasından kendi dilediklerini seçtiklerine inanmaktadırlar. Baumeister'a göre (2008: 15) Avrupa'daki en önemli dinler insanın özgür bir iradeye sahip olduğunu, doğru ile yanlış, iyi ile kötü, günah ve sevap arasındaki farkı gözeterek karar alabildiğini ve bu kararlarının neticesinde kişinin cennete veya cehenneme gitmek üzere yargılanacağını vurgulamaktadır. Benzer bir yorum Türkiye'de en yaygın din olan İslam dini için de söylenebilir. İnananların

kendi özgür iradeleri ile seçtiği haram veya helal davranışların sonunda yargılanıp ödül veya cezaya kavuşacaklarını belirten İslam'da da insanların karar verebilme ve seçim yapabilme özelliklerine önemli bir vurgu vardır. Benzer bir şekilde hukuk sisteminde de suç ve ceza suçlunun farklı bir karar alıp alamama durumuna göre değişkenlik göstermektedir. Örneğin dışsal etkenler altında olan veya zihinsel hastalığa sahip kişiler, alternatif bir yolu seçme şansı ve kabiliyeti olan kişilerden farklı yargılanacaklardır (Baumeister, 2008: 16).

Kararların sorumluluğunu alma ahlaki davranışları, iyiyi ve kötüyü, doğruyu ve yanlış ortaya çıkarır ve bu kavramlar özgür irade ile güçlü bir şekilde iç içe geçmişlerdir (Aristotle, 1980: 36; Kant, 1967/1797: 75). Bu noktada özgür irade genellikle ahlaki ve hukuki sorumluluğun temel taşı olarak oluşturmaktadır. Bazı araştırmacılar özgür iradeye inancın yıkılmasıyla şüpheciliğin hızlanışa geçmesi ve ahlaki oluşturan sütunların yerinden oynamasından dahi korkmaktadırlar (Schooler, Nadelhoffer, Nahmias ve Vohs, 2014: 80). Yakın zamanlardaki sosyal psikolojik çalışmalar bu kaygıları destekler niteliktedir. Özgür irade inancı azaltılan kişilerin kopya çekmeye (Vohs ve Schooler, 2008: 53) ve saldırganlığa (Baumeister, Masicampo ve DeWall, 2009: 266) olan eğilimleri artmıştır. Bu noktada özgür iradenin gerçekliğinden öte ona inanmanın dahi gerek pozitif psikolojide gerekse toplumsal ahlakta oldukça etkili olduğu görülmektedir.

Toplumun genelinin aksine bilim insanları ve entelektüeller özgür irade inancına daha mesafeli yaklaşmaktadırlar. Örneğin DNA molekülünün yapısını keşfederek 1962 yılında fizyoloji alanında Nobel ödülü almış ünlü moleküler biyolog, biyofizikçi ve sinirbilimci Francis Crick (1994: 30) insanlardaki tüm davranış ve düşüncelerin beyindeki süreçler tarafından belirlendiğini ve özgür iradenin bir illüzyondan ibaret olduğunu savunmaktadır. Benzer bir şekilde ünlü sosyal psikolog Daniel Wegner (2002: 30) yalnızca “kötü bilim insanlarının (*bad scientists*)” özgür irade gibi bir kavrama inanabileceğini söyleyerek bu inancın bir illüzyondan öteye geçemediğini iddia etmektedir. Baumeister'a göre (2008: 16) özgür iradenin yokluğunu gerek bilimsel gerekse kavramsal olarak kanıtlamak mümkün değildir. Bu sebeple bilim insanlarının özgür iradeye karşı olmaları genellikle belirlenimciliğin kanıtlanmış bir hakikat olmasından ziyade gerekli bir varsayım olmasındandır. İnsanların değişime açıklığı ve alternatifleri seçmeye olan

büyük yatkınlığı onun davranışını diğer hayvanlardan ayıran yegâne özelliklerdendir. Özgür irade fikrinin ardındaki en önemli nokta da budur. Bu özelliklerin özgür irade olarak tanımlanıp tanımlanmaması ve bu tanımın deneysel yöntemle kanıtlanma olasılığı yok denecek kadar azdır. Psikologların görevi kuru tanımlamalar yapmaktansa özgür irade inancını oluşturan ve arkasında yatan mekanizmaları incelemek olmalıdır (Baumeister, Clark ve Luguri, 2015: 56).

1.7.2. Özgür İrade Manipülasyonu

Özgür iradeyi manipüle eden ve alan yazında en çok bilinen çalışma 2008 yılında Vohs ve Schooler tarafından düzenlenmiştir. İnsanların özgür irade inançları olumsuz yönde manipüle edildiğinde kopya çekme davranışlarının arttığı bir dizi çalışma sonucunda ortaya konmuştur. Benzer manipülasyon yöntemlerini kullanan başka çalışmalar da özgür irade inancının düşmesi ile saldırganlığın artması, işbirliğinin ve yardım etmenin azalması gibi sonuçlara ulaşmışlardır (Baumeister ve diğerleri, 2009: 267; Rigoni ve diğerleri, 2011: 615; Protzko, Ouimette ve Schooler, 2016: 7). Bu çalışmalarda kullanılan iki yöntem sırasıyla: 1) Nobel ödüllü ünlü sinirbilimci Francis Crick'in Şaşırtan Varsayım (*The Astonishing Hypothesis*) kitabından özgür iradenin illüzyon olduğunu savunduğu bir sayfanın deney grubundaki katılımcıya okutulması ve kontrol grubundaki katılımcıya aynı kitapta bulunan ve özgür irade ile alakasız beyinle ilgili bilgiler veren başka bir sayfanın okutulması, 2) Velten yöntemiyle (1968: 476) katılımcılara özgür iradeyi savunan, reddeden veya nötr olan 15 cümlelerin okutulmasını içermektedir.

Bir başka çalışmada (Alquist, Ainsworth ve Baumeister, 2013: 85) ise katılımcılara yazma stilleri ve sanat eseri tercihleri arasında bir çalışma yapılacağı bilgisi verilmiştir. Bu çalışmada kişiler ekran karşısına oturtulmuş ve ekrana 30 saniye boyunca yansıtılan cümleye odaklanmaları istenmiştir. 30 saniyenin sonunda cümleyi kendi sözleriyle tekrardan yazmaları istenmiştir. Bu cümleler üstte bahsedilen, Vohs ve Schooler'ın (2008: 53) orijinal çalışmasında kullanılan 3 farklı kategoriye ait cümlelerdir. Özgür irade inancı artırılmak istenen grup

“Davranışlarımı ve nihayetinde hayatımın yönünü kontrol edebileceğim özgür iradeye sahibim.” gibi cümleleri yeniden yazarken, özgür irade inancı azaltılmak istenen katılımcılar “Bilim, özgür iradenin bir illüzyon olduğunu kanıtlamıştır.” gibi cümleleri yeniden yazmışlardır. Kontrol grubu ise “Okyanuslar dünyanın %71’ini kaplamaktadır.” gibi konuyla ilgisiz bilgi cümlelerini tekrar yazmışlardır. Benzer bir manipülasyon yöntemi MacKenzie, Vohs ve Baumeister (2014: 1428) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak bu sefer katılımcılara Vohs ve Schooler’ın (2008: 51) çalışmalarında kullandıkları cümlelerden sadece 10’ar adet verilmiş ve süre sınırı olmadan cümleler üzerinde düşünmeleri ve kendi ifadeleriyle ile tekrardan yazmaları istenmiştir.

Özgür irade gibi pek çok insanın benimsediği (Nichols, 2004: 480; Nahmias, Morris, Nadeolhoffe ve Turner, 2005: 571; Sarkissian ve diğerleri, 2010: 354) bir inancı değiştirmeye yönelik yapılacak manipülasyonların olumsuz bir duygu durumu ortaya çıkartabileceği beklenebilir. Neticede duygu ve duygudurumun insan davranışını önemli ölçüde etkilediği genel olarak kabul görmektedir (Baumeister, Vohs, DeWall ve Zhang, 2007: 184). Ancak bu durumu göz önünde bulunduran araştırmacılar katılımcıların duygudurumlarını da ölçmüş ve özgür irade manipülasyonunun herhangi bir duygu değişikliği yaratmadığını görmüşlerdir (Alquist, Ainsworth ve Baumeister, 2013: 84).

İlginç bir diğer bulguysa çalışmalarda nötr cümleleri yeniden yazan katılımcılar ile özgür irade inancını artırmaya çalışan cümleleri yeniden yazan katılımcıların özgür iradeye inanma seviyelerinin neredeyse aynı çıkmasıdır. Buradan yola çıkarak özgür iradeye inanmanın halihazırda olağan (a priori) bir durum olduğunu ve inancı artırmanın pek bir değişiklik ortaya çıkarmadığı iddia edilebilir (Baumeister, Masicampo ve DeWall, 2009: 267). Bunların aksine özgür irade inancını azaltmaya yönelik manipülasyonların davranış değişikliğinde etkili olduğu pek çok çalışmada bulunmuştur (Vohs ve Schooler, 2008: 53; Baumeister ve diğerleri, 2009: 263; Baumeister ve diğerleri, 2013: 510).

1.7.3. Özgür İrade ile İlgili Yapılan Çalışmalar ve Sonuçları

Özgür irade üzerine düzenlenmiş çoğu çalışma sınırlı sayıda örneklem ile yapılmış (Martin, Rigoni ve Vohs, 2017: 7326) ve istisnalar hariç (Sarkassian ve diğerleri, 2010: 355; Clark ve diğerleri, 2014: 509) genellikle örnekleme Kuzey Amerikalı veya Avrupalı üniversite öğrencileri oluşturmuştur. Bu durum sadece özgür irade çalışmaları ile sınırlı değildir. Psikoloji bilimi, alanda yapılan çalışmaların çoğunda “WEIRD” (*Western, Educated, Industrialized, Rich, Democratic*) olarak kısaltılan ve batılı, eğitilmiş, endüstrileşmiş, zengin ve demokratik anlamına gelen örnekleme dayanması sebebiyle eleştirilmektedir (Henrich, Heine ve Norenzayan, 2010: 66).

Psikolojinin geniş tarihine baktığımızda özgür irade inancının kişilerin davranışlarını nasıl etkilediğini araştıran çalışmaların henüz yeni olduklarını söylemek mümkündür. Her ne kadar psikolojik çalışmalarla insanların gerçekten özgür bir iradeye sahip olup olmadıklarını belirlemek uzak bir ihtimal gibi görünse de bu konuları çalışarak özgür irade inancının insan davranışlarında bir değişiklik yaratıp yaratmadığını anlamak mümkündür. Halihazırda psikoloji uzun bir süredir insanların sahip oldukları inançların (örneğin adil dünya inancı) davranışlarını nasıl etkilediğini çalışmaktadır (Alquist, Ainsworth ve Baumeister, 2013: 86). Neredeyse tüm toplumlarda, kültürlerde ve yaş gruplarında (Nichols, 2004: 476; Nahmias, Morris, Nadelhoffer ve Turner, 2005: 570; Sarkissian ve diğerleri, 2010: 352) ortak olarak görülen özgür irade inancının da çalışılması bu sebeple önemlidir.

Özgür irade inancı zayıflatılan kişilerin daha fazla kopya çektikleri, başkalarına daha az yardım ettikleri, suç işledikten sonra davranış değiştirmekte daha başarısız oldukları, daha saldırgan oldukları, çalışanların görece daha kalitesiz işler ortaya koydukları ve bu durumun yöneticileri tarafından da gözlemlendiği bulunmuştur (Vosh ve Schooler, 2008: 53; Baumeister, Masicampo ve DeWall, 2009: 267; Stillman ve Baumeister, 2010: 955; Stillman ve diğerleri, 2010: 46).

Özgür irade ile sorumluluk kavramları oldukça iç içe geçmiştir. Neticede bir kişinin kendi davranışından sorumlu olabilmesi için alternatifler arasından kendi

rızasıyla ilgili davranışı seçmiş olması gerekmektedir. Herhangi bir alternatifin olmadığı durumda özgür iradede bahsedilemez. İnsanların sorumluluk algılarını değiştirmenin davranış değişiminde oldukça etkili olduğu bilinmektedir (Vohs ve Schooler, 2008: 53). Örneğin kişisel bir sorumluluk hissi yaşatılan kişiler davranışlarını tutumlarına uyacak şekilde değiştirmişlerdir (Harmon-Jones ve Mills, 1999: 170). Aynı şekilde bir sonucun çabalayarak elde edilmesinden ziyade insanın doğuştan getirdiği belli özelliklere atfedilmesi de davranışı etkilemektedir. Mueller ve Dweck (1998: 48) bu durumu 10 yaşındaki çocuklarla yaptıkları çalışmada çok güzel bir şekilde göstermiştir. Araştırmacılar çalışmadaki çocukların bir kısmına ilk görevde başarılı olmalarının sebebi olarak zeki olmalarını, diğer kısmınaysa çalışkan olmalarını göstermişlerdir. Çalışmanın ikinci kısmında ise çocuklara yapamayacakları kadar zor bir görev verilmiş ve tüm çocuklar bu görevde başarısız olmuşlardır. Daha sonra çocuklara üçüncü bir görev verildiğinde zeki oldukları için görevi tamamlayabildikleri söylenen çocuklar, çabaladıkları için başardıklarına inanan çocuklara göre daha az çaba sarf etmiş ve çalışmadan zevk almadıklarını bildirmişlerdir. Araştırmacılar bu durumu şöyle yorumlamaktadırlar: İlk çalışmada zeki oldukları söylenen çocuklar, ikinci çalışmadaki başarısızlıklarını dışsal sebeplerden ziyade içsel sebeplere yani yeterince zeki olmadıklarına yormuşlardır. Zekâlarına yönelik böylesine olumsuz bir algı yüzünden üçüncü görevde performans kaybı yaşamış ve görevi sevelememişlerdir.

Özgür iradeye inanma ile minnet duyma arasındaki ilişkiyi çalışan araştırmacılar da ilginç sonuçlara ulaşmışlardır (MacKenzie, Vohs ve Baumeister, 2014: 1428). Öncelikle özgür irade inancı ile minnet duyma arasında olumlu bir ilişki bulunmuştur. Özgür irade inançları deney sırasında azaltılan katılımcılar daha önce yardım aldıkları olayları düşündüklerinde kendilerine yardım eden kişilere daha az minnetle yaklaşmışlardır. Benzer bir durum deney sırasında kendilerine yardım eden kişilere karşı da gözlenmiştir. Hatta deney sırasında okudukları senaryo içerisinde kendilerine yardım eden kurgusal bir kişiye dahi çok daha az minnet duymuşlardır. Araştırmacılar bu durumu özgür iradeye inanma ve seçim şansı üzerinden açıklamaktadırlar. Neticede özgür irade sahibi kişi alternatifler arasından seçim yaparak yardım etmeyi seçmiştir. Ancak özgür irade yalnızca bir yanılsamaysa bu durumda yardım davranışı da bireysel alınmış bir karardan ziyade gerçekleşmesi

kaçınılmaz bir olaylar zincirinin halkalarındandır. Çalışmalar sırasında katılımcılara kendilerine yardım eden kişinin niyetinin ne derece samimi olduğu sorulduğunda özgür irade inancı zayıflatılan kişilerin yardım edenleri daha az samimi buldukları bulunmuştur. Bu algı minnet duygusuna da yansımış ve yardım eden kişilere karşı minnet duygusu haliyle azalmıştır.

Kırkaltı ülkeden 65.111 katılımcının yer aldığı Dünya Değerler Anketindeki (World Values Survey, 2015: 12) cevapları inceleyen Martin, Rigoni ve Vohs da (2017: 7328) özgür irade ile ilgili ilginç bilgilere ulaşmışlardır. Öncelikle özgür irade inancı ile etik olmayan davranışlara tahammülsüzlük arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Araştırmacılar bu sonucun Vohs ve Schooler'ın (2008: 51) çalışmasıyla anlaşılabilirliğini ve özgür irade inancının etik olmayan davranışlara engel olma etkisinin olduğunu iddia etmişlerdir. Ayrıca özgür irade ile suçluların cezalandırılmasını destekleme arasında da olumlu yönde güçlü bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuç da Shariff ve diğerlerinin (2014: 1567) özgür iradeye inancı azaltılan katılımcıların suçlulara daha az ceza verdiklerini bulmaları ile uyum içerisindedir. Suçluların cezalandırılmasını destekleme ile diğer psikolojik faktörler incelendiğinde (örneğin, dindarlık ve mutluluk) en anlamlı ilişki özgür irade inancı ile çıkmıştır. Bu çalışmada ortaya çıkan çok önemli bir nokta ise özgür irade ile etik olmayan davranışlara tahammülsüzlük arasındaki ilişkinin ülkedeki kurumların bozulmamışlığı (*integrity*) tarafından etkilenmesidir. Kurumların bozulmamışlığı, ülkedeki kamusal alanın yolsuzluktan arındırılmış, güçlü ve ülke yönetiminin şeffaf olması anlamına gelmektedir. İlginç bir şekilde, yolsuzluğun ve ihmalkâr iktidarların olduğu ülkelerde yüksek özgür irade inancı ile etik olmayan davranışlara yönelik tutumlar arasında ilişki bulunamamıştır. Bu tür ülkelerde etik olmayan davranış ahlaksızlık olarak görülmektense bozuk sisteme ayak uydurmaya çalışan ve dışsal sebeplerden ötürü etik dışı davranmaya zorlanmış insana işaret etmekte olabilir. Ancak sistemleri bozulmuş ve yolsuzluk içindeki ülkelerde dahi insanlar suçluların cezalandırılması gerektiğine inanmaktadırlar. Bu noktada her etik olmayan davranış hukuki sistem içerisinde suç sayılmadığı için insanlar tarafından cezalandırılmaya değer görülüyor olabilir (Darley ve Pittman, 2003: 331; Greene ve Cohen, 2004: 1780) ancak belirli bir suç işleyen kişinin cezalandırılması gerektiğini düşünme ile

özgür irade arasındaki inanç bu ülkelerde de güçlü bir şekilde bulunmaktadır (Martin, Rigoni ve Vohs, 2017: 7327).

Bir diğer ilginç bulgu ise özgür irade inancı ile alternatif davranış üretme arasındaki ilişkiyle ilgilidir. Baumeister, Clark ve Luguri'nin (2015: 57) düzenlediği çalışmalarda özgür irade inancı manipüle edilmiş katılımcılardan geçmişte yaşadıkları bir sorunu düşünmeleri istenmiştir. Daha sonra bu sorunun ortaya çıkmaması için ne gibi değişiklikler ve ne tür alternatif seçimler olabilirdi diye sorulmuştur. Daha önceden metin içerisinde de belirtildiği gibi insanlar genellikle özgür iradeyi "seçim yapabilme" olarak tanımlamaktadırlar (Monroe ve Malle, 2010: 218). Özgür iradenin bu tanımıyla uyumlu bir şekilde, yüksek özgür irade koşulundaki katılımcılar çok daha fazla alternatif üretebilirken, düşük özgür irade koşulundaki katılımcılar çok daha az alternatif senaryo geliştirmiştir. Hatta manipülasyonun olmadığı ve katılımcıların yalnızca özgür iradeye inanma seviyelerinin ölçüldüğü çalışmada da yüksek özgür irade inancı olan kişilerin düşük özgür irade inancı olan kişilere nazaran daha fazla alternatif üretebildikleri görülmüştür.

Shariff ve diğerlerinin (2014: 1567) yaptığı çalışmada katılımcılardan geçmişte kendilerine karşı yapılan yanlış, kötü ve onları mağdur eden bir olayı hatırlamaları istenmiş ve buna sebep olan kişiyi ne derece affettikleri sorulmuştur. İlginç bir şekilde özgür irade inancı azaldıkça suçlu kişiyi affetme düzeyi artmıştır. Özgür irade, alternatifi seçebilme şansı anlamına geldiği için bu inancı taşımayan kişiler başkalarının da alternatif davranışları olmadığını düşünebilir. Ancak bu durum olayı gerçekleştiren kişi ile mağdur arasındaki ilişkinin yakınlık derecesine göre değişmektedir. Bir yabancından ziyade ilişki içindeki kişilerin yakın olduğu durumlarda bu etki ortaya çıkmış ve insanlar genellikle affedici bir strateji izlemişlerdir. Özgür iradeye inanmanın artmasıyla suç işleyen kişilerin cezalandırılmasına yönelik tutumlar da artmaktadır. Baumeister, Clark ve Luguri (2015: 63) bu durumu şöyle açıklamaktadırlar: Kültürel bağlamda toplumun yeterli işlevi gösterebilmesi için kural dışına çıkanların, ahlaki normları ihlal edenlerin cezalandırılması gerekmektedir. Bunun oluşması için genel toplumda bu tür davranışlara yönelik olumsuz algının oluşmasında, özgür irade, kişilerin seçme şansı olduğunu iddia ederek önemli bir rol oynar. Ancak bireysel ilişkilerde önemli olan

kişiyi cezalandırmak değil, ilişkinin devamıdır. Karşıdakinin “değişebileceğine inanmak” özgür irade inancı ile yakınlık göstermektedir. Bu yüzden bu bağlamda “yanlış” davranışın sonucu olarak kişiyi cezalandırmaktansa onun özgür iradeye sahip olduğuna yani davranışlarını değiştirmeye kabil olduğuna inanıp onu affedebiliriz. Böylece bireysel düzlemde özgür irade inancı yakın ilişkilerdeki insanları affetmeye yararken toplumsal düzlemde etik dışı davrananları cezalandırmaya yarar.

Toplumsal anlamda etik dışı bir davranış ile alakalı çalışma yapan Carey ve Paulhus (2011: 100) katılımcılardan bir çocuk istismarcısını anlatan bir hikâyeyi okumalarını ve bu kişiye verilmesi gereken hapis cezasını belirlemelerini istemişlerdir. Daha sonra katılımcılara bu kişinin de çocukken istismara uğradığı, bunun sonucunda psikopatolojik rahatsızlıklar geliştirdiği ve dilerlerse verdikleri hapis cezasını değiştirebilecekleri söylenmiştir. İnsanların özgür irade inançları ne derece yüksekse her iki durumda da (hem istismarcının geçmişiyle ilgili bilgiye sahip olmadıkları ilk durum hem de bilgiye sahip oldukları son durumda) verdikleri hapis cezaları o derece yüksek olmuştur. Çalışma içerisinde ölçülen bilimsel belirlenimcilik ve kadercilik değişkenlerinin bu noktada hiçbir etkilerinin olmadığı görülmüştür. Benzer bir şekilde Rakos ve diğerleri de (2008: 730) özgür irade inancı yüksek olan kişilerin cezalandırmaya yönelik eğilimlerinin yüksek olduğunu bulmuşlardır. Her ne kadar Crescioni, Baumeister, Ainsworth, Ent ve Lambert (2016: 50) özgür irade inancı yüksek olan kişilerin yakın ilişkide oldukları bireyleri daha fazla affetme eğilimi gösterdiklerini bulsalar da bu ilişki karşı taraftaki bir yabancı olduğunda anlamını yitirmiştir. Ayrıca Paulhus ve Carey (2011: 99) özne bireyin kendisinden ziyade diğer insanlar olduğunda, özgür irade ile dünyanın daha adil bir yer olarak algılanması arasında olumlu bir ilişki bulmuşlardır. Baumeister ve Brewer’a göre (2012: 740) bunun sebebi, bireyin hayatı boyunca kendisine yapılan adaletsizlikleri açıklamak için pek çok farklı motivasyona ve rasyonalizasyona başvurmasıdır. Onlara göre özgür irade inancının temel amaçlarından biri kültürel grup ve toplumdaki kuralları işler vaziyette tutmak, onları bozanları yargılamak olduğu için bireysel düzlemde ziyade başka insanlar söz konusu olduğunda özgür irade ile adil dünya inancı iç içe geçmektedir.

Özgür irade ile suçluluk duyma arasında da ilişki bulunmuştur. Suçluluk kişinin farklı davranması gerektiğini düşündüğü olaylarda ortaya çıkmaktadır (Baumeister ve Brewer, 2012: 741). Suçluluğun faydalarından biri kişinin yanlışlarından ve hatalarından gerekli dersleri çıkartmasını sağlayarak gelecekte benzer bir davranışı gösterme ihtimalini azaltmasıdır (Baumeister, Stillwell ve Hearherton, 1994: 252). Stillman ve Baumeister'ın (2010: 956) düzenlediği çalışmada katılımcılara geçmişte yaptıkları ve suçluluk hissettikleri bir olayı düşünmeleri ve bu durumdan ne kadar ders çıkardıkları sorulmuştur. Katılımcıların cevaplarını değerlendiren uzmanlar özgür irade inancı yüksek olan katılımcıların çıkarttıkları dersleri daha kaliteli ve değerli bulmuşlardır. Aynı araştırmacıların bir başka çalışmasında ise üniversite öğrencilerine suçluluk uyandırması için öğrenci aktivitelerinde kullanılan materyallerin çevre kirlenmesinde önemli bir rol oynadığı söylenmiştir. Özgür irade inancı azaltılmış kişiler kampüs içerisinde düzenlenecek bir geridönüşüm programına diğer katılımcılardan çok daha düşük bir oranda gönüllü olmuşlardır (Stillman ve Baumeister, 2010: 957). Daha da ilginç özgür irade inancı düşürülen öğrencilerden psikopati eğilimleri olanlar, gönüllü olmaya diğer tüm öğrencilerden çok daha az yanaşmışlardır. Stillman ve Baumeister (2010: 958) özgür irade inancına yönelik manipülasyonların psikopati eğilimi gösteren katılımcılardaki bu büyük etkisinin araştırılması gerektiğini düşünmektedir.

Crescioni ve diğerleri (2016: 53) tarafından yapılan bir dizi çalışmada yüksek özgür irade inancı hayatı daha anlamlı bulma, daha yüksek yaşam doyumu, ilişkide daha yüksek doyum ve bağlılık, hayat arkadaşına daha affedici yaklaşma, daha yüksek öz yeterlilik ve içsel dindarlık ile ilişkili olduğu bulunurken espri anlayışı (öz bildirim), bireysel çekicilik, empati ve dışsal dindarlık ile ilişkisiz bulunmuştur. Öteki taraftan özgür irade inancı yaşam stresi ile olumsuz yönde ilişkili bulunmuştur. Bu noktada kişilerin özgür irade inancı ile hayatı anlamlı bulmaları arasında olumlu yönde bir ilişki olmasının da ötesinde deneysel ortamda özgür irade inancı azaltılan kişilerin de hayatı anlamlı bulma düzeylerinin azaldığı görülmüştür (Crescioni ve Baumeister, 2013: 8). Bir diğer çalışmada da yüksek özgür irade koşulundaki katılımcılar kendileri için daha anlamlı ve ileri tarihlere kadar uzanan hedefler koymuşlardır (Baumeister, Clark ve Luguri, 2015: 65). Aynı zamanda yüksek özgür irade inancı bildiren öğrencilerin gelecekteki işlerinde çok büyük başarılar

göstereceklerine inandıkları bulunmuştur. Bu etki zeka (SAT puanları), Büyük Beşli kişilik özellikleri, ve kontrol odağı (*locus of control*) değişkenleri kontrol edildiğinde dahi anlamlılığını sürdürmüştür (Stillman ve diğerleri, 2011: 388). Ek olarak Vonasch ve Baumeister (2013: 223) özgür iradeye inanan kişilerin fakirlere ve haksızlığa uğramış olanlara karşı genel olarak daha şefkatli yaklaşıklarını bulmuşlardır. Ayrıca yukarı yönlü sosyal hareketliliğe de daha çok inanmaktadırlar.

Özgür irade ile ilgili pek çok çalışma WEIRD (*Western, Educated, Industrialized, Rich, Democratic*) yani batılı, eğitilmiş, endüstrileşmiş, zengin ve demokratik toplumlarda yapılmıştır. Ancak Stillman ve diğerleri (2010: 46) bu tekdüzeliği değiştirerek çoğunlukla fakir, eğitim seviyesi düşük ve beyaz olmayan gündelik işçilerden veri toplamışlardır. Bu kişiler arasında özgür irade inancı yüksek olan bireylerin işlerinde, yöneticilerinin değerlendirmelerine göre, daha başarılı oldukları bulunmuştur. Bu etki Protestan iş ahlakı, zindelik (*vitality*) ve yaşam doyumu gibi değişkenler kontrol edildikten sonra dahi değişmemiştir. Aynı zamanda yüksek özgür irade inancına sahip işçiler diğer çalışanları da olumlu yönde etkilemekte, işlerine daha fazla çaba göstermekte hatta işe daha tutarlı bir şekilde devam etmektedirler.

Özgür iradeye inanma ile pasif davranış arasında da ilişki bulunmuştur. Rigoni, Kuhn, Sartori ve Brass (2011: 615) özgür irade inançlarını olumsuz yönde manipüle ettikleri katılımcıların Libet saat görevi sırasında beyinlerini görüntülemişlerdir. Bu görevde kişiler isteğe bağlı bir şekilde parmak oynatma davranışı sergilemektedirler. Bu çalışmada özgür iradenin azalmasıyla hareketi hazırlayan beyin aktivitelerinde de azalma görülmüştür. Aynı zamanda özgür irade inancının azalmasıyla kişi daha fazla uyma davranışında bulunmaktadır (Alquist, Ainsworth ve Baumeister, 2013: 85). Bu noktada uyma davranışı kişinin kendini grup ile özdeşleştirmesinden ziyade bireysel sorumluluktan ve otonomiden kolayca kaçmak için başvurduğu bir yöntem olabilir (Baumeister, Clark ve Luguri, 2015: 57).

Özgür irade inancı ile bir takım kişilik özellikleri arasında çelişkili ilişkiler bulunmuştur. İlk olarak Paulhus ve Carey (2011: 99) özgür irade inancı ile dışadönüklük (*extraversion*), uyumluluk (*agreeableness*) ve sağ kanat yetkeciliği (*right wing authoritarianism*) arasında olumlu yönde ilişki bulmuşlardır. Uyumluluk

ile özgür irade arasındaki ilişki ilginç gözükmemektedir çünkü özgür irade etik dışı davrananların cezalandırılması ile ilişkili iken uyumlu kişiler genellikle nazik insanlar olarak bilinmektedirler. Baumeister ve Brewer'a göre (2012: 740) bu ilişkiler ilk başta şaşırtıcı görünseler de anlaşılabilirler. Çünkü alanyazında uyumlu insanların antisosyal davranış gösteren kişilere karşı cezalandırıcı davranışlar gösterdikleri bulunmuştur (Kammrath ve Schooler, 2011: 1178). Benzer şekilde yetkeciliğin genellikle bireysel özgürlükleri kısıtladığı düşünülse de buradaki ilişki başkalarını ahlaki olarak sorumlu tutma ile açıklanabilir. İkinci olarak ise Stillman ve diğerleri (2011: 389) öğrenci örnekleminde yaptıkları çalışmada özgür irade inancı ile sorumluluk (*conscientiousness*), duygusal denge (*emotional stability*) ve açıklık (*openness to experience*) arasında olumlu yönde ilişki bulmuşlardır. Paul ve Carey'in (2011: 98) aksine bu çalışmada dışadönüklük (*extraversion*) ve uyumluluk (*agreeableness*) özgür irade ile hiçbir ilişki göstermemiştir.

Vohs ve Schooler'a göre (2008: 52) özgür iradeye inancın azalması kişisel sorumluluk algısını yıkarak ya da kişinin eylemleri üzerinde kontrol sahibi olduğu inancını çökerterek istediği gibi davranmasına ve bu davranışları meşrulaştırmasına sebep oluyor olabilir. Onlar bu durumu, ölüm ve anlamsızlık gibi düşüncelerin bireylerde varoluşsal bir kaygı yaratıp alçakça (*ignoble*) davranışlara yol açmasına (Heine, Proulx ve Vohs, 2006: 95) benzetmektedirler. Özgür iradenin azaltılmasıyla kopya çekme davranışının arttığını bulan Vohs ve Schooler'a göre (2008: 52) modern zamanda insanlara artan bir hızda belirlenimcilik düşüncesinin benimsetilmesi etik olmayan davranışların artmasına sebep olabilir. Özgür iradeye benzer bir şekilde insanların kaderlerinin kontrolünün kendilerinde (içsel kontrol odağı) veya dışsal etkenlerde (dışsal kontrol odağı) olmasını ölçen kontrol odağı değişkeninin (*locus of control*) (Rotter, 1966: 15) toplumda zaman içinde değişimini inceleyen Twenge, Zhange ve Im (2004: 314) sadece birkaç on yılda kontrol odağının dışsal etkenlerde olduğuna inananların neredeyse bir standart sapma arttığını bulmuşlardır.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere adalet, ceza, sorumluluk, karar verme kabiliyeti gibi birçok kavramla iç içe geçmiş özgür irade inancı, insanların pek çok farklı konuda karar verme süreçlerini etkilemektedir. Bu noktada özgür irade inancının ekonomik oyunlar üzerindeki etkileri yeterince araştırılmamış önemli bir

alandır. Bu çalışma ile bu eksiğin kapatılması ve özgür irade inancının adaletsiz tekliflerin reddedilmesi sürecindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

1.7.4. Özgür İrade ve Ego Tükenmesi

Baumeister'a (2008: 14) göre insanların otomatik dürtülerini ve arzularını kontrol ederek daha prososyal davranışlarda bulunmalarında özgür irade inancı çok önemli bir rol oynuyor olabilir. İnsanların ekonomik davranışlarını inceleyen bazı çalışmalara göre çoğu kişinin otomatik süreçleri bencilliği ve başkalarının hakkını gözetmemeyi ortaya çıkarmaktadır (DeWall ve diğerleri, 2008: 1656; Xu ve diğerleri, 2012: 1185; Halali ve diğerleri, 2013: 5; Achtziger ve diğerleri, 2015: 145). Bu otomatik süreci kontrol edip başkalarıyla uyum içinde yaşayabilmek ve saldırganlığı bastırmak için önemli düzeyde benlik kontrolü ve zihinsel çaba gerekmektedir (DeWall, Baumeister, Stillman ve Gailliot, 2007: 68; DeWall, Baumeister, Gailliot ve Maner, 2009: 1657). Seçim yapabilmek ve benlik kontrolü için gerekli zihinsel enerji sınırlıdır ve kullanıldıkça tükenmektedir (Baumeister, Bratslavskt, Muraven ve Tice, 1998: 1256; Gailliot ve diğerleri, 2007: 330; Vohs ve diğerleri, 2008: 890). Vohs ve Schooler (2008: 52) özgür iradeye inanmamanın, kişilere çaba sarf etmenin ve seçim yapmanın anlamsız olduğu ve umursamamaları ("*don't bother*") mesajını verdiğini söylemektedirler.

Ancak Protzko, Ouimette ve Schooler (2016: 7), katılımcıların özgür irade inançlarını manipüle edip, otomatik düşünme süreçlerini ortaya çıkartmak için kısıtlı sürede karar alabilecekleri bir ekonomi oyunu oynattıkları çalışmalarında ilginç sonuçlara ulaşmışlardır. Bazı araştırmacıların aksine (DeWall ve diğerleri, 2008: 1656; Xu ve diğerleri, 2012: 1185; Halali ve diğerleri, 2013: 5; Achtziger ve diğerleri, 2015: 145), Rand ve diğerleri (2012: 428, 2014: 2) bu tür ekonomi oyunlarında otomatik davranışın işbirliği yapmak olduğunu bulmuşlardır. Benzer sonuçlar Protzko, Ouimette ve Schooler'ın (2016) çalışmalarında da gözlenmiştir. Karar verme süresi çok kısa olan katılımcılar, uzun süre düşünebilen katılımcılara göre daha fazla para bağışlamışlardır. Ancak kişinin özgür irade inancı azaltılmışsa bu işbirlikçi davranışı, kısa süreli de olsa kaybolmuştur ve katılımcılar çok daha az para paylaşmışlardır. Bu sonuçlardan yola çıkarak özgür irade inancının işbirliği için

önemli bir etken olduğu sonucuna varılmıştır. Her ne kadar otomatik süreçler işbirliğini ve etik davranışı ortaya çıkarıyor gibi gözükse de bu sonuçlar her zaman ortaya çıkmamaktadır. Araştırmacılara göre işbirliğinin ortaya çıktığı otomatik süreçlerde kişinin sahip olduğu özgür irade inancı oldukça önemli bir rol oynamaktadır.

Özgür irade inancını azaltan manipülasyonların, tutum ve davranışlara etkilerini inceleyen araştırmacılar (Schooler, Nadelhoffer, Nahmias ve Vohs, 2014: 78) bu durumun ego tükenmesine benzer şekilde kişideki irade gösterme kontrolünü (*agential control*) zayıflattığını bulmuşlardır. Örneğin özgür irade inancı azaltılan kişilerin matematik performansı ve anagram çözebilme becerisi azalmıştır. Ancak bu ilişki her koşulda gerçekleşmemiştir. Ego tükenmesinden etkilenen düşünce bastırma ve yardım etme davranışı özgür iradeye inancın azalmasından etkilenmemiştir. İlginç bir şekilde özgür irade inancı ile yaratıcılık arasında olumsuz yönde bir ilişki bulunmuştur. Baumeister, Masicampo ve DeWall'un (2009: 265) düzenlediği benzer bir çalışmada özgür irade inancı azaltılan katılımcılarda prososyal davranış gösterme (bir başkasına yardım etme üzerinden ölçülen) eğilimi diğer katılımcılara oranla çok daha azalmıştır. Pek çok farklı yardım etme imkânı sunulan çeşitli senaryolarda özgür irade inancı azaltılan kişiler hem kontrol hem de özgür irade inancı yükseltelen kişilere kıyasla yardım etmeye çok az yanaşmışlardır. Araştırmacılara göre özgür iradeye inanmama ego tükenmesine benzer şekilde kişide enerji kullanarak benlik kontrolü sağlamaktansa otomatik süreçleri devreye sokması için (bu durumda bencillik) bir çeşit hazırlama etkisi yaratıyor görünmektedir.

Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak özgür irade inancının insan hayatında önemli bir rol oynadığı sonucuna ulaşılabilir. Ancak her ne kadar özgür irade inancı, seçim yapabilme kabiliyeti gibi görülse de gerek ego tükenmesi ile özgür irade inancı arasındaki ilişki gerekse özgür irade inancının ekonomik oyunlarda alınan kararlar üzerindeki etkisi (adaletsiz tekliflerin reddedilmesi) alanyazında yeteri kadar çalışılmamıştır. Daha da ilginç Türkiye örneğinde gerçekleştirilmiş özgür irade manipülasyonu içeren herhangi bir çalışma da bulunamamıştır. Bu açıdan da bu çalışmanın Türkiye'deki özgür irade literatürüne önemli bir katkı sağlayacağı beklenmektedir.

1.8. ÇALIŞMANIN AMACI

Giriş kısmında verilen bilgiler incelendiğinde insanlardaki karşılıklılık ve adalet anlayışlarını açıklamak için farklı kavram ve kuramların öne sürüldüğü görülmektedir. Bu kuramları test etmek için pek çok psikolog ve ekonomist çeşitli ekonomi oyunları ile insan davranışını incelemiş ve ilginç sonuçlara ulaşmışlardır. Öncelikle insanların karar verme sürecinde otomatik ve kontrollü düşünme süreçleri olarak adlandırılan iki ayrı mekanizma kullandığı düşüncesi ortaya atılmış ve bu varsayım pek çok çalışmada anlamlı sonuçlar vermiştir. Ancak farklı kültürlerde, yaşlarda, iş kollarında bulunan kişilerle yapılan çalışmalarda otomatik sürecin ne olduğu hakkında (bencillik ya da prososyallik) çelişkili sonuçlar bulunmuş ve bu süreçlerin dış etkenlerden ne derece etkilendiği sorgulanmıştır.

Bir diğer yandan özgür irade kavramı son zamanlarda psikoloji alanında ontolojik anlamda varlık yokluk tartışmasından öte bir zemine taşınarak işlevsellik temelinde tartışılmaya başlanmış ve ilginç bir şekilde özgür iradeye olan inancın azalmasının veya artmasının insan davranışını etkilediği bulunmuştur. Aynı zamanda özgür irade inancı beraberinde seçimi ve sorumluluğu da getirdiği için insanların neleri adil neleri adaletsiz tanımlayacağı ile de oldukça güçlü bir ilişki göstermektedir. Her ne kadar karşılıklılık/adalet, ego tükenmesi (otomatik süreçler) ve özgür irade konuları inceledikleri davranışlar ve kullandıkları kavramlar açısından benzer noktalara değinseler de birbirlerine olan etkileri yeteri kadar incelenmemiştir. Örneğin Türkiye örneğinde bu konular kendi başlarına dahi yeteri kadar çalışılmamışken evrensel düzeyde de bu üç kavramın bir arada incelendiği bir çalışmaya tarafımızca rastlanmamıştır. Bu noktada bu çalışmanın amacı şu sorulara cevap aramaktır: Ego tükenmesi yaşayanların bir kısmında otomatik süreç bencillik iken bir kısmında prososyallik olmasının sebebi bu kişilerin farklı seviyelerde özgür irade inancına sahip olmaları olabilir mi? Eğer özgür irade inancı alternatif seçme ile ilişkili ise ultiatom oyununda kendisine adaletsiz bir teklif yapılan kişi bu durumda karşı tarafı cezalandırmak için ne denli kendi payından vazgeçecektir? Yani özgür iradenin ve ego tükenmesinin manipüle edildiği koşullar ve kontrol koşulları arasında

Ültimatom oyunundaki adaletsiz teklifleri reddetme davranışı değişiklik gösterecek midir?

Bu sorular çalışmanın bel kemiğini oluşturmaktadır. Çünkü otomatik süreçler zgr irade inancından etkilenmekteyse alanyazındaki çelişkili sonuçlar bu bağlam üzerinden tekrar değerlendirilip kültürler veya gruplar arası farklılıklar açıklanmaya çalışılabilir.

Bu alışma düzeninde üstteki sorular cevaplanarak gerek Türkiye literatürüne gerekse uluslararası literatüre anlamlı bir katkıda bulunmak ve gelecekte düzenlenmesi muhtemel çalışmalarda kullanılmak üzere değerli bilgiler sağlamak amaçlanmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAşTIRMANIN YÖNTEMİ

2.1. ARAşTIRMANIN HİPOTEZLERİ

Yukarıda aktarılan literatüre ve araştırma bulgularına dayanarak, bu çalışmada ego tükenmesinin ve zgr irade inancının ültimatom oyunundaki adaletsiz teklifleri reddetme veya kabul etme davranışlarını farklılaştırıp farklılaştırmadığı incelenmektedir. Araştırmadaki bağımsız değişken manipülasyonlarının (ego tükenmesi ve zgr irade inancı) katılımcıların ültimatom oyununda topladıkları para miktarında anlamlı bir farklılık yaratması beklenmektedir.

Öncelikle bağımsız değişkenlerin, ültimatom oyununda alınan kararlar üzerinde tekil etkiler göstereceği düşünülmektedir. Ültimatom oyununda bir teklif veren ve birde teklif alan vardır. Teklif veren 10 TL'yi iki oyuncu arasında blştrmekle görevlidir. Teklif alan ise bu paylaşımı ya kabul eder ya da reddeder. İlk durumda para teklif verenin nerdeği şekilde blşlrken ikinci durumda her iki

taraf da hiç para alamaz. Bu çalışmanın bağımlı değişkeni katılımcıların oynadıkları 16 Ültimatom oyununda kazandıkları toplam para miktarıdır. Alanyazındaki çalışmalardan yola çıkarak ego tükenmesinin kişilerde yardımsever ve paylaşımcı davranışlardansa bencil ve kazanç odaklı otomatik süreçleri ortaya çıkartacağı öngörülmektedir. Ayrıca yine alanyazındaki bulgular ortaya koymaktadır ki özgür irade inancı yükseltileen insanlar diğer kişileri davranışlarından dolayı daha fazla sorumlu tutmakta ve adaletsiz davranışları daha fazla cezalandırmaktadırlar. Bu sebeple, genel olarak, ego tükenmesi yaşayan insanların adaletsiz teklifleri kabul etme olasılıklarının artması beklenirken, özgür irade inancı yükseltileen kişilerin bu tür teklifleri reddetme olasılıklarının artması beklenmektedir.

Hipotez 1: Ego tükenmesi koşulundaki katılımcıların ültimatom oyunu sonunda elde ettikleri para miktarı kontrol koşulundaki katılımcılara oranla daha fazla olacaktır.

Hipotez 2: Özgür irade inancı pekiştirilen, azaltılan ve kontrol koşulları arasında, katılımcıların ültimatom oyunu sonunda elde ettikleri para miktarı bakımından anlamlı bir fark olacaktır.

Hipotez 2a: Özgür irade inancı azaltılan katılımcılar, kontrol koşulundaki ve özgür irade inancı pekiştirilen koşuldaki katılımcılara kıyasla ültimatom oyunundan daha yüksek miktarda bir parayla ayrılacaklardır.

Hipotez 2b: Özgür irade inancı pekiştirilen katılımcılar, kontrol koşulundaki ve özgür irade inancı azaltılan koşuldaki katılımcılara kıyasla ültimatom oyunundan daha düşük miktarda bir parayla ayrılacaklardır.

Ego tükenmesi ve özgür irade inancı koşullarının tekil olarak ültimatom oyununda verilen kararları farklılaştıracağı yönündeki beklentilerin yanı sıra, bu iki bağımsız değişken arasındaki etkileşimin de anlamlı fark yaratacağı düşünülmektedir. Buna göre:

Hipotez 3: Ego tükenmesi yaşayan ve yaşamayan katılımcıların ültimatom oyunundan elde ettikleri para miktarı maruz kaldıkları özgür irade manipölasyon koşullarına göre farklılaşacaktır.

Hipotez 3a: Hem ego tükenmesi yaşayan hem de özgür irade inancı azaltılan katılımcılar diğer tüm koşullara göre ultiatom oyunundan en yüksek miktarda para ile ayrılacaklardır.

Hipotez 3b: Hem ego tükenmesi yaşamayan hem de özgür irade inancı pekiştirilen katılımcılar diğer tüm koşullara göre ultiatom oyunundan en düşük miktarda para ile ayrılacaklardır.

Hipotez 3c: Ego tükenmesi yaşadığı halde özgür irade inancı pekiştirilen katılımcılar, özgür irade inancı azaltılan koşuldaki ve kontrol koşulundaki katılımcılara göre ultiatom oyunundan daha düşük miktarda para ile ayrılacaklardır.

2.2. ÖRNEKLEM

Kovid-19 salgını sebebiyle araştırma çevrimiçi yürütülmüştür. Araştırmaya katılabilmenin yegâne koşulu 18 yaşından büyük olmaktır. Çevrimiçi düzenlenen çalışmanın linkine toplamda 734 kişi tıklamış ve çalışma sayfasını ziyaret etmiştir. Bu ziyaretçilerden sadece 610 kişi bilgilendirilmiş onamı kabul ederek çalışmaya katılmıştır. Ego tükenmesi koşulunda kullanmaması gereken “A” ve “N” harflerini kullanan veya 3 cümleden az yazan 50 kişi çalışma koşullarına uymadıkları için veri setinden çıkartılmıştır. Benzer şekilde özgür irade koşullarında okudukları cümleleri kendi kelimeleriyle yazmaları istenen ancak ilgili kısımları boş bırakan veya rastgele ifadeler kullanan (örn. “qweqweqweqw”) 37 kişi de veri setinden çıkartılmıştır. Sonuç olarak çalışma koşullarının tamamını yerine getiren 523 katılımcıdan toplanan veriler ile analizler gerçekleştirilmiştir. 523 katılımcının 334’ü kadın 189’u ise erkektir. Örneklem 18-58 yaş aralığındadır ve yaş ortalaması 25.12’dir ($SS = 6,47$). Kadınların yaş ortalaması 24,97 ($SS = 6,74$) iken erkeklerin 24,82’dir ($SS = 5,34$). Aylık gelir miktarının çoğunlukla düşük olmasının çoğu katılımcının genç ve öğrenci olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Örneklem cinsiyet, dini inanç, dindarlık düzeyi (örn. “İnancınız gündelik hayattaki kararlarınızı ne derece etkiliyor?”), eğitim seviyesi ve ellerine geçen aylık para miktarı gibi demografik özellikleri Tablo 1’de belirtilmiştir.

Tablo 1. Örneklemin Demografik Özellikleri

Demografik Değişken	Frekans	%
Cinsiyet		
Kadın	292	60.7
Erkek	189	39.3
Dini İnanç		
Müslüman	353	73.4
Hristiyan	1	0.2
Yahudi	1	0.2
Ateist	65	13.5
Agnostik	30	6.2
Diğer	31	6.4
Dindarlık Düzeyi		
Hiç Etkilemiyor	96	20
Biraz Etkiliyor	83	17.3
Ne Etkiliyor ne de Etkilemiyor	150	31.2
Biraz Etkiliyor	111	23.1
Tamamıyla Etkiliyor	41	8.5
Eğitim		
İlkokul	3	0.6
Ortaokul	5	1
Lise	61	12.7
Üniversite	358	74.4
Yüksek Lisans	50	10.4
Doktora	4	0.8
Aylık Kazanç		
0-1000 TL	188	39,1
1001-2000 TL	111	23,1
2001-3000 TL	57	11,9
3001-5000 TL	82	17
5000 TL ve üzeri	43	8,9

2.3. ARAŞTIRMA DESENİ

Araştırmada katılımcıların özgür irade inançları ve ego tükenmesi durumu bağımsız değişkenler olarak manipüle edilmiştir ve katılımcılar deney koşullarına seçkisiz atanmıştır. Verilerin toplandığı www.soscisurvey.de sitesinde bulunan “Random Generator” özelliğinin kullanılması ve gerekli PHP kodlarının yazılmasıyla her bir koşula eşit miktarda katılımcının seçkisiz bir şekilde atanması sağlanmıştır. Çalışma 2 (Ego Tükenmesi Yaşanan Koşul/Ego Tükenmesi Kontrol Koşulu) X 3 (Özgür İrade İnancı Pekiştirilen Koşulu/Özgür İrade Kontrol Koşulu/ Özgür İrade İnancı Zayıflatılan Koşul) deneklerarası faktöriyel desene sahip deneysel bir çalışmadır.

Bağımlı değişken, katılımcıların ultimatòm oyunu sonunda kazandıkları toplam para miktarıdır. Deney koşulları Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. Araştırma İçerisindeki Koşullar

Bağımsız Değişkenler ve Grupları	Yüksek Özgür İrade Koşulu	Özgür İrade Kontrol Koşulu	Düşük Özgür İrade Koşulu
Ego Tükenmesi Yaşatılan Durum	1. Koşul	2. Koşul	3. Koşul
Ego Tükenmesi Kontrol Durumu	4. Koşul	5. Koşul	6. Koşul

2.4. İŞLEM

Araştırma için Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulunun izni alınmıştır. Araştırma uzaktan ve çevrimiçi bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar kendilerine sağlanan internet adresi (www.soscisurvey.de/goruryilmaz) ile araştırmaya dahil olmuşlardır. Her bir katılımcı öncelikle Bilgilendirilmiş Onam Formunu (bkz. EK-1) ve Demografik Bilgi Formunu (bkz. EK-2) doldurmuştur. Daha sonra her bir katılımcı seçkisiz olarak Özgür İrade İnancı Manipülasyonu koşullarından (Özgür irade inancı pekiştirilen, zayıflatılan ve kontrol) herhangi birisine atanmıştır. Bu noktada kişi kendisine sunulan manipülasyon veya kontrol cümlelerini okumuş ve gerekliyse cümlelerin kendisinde oluşturduğu ana fikri yazmıştır. Daha sonra her bir katılımcıya “Özgür iradeye sahibim.” cümlesine ne kadar katıldığını sorulmuş ve 0 ile 100 (0 = Katılmıyorum, 100 = Katılıyorum) arasında bir derecelendirme yapmaları istenmiştir. Daha sonra katılımcılar yine seçkisiz olarak Ego Tükenmesi koşullarından (deney veya kontrol) birine atanmıştır. Bu kısımda, aşağıda detaylı şekilde açıklanan ve manipülasyon için gerekli işlemleri yapan tüm katılımcılar Ültimatoma oyununa geçmişlerdir. Araştırmanın bağımlı değişkeni adaletsiz tekliflerin ne kadar kabul edildiğini anlamak adına ültimatoma oyununda toplanan para miktarı olduğu için tüm katılımcılar Ültimatoma oyununda “Teklif alıcı” rolüne atanmıştır. 16 teklifin her biri hakkındaki kararını (kabul veya red) belirten katılımcılara çalışmaya dahil oldukları için teşekkür edilmiş, deneyin gerçek amacı hakkında bilgi verilmiş ve deney sonlandırılmıştır.

2.4.1. Özgür İrade İnancı Manipülasyonu:

Çalışmada katılımcıların özgür irade inançlarını pekiştiren ve zayıflatılan manipülasyonlar için Türkiye örneklemine uygun bir araç geliştirilmiştir. Alanyazında genellikle kullanılan özgür irade inancı manipülasyonu yöntemi Vohs ve Schooler (2008: 50) tarafından kullanılan prosedürdür. Bu prosedürde özgür irade inancı zayıflatılan, pekiştirilen ve özgür irade manipülasyonu yapılmayan üç grup

vardır. Her bir grup kendisi için belirlenmiş 15 Velten cümlesini okumaktadır. Özgür irade inancı zayıflatılmak istenen grupta özgür irade inancının bir illüzyon olduğunu belirten cümleler bulunurken, pekiştirilmek istenen grupta insanların her bir davranışını kendi özgür iradeleriyle seçtiğini belirten cümleler bulunmaktadır. Kontrol grubundaysa özgür irade inancı ile alakasız gündelik bilgiler bulunmaktadır. Ancak ilgili manipülasyon seti incelendiğinde Türkiye örneklemini için yeterince uygun olmadığına karar verilmiştir. Öncelikle Vohs ve Schooler'ın (2008: 51) cümlelerinde özgür irade inancının zayıflatılması ile bilimsel belirlenimcilik iç içe geçmiştir (örn. "Bilim insanları davranışın altında yatan fiziksel yasaları yeteri kadar anladığında, bir insanın deneyimlerinden ve genetik yapısından yola çıkarak gelecekteki davranışlarını hatasız bir şekilde öngörebileceklerdir"). Pek çok cümle beynin bir makine gibi çalıştığını ve bilim insanlarının beynin doğasını çözdüklerinde özgür iradenin bir illüzyon olduğunun anlaşılacağı gibi düşünceleri içermektedir. Ancak Stroessner ve Green'in (1990: 795) çalışmaları göstermektedir ki insanlar psikososyal belirlenimcilik ile dini/felsefi belirlenimcilik arasında ayrım yapabilmektedir. Aynı şekilde Paulhus ve Carey (2011: 100) bilimsel belirlenimcilik ile kaderci belirlenimciliği birbirinden ayrı tutarak araştırmış ve insanlarda her iki inancın da özgür iradeye bağlı olmadan bulunabileceği göstermişlerdir. Bu noktada psikososyal ve bilimsel belirlenimcilik biyolojinin, genlerin, çevresel faktörlerin ve doğa kanunlarının kişinin davranışlarını belirlediğine inanmayı niteler. Dini/felsefi ve kaderci belirlenimcilik ise alın yazısının, kaderin ve/veya kutsal bir planın kişinin davranışlarını belirlediğine inanmayı niteler. Vohs ve Schooler'ın (2008: 51) manipülasyonunda dini/felsefi, kaderci ve psikososyal belirlenimcilik neredeyse hiç yer almazken manipülasyon cümleleri büyük bir çoğunlukla bilimsel belirlenimcilik inancına odaklanmaktadır. Gerek tüm belirlenimcilik inançlarını bir nebze de olsa yansıtmak gerekse Türkiye örneklemini için daha kültüre uygun cümleler kurabilmek amacıyla bu çalışmada Vohs ve Schooler'ın (2008: 51) üç grupta Velten cümleleri yöntemi kullanılsa da orijinal çalışmadaki cümleleri kullanılmamış, onun yerine araştırmacı tarafından Türkiye örneklemine uygun olacak şekilde cümleler baştan oluşturulmuşlardır. Özgür irade inancı pekiştirilecek gruptaki 10 ifadeden 3'ü, zayıflatılacak gruptaki ise 10 ifadeden 1'i Paulhus ve Carey'in (2011: 99)

oluşturduğu ve Alper ve Sümer'in (2017: 30) Türkçeye uyarladığı Özgür İrade ve Belirlenimcilik Ölçeğinde bulunan cümlelerden seçilmiştir.

Vohs ve Schooler (2008: 51) ve onların manipülasyonunu kullanan çoğu araştırmacı, çalışmalarını yüz yüze bir ortamda bazen kâğıt kalem bazense bilgisayar yardımı ile ve genellikle üniversite öğrencilerinden oluşan bir örnekleme gerçekleştirmişlerdir. Ancak Kovid-19 salgını sebebiyle yüz yüze bir çalışma gerçekleştirmek mümkün olmadığı için bu çalışmada Alquist, Ainsworth ve Baumeister'in (2013: 83) kullandıkları yöntem tercih edilmiştir. Bu durumda çalışmacılar Vohs ve Schooler'in (2008: 51) çalışmasında kullandığı cümlelerden sadece 10'ar tanesini 3 farklı gruptaki katılımcılara bireysel olarak bilgisayar yardımı ile göstermişlerdir. Öncelikle her bir cümle 30 saniye kadar ekranda kalmıştır. Daha sonra katılımcılardan okudukları cümleyi kendi kelimeleri ile tekrar yazmaları istenmiştir. Araştırmacıların bu durum için kullandıkları bilgisayar yazılımına ulaşım sağlanamadığı için bu çalışmada benzer ancak farklı bir yol izlenmiştir. Katılımcılar özgür irade inancı pekiştirilen, zayıflatılan ve kontrol grubu olarak düzenlenen 3 farklı gruba seçkisiz olarak atanmışlardır. Özgür irade inancı pekiştirilen ve zayıflatılan gruplardaki katılımcılara komut olarak aşağıdaki cümle verilmiştir:

“Lütfen aşağıdaki cümleleri okuyunuz ve üzerlerinde düşününüz (her bir cümleye 30 saniye kadar zaman ayırınız) ve alttaki boş kısma cümlelerin sizde oluşturduğu **ANA FİKRİ** kendi cümleleriniz ile yazınız”

Kontrol grubuna ise aşağıdaki cümle verilmiştir:

“Lütfen aşağıdaki cümleleri okuyunuz ve üzerlerinde düşününüz (her bir cümleye 30 saniye kadar zaman ayırınız). Cümleleri okuduktan sonra "Devam" tuşuna basınız.”

Özgür irade inancı pekiştirilen gruptaki katılımcılara “Kararlarımızı ve eylemlerimizi hayat koşulları (aile, çevre vb.) değil biz belirleriz” veya “Davranışlarımızın sonuçlarından biz sorumluyuz çünkü o davranışları yapmayı kendimiz seçtik” tarzı cümleler verilmiştir. Özgür irade inancı azaltılan gruba ise “Kararlarımızı ve eylemlerimizi içinde bulunduğumuz hayat koşulları (aile, çevre vb.) belirler” veya “Ne yaparsak yapalım kaderimizi değiştiremeyiz” tarzı cümleler

verilmiştir. Kontrol grubuna ise Vohs ve Schooler'ın (2008: 51) orijinal çalışmalarında kullandıkları cümleler uygun görülmüştür. Bunlar “Afrika'daki Nil Nehri, dünyanın en uzun nehridir” veya “Organik olarak yetiştirilen yiyecekler bazen kimyasal gübre ile yetiştirilen gıdalardan daha besleyicidir” benzeri cümlelerdir. Tüm cümlelere Ek-3'ten ulaşılabilir.

2.4.2. Ego Tükenmesi

Alanyazında pek çok farklı ego tükenmesi manipülasyonu bulunmaktadır (Baumeister ve diğerleri, 1998: 1255; Finkel ve diğerleri, 2006: 460; Schmeichel ve diğerleri, 2006: 98; Gailliot ve diğerleri, 2007: 328; Muraven ve diğerleri, 2007: 325; Fennis ve diğerleri, 2009: 915; Milkman, 2012: 168; Beal ve diğerleri, 2013: 600). Ancak Kovid-19 salgını sebebi ile çevrimiçi ortamda gerçekleştirilebilecek bir ego tükenmesi çalışması gereklilik olmuştur. Bu sebeple bu çalışmada ilk defa Scmeichel'in (2007: 248) Kuzey Amerikalı katılımcılar üzerinde uyguladığı ve daha sonra Halali, Bereby-Meyer ve Ockenfels'in (2013: 4) İsrailli katılımcılar ile çalıştığı ve olumlu sonuç aldıkları ego tükenmesi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde araştırmacı, katılımcıdan bir gününü, tatilini veya anısını yazmasını istemektedir. Kontrol grubundaki katılımcıdan sadece komutlara uyarak istenilen bilgiyi vermesi beklenir. Deney grubundaki katılımcıdan ise Schmeichel (2007: 249) İngilizcede sıklıkla kullanılan “A” ve “N” harflerini içeren kelimeleri kullanmadan bu yazıyı yazmalarını istemiştir. Benzer şekilde Halali, Bereby-Meyer ve Ockenfels de (2013: 5) katılımcılardan İbranice de sıklıkla kullanılan “Aleph” ve “Nun” harflerini kullanmamalarını istemişlerdir. Bu çalışmalardan yola çıkarak, ego tükenmesi oluşturmak amacıyla katılımcılardan “A” ve “N” harflerini içeren kelimeleri kullanmadan bir günlerini yazmaları istenmiştir. Ayrıca Halali, Bereby-Meyer ve Ockenfels'in de (2013: 5) yaptığı gibi katılımcılardan bu koşulda en fazla 5 dakika zaman harcamaları istenmiştir. Ayrıca katılımcıların tek cümle veya kelime yazarak bir gününü anlatmayı tercih etmesi durumunda ego tükenmesi yaşanmayacağı düşünüldükçe en az 3 cümle yazmaları istenmiştir. Deney grubuna aşağıdaki komutlar verilmiştir:

“Lütfen bu kısımda en az 3 cümle yazınız ve en fazla 5 dakika harcayınız.

"A" ve "N" harflerini içeren kelimeleri kullanmadan bir gününüzü anlatınız.”

Kontrol grubuna ise aşağıdaki cümle verilmiştir:

“Bu kısımda en fazla 5 dakika harcayınız.

Lütfen bir gününüzü anlatınız.”

Katılımcılar deney ve kontrol gruplarına seçkisiz bir şekilde atanmışlardır.

2.5. ÖLÇÜM ARAÇLARI

2.5.1. Demografik Bilgi Formu:

Bu form katılımcıların cinsiyetini, dini inançlarını, dindarlık düzeylerini, eğitim durumlarını ve aylık ellerine geçen para miktarını tespit etmeye yönelik temel sorular içermektedir. Form Ek-2’de görülebilir.

2.5.2. Manipülasyon Kontrol soruları

2.5.2.1. Özgür İrade İnanç Ölçeği

Özgür irade manipülasyonunun işleyip işlemediğini ölçebilmek adına Protzko, Ouimette ve Schooler’ın (2016: 7) da çalışmalarında kullandığı şekilde katılımcılardan “Özgür iradeye sahibim.” cümlesine ne kadar katıldıklarını 0 ile 100 (0 = Katılmıyorum, 100 = Katılıyorum) arasında puanlamaları istenmiştir.

2.5.3. Bağımlı Değişken: Ültimat Oyunu

Araştırmanın bağımlı değişkeni adaletsiz tekliflerin ne kadar kabul edildiğini anlamak adına ultiatom oyununda toplanan para miktarı olduğu için tüm katılımcılar Ültimat oyununda “Teklif alıcı” rolüne atanmıştır. Bu noktada katılımcılara aşağıdaki mesaj gösterilerek hem oyun hakkında komutlar/bilgiler verilmiş hem de gerçek bir oyuncu (teklif verici) ile oynadıklarına inanmaları istenmiştir:

“Sistem sizi bir başka oyuncu ile eşleştirmektedir.

(Lütfen Dikkatlice Okuyunuz)

Şimdi bir başka katılımcı ile kısa süreli bir dizi oyun oynayacaksınız.

OYUNUN KURALLARI:

Bu oyun iki oyunculu bir oyundur. Karşınızdaki oyuncu ile toplamda 16 oyun oynayacaksınız. Karşınızdaki oyuncu her bir oyunda 10 TL'yi aranızda KENDİ İSTEDİĞİ şekilde bölüştürecektir. Sizin ise bu bölüştürmeyi KABUL etme veya REDdetme hakkınız bulunmaktadır.

Örneğin karşı taraf kendisine 8 TL size 2 TL verir ve siz bu bölüşmeyi KABUL ederseniz para 8-2 şeklinde bölünecektir. Eğer REDdederseniz her iki taraf da 0 TL alacaktır. Bu durumda 16 oyun sonunda 0-160 TL arasında bir miktarda paranız olacaktır.

Oyunun kurallarını okuyup anladıktan sonra lütfen "DEVAM" butonuna basınız.”

16 teklif içerisinde adaletli sayılan 6 teklif (3 adet 5 TL ve 3 adet 4 TL), adaletsiz sayılan 3 teklif (3 TL) ve oldukça adaletsiz sayılan 7 teklif (3 adet 1 TL ve

4 adet 2 TL) bulunmaktadır. Komutları okuyup devam butonuna basan katılımcılar her bir sayfada tek bir teklifin verildiği yeni bir sayfaya geçmektedirler. 16. teklife de cevap verildiğinde çalışma tamamlanmaktadır. Oyundaki tüm tekliflerin kabul edilmesi ile elde edilebilecek en yüksek para miktarı 47 TL'dir. Teklifler tüm katılımcılara Tablo 3'teki sıra ile sunulmuştur.

Tablo 3. Ültimatom Oyununda Verilen Tekliflerin Cinsi ve Sıralaması

Teklifler	Adaletli	Adaletsiz	Oldukça Adaletsiz
1. Teklif		3 TL	
2. Teklif	4 TL		
3. Teklif			1 TL
4. Teklif			2 TL
5. Teklif	5 TL		
6. Teklif			2 TL
7. Teklif			1 TL
8. Teklif	4 TL		
9. Teklif		3 TL	
10. Teklif	5 TL		
11. Teklif			2 TL
12. Teklif	4 TL		
13. Teklif		3 TL	
14. Teklif	5 TL		
15. Teklif			2 TL
16. Teklif			1 TL

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmanın veri seti IBM SPSS Statistics 26 programı ile analiz edilmiştir. Toplamda 6 ayrı koşula sahip çalışmanın her bir koşulundaki kişi sayısı Tablo 4'te verilmiştir. Ültimatom oyununda elde edilen para miktarı en yüksek 47 TL iken en düşük 0 TL olmuştur (Ortalama = 34,21, SS= 10,95).

Tablo 4. Her Bir Deney Koşulundaki Katılımcı Sayısı

Manipülasyon Koşulu	Özgür İrade İnancı Pekiştirilen Koşul	Özgür İrade İnancı Kontrol Koşulu	Özgür İrade İnancı Zayıflatılan Koşul	Toplam
Ego Tükenmesi Yaşatılan Koşul	72	83	83	238
Ego Tükenmesi Kontrol Koşulu	86	108	91	285
Toplam	158	191	174	523

3.1. ÖZGÜR İRADE MANİPÜLASYONUNUN ÖZGÜR İRADE İNANCI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Öncelikle özgür irade inancı manipülasyonun özgür iradeye inanma seviyesinde anlamlı bir fark oluşturup oluşturmadığını anlamak için tek yönlü varyans analizi (one-way ANOVA) testi yapılmıştır. Anova testi sonrasında farklılıkları belirlemek üzere tamamlayıcı Post Hoc analizi olarak Tukey testi kullanılmıştır. Tek yönlü varyans analizine sonuçlarına göre Tablo 5'te görüldüğü

gibi özgür irade manipölasyon koşullarına göre özgür irade inancı anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır ($F(2, 522) = 20,384$, $p < .000$, $\eta^2 = .080$).

Tablo 5. Özgür İrade Manipölasyonunun Özgür İrade İnancı Seviyesine Etkileri için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Değişkenler	Özgür İrade Manipölasyon Koşulları	N	Ortalama	Standart Sapma	F	p
Özgür İrade İnancı	Pekıştirilen Koşul	158	83.7	18.9	20.394	.000
	Kontrol Koşulu	191	79.4	15.8		
	Zayıflatılan Koşul	174	70.9	21.3		

Bu farklılığın hangi koşul yada koşullar arasında istatistiksel olarak anlamlı olduğunu tespit etmek için Post Hoc Tukey testi yapılmış ve bulgular Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. Katılımcıların Özgür İrade İnancı Manipölasyonlarına (ÖİM) Göre Özgür İrade İnancı Puanlarına İlişkin Post Hoc Tukey Testi Sonuçları

ÖİM	ÖİM	Ortalama Farkı	SH	p
Kontrol Koşulu	Azaltılan Koşul	8.44*	1.96	.000
	Pekıştirilen Koşul	-4.40	2.01	.075
Zayıflatılan Koşul	Kontrol Koşulu	-8.44*	1.96	.000
	Pekıştirilen Koşul	-12.83*	2.06	.000
Pekıştirilen Koşul	Kontrol Koşulu	4.40	2.01	.075
	Azaltılan Koşul	12.83*	2.06	.000

ÖİM: Özgür irade manipölasyonu.

*. Ortalama farkları .05 düzeyinde anlamlıdır.

Yapılan analizler, özgür irade inancı pekiştirilen ve zayıflatılan koşullar arasında, özgür irade inancı bakımından anlamlı bir fark ($X_{fark} = 12.83$, $SH = 2.06$, $p < .000$) olduğunu göstermiştir. Benzer bir ilişki kontrol koşulu ile özgür irade inancı azaltılan koşul arasında da ($X_{fark} = 8.44$, $SH = 1.96$, $p < .000$) görülmektedir. Ancak her ne kadar özgür irade inancı pekiştirilen koşul ile kontrol koşulu ortalamaları arasında bir fark görülse de bu fark ($X_{fark} = 4.40$, $SH = 2.01$, $p = .075$) istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. Özgür irade inancı en düşük olan grup özgür irade inancı zayıflatılan grup ($\bar{x} = 70.93$, $SS = 21.3$) olmuştur. Bu grubu sırasıyla kontrol grubu ($\bar{x} = 79.36$, $SS = 15.8$) ve özgür irade inancı pekiştirilen grup ($\bar{x} = 83.76$, $SS = 18.89$) takip etmiştir.

3.2. DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERE GÖRE ÜLTİMATOM OYUNUNDA KAZANILAN PARA MİKTARI

Öncelikle ultiatom oyununda elde edilen para miktarının demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığı tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre ultiatom oyununda kazanılan para miktarı ile cinsiyet ($F(1, 521) = 3.95$, $p = .047$) ve yaş ($F(2, 520) = 4.56$, $p = .011$) arasında anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Bu analizin sonuçları Tablo 7’de verilmiştir.

3.3. ÖZGÜR İRADE VE EGO TÜKENMESİ KOŞULLARINA GÖRE ÜLTİMATOM OYUNUNDA KAZANILAN PARA MİKTARI

Özgür irade ve ego tükenmesi koşullarına göre ultiatom oyununda kazanılan para miktarının değişip değişmediğini saptamak için SPSS 26 programı aracılığıyla Kovaryans analizi (ANCOVA) yürütülmüştür. Demografik değişken analizlerinde anlamlı fark yarattığı tespit edilen cinsiyet ve yaş değişkenleri ile özgür irade inancına etki yapabileceği düşünülen dindarlık düzeyi değişkenlerini kontrol edebilmek amacıyla, bu değişkenler analize karıştırıcı değişken (covariate) olarak

dahil edilmiştir. Tablo 8’de de görüldüğü üzere ultiatom oyununda kazanılan para miktarı Ego tükenmesi koşulları arasında anlamlı şekilde farklılaşmamaktadır ($F(1, 514) = 1.11, p = .292, \eta^2 = .002$). Yine ego tükenmesinin, özgür irade koşullarıyla da anlamlı bir etkileşimde bulunmadığı görülmüştür ($F(2, 514) = .28, p = .755, \eta^2 = .001$). Bulgular sonucu *Hipotez 1*, *Hipotez 3* ve *Hipotez 3a*, *3b* ve *3c* doğrulanmamıştır. Öte yandan Özgür İrade İnancı koşullarına göre ultiatom oyununda elde edilen para miktarı anlamlı şekilde farklılaşmış ($F(2, 514) = 25.11, p = .000, \eta^2 = .090$) ve *Hipotez 2* doğrulanmıştır.

Tablo 7. Demografik Özelliklere Göre Ültimatom Oyununda Elde Edilen Para Miktarı Arasındaki Farka İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Bağımlı Değişken	Varyansın Kaynağı		Kareler Toplamı	<i>sd</i>	Kareler Ortalaması	<i>F</i>	<i>p</i>
Ültimatom Oyununda Elde Edilen Para Miktarı	Cinsiyet	Gruplar Arasında	469.9	1	469.9	3.95	.047*
		Gruplar İçinde	62010.6	521	119		
		Toplam	62480.6	522			
	Aylık Kazanç	Gruplar Arasında	934.1	4	233.5	1.97	.098
		Gruplar İçinde	61546.4	518	118.8		
		Toplam	62480.5	522			
	Eğitim Durumu	Gruplar Arasında	165.1	5	33	.247	.927
		Gruplar İçinde	62315.5	517	120.5		
		Toplam	62480.6	522			
	Dini İnanç	Gruplar Arasında	371.6	5	74.3	.619	.686
		Gruplar İçinde	62108.9	517	120		
		Toplam	62480.5	522			
	Yaş	Gruplar Arasında	1077.8	2	538.9	4.564	.011*
		Gruplar İçinde	61402.7	520	118.1		
		Toplam	62480.5	522			

* $p < .05$

Tablo 8. Demografik Özelliklerin, Özgür İrade Manipülasyonunun (ÖİM) ve Ego Tükenmesinin (EGO) Ültimatom Oyununda Kazanılan Para Miktarı Üzerindeki Etkileri İçin Kovaryans Analizi (ANCOVA) Tablosu

Bağımlı Değişken	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	<i>sd</i>	Kareler Ortalaması	<i>F</i>	<i>p</i>	η^2
Ültimatom Oyununda	Cinsiyet	352	1	352	3.26	.071	.006
Kazanılan	Yaş	219.9	1	219.9	2.04	.154	.004
Para Miktarı	Dindarlık	356.5	1	356.5	3.30	.070	.006
	ÖİM	5437.5	2	2718.7	25.17***	.000	.090
	EGO	120	1	120	1,11	.292	.002
	EGO*ÖİM	60.8	2	30.4	.28	.755	.001
	Hata	54.463.6	514	107.9			
	Toplam	67.4777	523				

ÖİM: Özgür İrade Manipülasyonu

EGO: Ego Tükenmesi

* $p < .05$ ** $p < 0.1$ *** $p < .001$

Ültimatom oyununda elde edilen para miktarının hangi özgür irade koşulları arasında farklılaştığını anlamak için Post Hoc Tukey testi yapılmıştır. İlgili analizin sonuçları Tablo 9’da verilmiştir. Çalışmada bulunan 6 farklı koşulun tanımlayıcı istatistikleri Tablo 10’da bulunmaktadır.

Tablo 9. Katılımcıların Özgür İrade İnancı Manipülasyonlarına (ÖİM) Göre Ültimatom Oyununda Kazandıkları Para Miktarına İlişkin Post Hoc Tukey Testi Sonuçları

ÖİM	ÖİM	Ortalama Farkı	SH	p
Kontrol Koşulu	Zayıflatılan Koşul	-3.36*	1.10	.006
	Pekiştirilen Koşul	5.00*	1.12	.000
Zayıflatılan Koşul	Kontrol Koşulu	3.36*	1.10	.006
	Pekiştirilen Koşul	8.35*	1.14	.000
Pekiştirilen Koşul	Kontrol Koşulu	-5.00*	1.12	.000
	Zayıflatılan Koşul	-8.35*	1.14	.000

ÖİM: Özgür İrade Manipülasyonu

*. Ortalama farkları .05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 10. Ego Tükenmesi (EGO) ve Özgür İrade Manipülasyonunun (ÖİM) Ültimatom Oyununda Kazanılan Para Miktarına Göre Tanımlayıcı İstatistikler

	ÖİM	EGO	$\bar{x}$	SS	N
Ültimatom Oyununda Kazanılan Para Miktarı (TL)	Kontrol	Deney	35.67	8.40	83
	Koşulu	Kontrol	33.78	10.21	108
		Toplam	34.60	9.49	191
	Özgür İrade	Deney	38.04	11.19	83
	İnancı	Kontrol	37.89	10.67	91
	Zayıflatılan Koşul	Toplam	37.96	10.89	174
	Özgür İrade	Deney	30.25	10.97	72
	İnancı	Kontrol	29.61	11.04	86
	Artırılan Koşul	Toplam	29.61	10.99	158
		Deney	34.86	10.68	238
	Toplam	Kontrol	33.67	11.14	285
		Toplam	34.21	10.94	523

ÖİM: Özgür İrade Manipülasyonu

EGO: Ego Tükenmesi

Analizlere göre Düşük özgür irade koşulundaki katılımcılar, hem kontrol koşulundan ($X_{fark} = 3.36$, $SH = 1.10$, $p = .006$) hem de yüksek özgür irade koşulundan ($X_{fark} = 8.35$, $SH = 1.14$, $p < .000$) anlamlı bir şekilde daha yüksek para toplamışlardır. Aynı zamanda özgür irade inancının pekiştirildiği koşul ile kontrol koşulu arasında da ültimatom oyununda elde edilen para miktarında anlamlı bir fark ($X_{fark} = -5.00$, $SH = 1.12$, $p < .000$) bulunmuştur. Buna göre ültimatom oyununda en fazla parayı sırasıyla özgür irade inancının zayıflatıldığı koşuldaki ($\bar{x} = 37.7$, $SS = 10.9$), kontrol koşulundaki ($\bar{x} = 34.6$, $SS = 9.5$) ve son olarak özgür irade inancının pekiştirildiği koşuldaki katılımcılar ($\bar{x} = 29.6$, $SS = 11$) toplamıştır. Bu sonuçlar incelendiğinde *Hipotez 2a* ve *Hipotez 2b* doğrulanmıştır.

SONUÇ

Ego tükenmesi ve özgür irade inancı ayrı değişkenler olarak psikoloji literatüründe oldukça çalışılmış olsalar da etkileşimlerinin insan davranışına etkisi kısmen az çalışılmıştır. Ego tükenmesi genellikle benlik kontrolü ve otomatik/kontrollü düşünme süreçleriyle ilişkilendirilmektedir (Ferreira, Garcia-Marques, Sherman ve Sherman, 2006: 802). Özgür irade inancı ise karar verebilme, sorumluluk, ahlak ve suçluluk gibi konular ile ilişkilendirilmektedir (Stillman, Baumeister ve Mele, 2011: 385). Ancak her iki kavramın birbiriyle etkileşimleri gerek uluslararası gerekse ulusal düzlemde üzerinde pek durulmamış bir araştırma konusudur. Her ne kadar ilk bakışta iki kavram da farklı noktalara dokunuyor gibi gözükse de ego tükenmesi benlik kontrolünün -yani kişinin iradesini kullanarak belirli davranışları yapma ya da yapmama yetisinin- enerji bakımından tükenmesi anlamına gelmektedir. Özgür irade ise kişinin davranışları üzerindeki kontrolünü ve istencini vurgulamaktadır. Bu sebeple her iki kavramda da bireysel sorumluluğa ve karar verebilmeye önemli bir vurgu vardır.

Bu araştırmada ego tükenmesi sonucu otomatik düşünce süreçlerinin ve özgür irade manipülasyonu sonucu düzeyi değişen özgür irade inancının insanların adaletsiz tekliflere yönelik alacakları kararları nasıl etkilediği araştırılmıştır. Çalışma sonuçları incelendiğinde oldukça önemli noktalardan birisi ego tükenmesi manipülasyonunun gruplar arasında hiçbir farklılaşma yaratmamasıdır. Bu sonucu iki farklı açıdan yorumlamak mümkündür. İlk olarak ego tükenmesi çalışmalarının büyük bir çoğunluğu laboratuvar ortamında yapılmıştır (Baumeister ve diğerleri, 1998: 1255; Finkel ve diğerleri, 2006: 460; Schmeichel ve diğerleri, 2006: 98; Gailliot ve diğerleri, 2007: 328; Muraven ve diğerleri, 2007: 325; Fennis ve diğerleri, 2009: 915; Milkman, 2012: 168; Beal ve diğerleri, 2013: 600). Bu sebeple araştırmacının katılımcıların içindeki bulundukları ortamı ve davranışlarını etkileyecek faktörler üzerinde önemli bir kontrol gücü vardır. Ancak benzer bir kontrol gücü bu çalışmada bulunmamaktadır. Kovid-19 sebebi ile çevrimiçi yapılan bu çalışmadaki ego tükenmesi manipülasyonunun bazı komutları, katılımcılar tarafından yerine getirilmemiş olabilir. Örneğin ego tükenmesi manipülasyon

grubundan çalışmada en fazla 5 dakika harcamaları istenmiştir. Çünkü kişilerin bu noktada “A” ve “N” harflerini kullanmamaya çalışırken benlik kontrolünde bulunmaları, bu sebeple de ego tükenmesi yaşamaları ve bunun sonucunda ultiatom oyununda otomatik süreçlerinin aktifleşeceği beklenmiştir. Ancak katılımcıların manipülasyon sırasında sıkılmaları veya yorulmaları sebebiyle mola verip dinlenmeleri durumunda ego tükenmesi yaşanmayacağı için manipülasyonun başarısız olma ihtimali vardır. Maalesef çevrimiçi ortamda belirli bir süre sınırını dikte edebilecek şartları sağlayan bir veri toplama programına ulaşım sağlanamadığı için bu noktada yalnızca katılımcının komutlara uyduğu varsayılmaktadır. Bir diğer ihtimalse benlik kontrolü ve ego tükenmesi kavramlarının son dönemde yapılan tekrarlama çalışmaları sonucu önemli derecede güven kaybetmesidir (Giner-Sorolla, Embley ve Johnson, 2019: 4; Buttrick, 2020: 3). Her ne kadar alanyazında son on yıl içinde yapılmış ego tükenmesi ve ultiatom oyunu çalışmaları önemli bulgular bildirseler de (Halali, Bereby-Meyer ve Ockenfels, 2013: 5; Halali, Bereby-Meyer ve Meiran, 2014: 749; Achtziger ve diğerleri, 2016: 10) yakın zamanlarda yapılan oldukça geniş ölçekli meta-analiz ve tekrarlama çalışmalarında geçmişte yapılan benlik kontrolü ve ego tükenmesi sonuçları tekrar edilememiştir (Vohs ve diğerleri, 2021: 14). Yöntemsel hatalar, araştırmacı yanlılığı, örneklem büyüklüğü gibi sorunların öne çıktığı bu durumda ego tükenmesi şeklinde kavramsallaştırılan durumların gerçekten yaşanıp yaşanmadığı ya da yaşansa bile alanyazında gösterilen sonuçlara yol açıp açmayacağı tartışılır bir mevzuya dönüşmüştür. Bundan dolayı bu çalışmada ego tükenmesi manipülasyonunun bağımlı değişken üzerinde herhangi bir etki göstermemesinin sebebi ego tükenmesi kavramının otomatik süreçleri açığa çıkarmada tamamen etkisiz olması ya da istenilen güçlükte bir etki yaratmaması olabilir. Tüm bu bilgiler ışığında ego tükenmesi manipülasyonu sonucu gruplar arasında herhangi bir farklılık görülmemesinin sebebi bu çalışmadaki sınırlılıklar olabileceği gibi genel anlamda çalışılan değişkenin kuramsal temelindeki problemler de olabilir.

Bunların ötesinde özgür irade manipülasyonu oldukça ilginç ve değerli sonuçlar ortaya koymuştur. Özgür irade manipülasyonu uluslararası alanda dahi yeterince çalışılmış bir kavram değildir. Bunun da ötesinde bilimiz dahilinde Türkiye’de hali hazırda özgür irade inancını manipüle eden bir çalışma

bulunmamaktadır. Araştırma sonuçları göstermektedir ki Türkiye örneğinde insanların özgür irade inançlarını bir dereceye kadar manipüle etmek mümkündür. Manipülasyon setinden beklendiği üzere özgür irade inancı, pekiştirme koşulundaki katılımcılarda pekişirken/güçlenirken, azaltma koşulundaki katılımcılarda azalmış/zayıflamıştır.

Alanyazındaki çalışmalara bakıldığında yüksek özgür irade koşulu ile kontrol koşulu arasında özgür iradeye inanma açısından çoğunlukla anlamlı bir fark görülmemektedir (Baumeister, Masicampo ve Dewall, 2009: 265; Baumeister ve Brewer, 2012: 739). Araştırmacılar bu durumu, çoğu insanın hali hazırda özgür iradeye inanmasıyla, yani özgür irade inancının kendiliğinden var olan bir durum olmasıyla açıklamaktadır. Aynı zamanda araştırma bulguları incelendiğinde özgür irade inancının ultimatoom oyununda alınan kararlar üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Buna göre kişide özgür irade inancı arttıkça ultimatoom oyunundaki adaletsiz teklifleri daha yüksek bir seviyede reddetmekte ve oyundan daha az parayla ayrılmaktadır. Yani Özgür irade inancı arttıkça ultimatoom oyununda kazanılan para miktarı azalmaktadır. Çalışma içerisinde özgür irade inancı en düşük olan gruplar ultimatoom oyunundan en yüksek miktarda para ile ayrılırken onları kontrol grubu ve yüksek özgür irade grubu takip etmiştir.

Alanyazına bakıldığında, bizim çalışmamızın da desteklenen hipotezlerinden olan bu durumun şaşırtıcı olmadığı görülmektedir (Cory ve diğerleri, 2014: 508; Martin, Rigoni ve Vohs, 2017: 7327). Şöyle ki: Özgür irade bireylere kişisel sorumluluk yüklemektedir. Özgür irade inancı yüksek olan insanlar, başkalarının dışsal ve içsel etkenlere rağmen kendi davranışlarını kendilerinin belirleyebildiklerine inanmaktadırlar. Bu durumda adaletsiz bir teklif veren kişi, daha adil seçenekler olmasına rağmen adaletsiz dağılımları bilerek ve isteyerek seçmektedir. Bu sebeple teklif alan katılımcılar, karşı tarafı bu adaletsiz davranıştan mutlak olarak sorumlu tutup, kendi kazançlarından olmayı göze alarak bu kişiyi cezalandırma yolunu seçmiş olabilirler. Benzer durumlar başka çalışmalarda da görülmektedir. Örneğin özgür irade inancı deney ortamında güçlendirilen kişiler, bir çocuk istismarcına verdikleri ceza miktarını bu kişinin de çocukken istismar edildiğini öğrendiklerinde hafifletmemişlerdir (Paulhus ve Carey, 2011: 99). Ancak özgür irade inancı zayıflatılan kişiler bu bilgi karşısında istismarcıya daha hafif

cezalar vermişlerdir. Bu çalışmada yer alan Ültimatom oyununda da benzer bir durumun gözlemlendiği söylenebilir. Kişinin özgür irade inancı, teklif veren kişinin adaletsiz seçimlerinden ne derece sorumlu olduğu algısını etkileyerek adaletsiz teklifi kabul veya reddetmesini etkiliyor olabilir.

Baumeister (2008: 15) özgür irade inancının ortaya çıkışını kültürel evrim sürecine bağlayarak, insan gruplarının özgür irade inancı sayesinde bireysel olarak birbirlerini etik dışı hareketlerden sorumlu tutabildiklerini ve bu sayede toplumsal düzenin sağlanabildiğini iddia etmektedir. Bulgular sonucu özgür irade inancı yüksek kişilerin adaletsiz teklifleri reddederek kendi kazancından vazgeçip teklif vereni cezalandırması bu açıklamayla örtüşmektedir. Bu duruma benzer olarak adalet ve karşılıklılık davranışlarını inceleyen çalışmalarda çıkar odaklı insan modelinden ziyade karşılıklılığı ve adaleti gözeten insan modelinin daha fazla görüldüğü de bilinmektedir (Gintis, 2000b: 315).

Cinsiyet ve yaş hariç demografik özelliklerin ölçülen değişkenler üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamıştır. Özgür irade kavramı genellikle dini inançlarla iç içe geçtiği için din türü ve dindarlık seviyesinin bir etki göstermesi beklense de böyle bir ilişkiye rastlanılmamıştır. Bunun sebebi örneklem içerisinde dini inançların genellikle tek taraflı yığılması ve kalan inançların altı koşula dağıtımını sonucunda temsil edici bir özellik gösterememesinden ötürü olabilir. Aynı şekilde aylık kazanılan para miktarının ültimatom oyununda alınan kararlar üzerinde herhangi bir etki gösterebileceği beklendiyse de bu durum gözlenmemiştir.

Çalışmanın bazı sınırlılıkları vardır. Öncelikle Kovid-19 sebebiyle çalışma çevrimiçi ortamda yapılmış ve bu sebeple katılımcı davranışları laboratuvar ortamında olduğu gibi sıkı bir şekilde gözetim altına alınamamıştır. Aynı zamanda her ne kadar katılımcılara bir başka insanla ültimatom oyunu oynadıkları söylene de kişilerin bu duruma ne kadar inandıkları bilinmemektedir. Alanyazına bakıldığında bilgisayar ile ültimatom oyunu oynadığını bilen katılımcıların adaletsiz teklifleri de kabul etme eğilimde oldukları görülmüştür. Ancak özgür irade inancı manipülasyonu gruplarının ültimatom oyununda anlamlı bir şekilde farklılık göstermeleri bu sınırlılığın çalışma içerisinde önemli bir etki meydana getirmediğini düşündürmektedir.

Sonuç olarak özgür irade inancı manipölasyonunun hem özgür irade inancında hem de ültimatom oyununda alınan kararlar üzerinde anlamlı bir etki gösterdiği bulunmuştur. Bazı araştırmacılar, özgür irade inancının zayıflamasıyla ortaya çıkan kopya çekme, saldırganlık ve yardım etme davranışının azalması gibi olumsuz sonuçları öne sürerek toplumsal anlamda özgür iradeye inanmanın azalmasıyla tehlikeli sonuçların ortaya çıkabileceğini iddia etmektedirler (Baumeister, Masicampo ve DeWall, 2009: 265; Baumeister ve Brewer, 2012: 740). Ancak araştırmacılar bu durumda da belirlenimciliği korkunç bir kavram olarak algılamamaktadırlar (Vohs ve Schooler, 2008: 52). Çünkü özgür irade inancı zayıflayan kişiler suçlulara daha düşük cezalar vermişlerdir. Kendi kontrollerinde olmayan dışsal ve içsel etkiler sebebiyle belirli davranışlarda bulunan kişileri bağışlama ya da onları mutlak olarak sorumlu tutmama açısından belirlenimcilik bu noktada olumlu bir inanç olarak görölmektedir. Ancak insanları belirli davranışlardan sorumlu tutarak karşılıklılığı ve adaleti gözeten özgür irade inancı da farklı senaryolarda olumlu bir inanç olarak kendine yer bulmaktadır. Özgür iradenin gerçekten var olup olmadığı, bir illüzyon olduğu fikri uzun süredir tartışılsa da psikologlar olarak önemli olan bu inancın insan davranışı üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu sebeple bu çalışmanın hem uluslararası hem de Türkiye'deki psikoloji literatürüne anlamlı katkılar sağladığına inanılmaktadır. Öncelikle özgür irade inancını çalışmak isteyen araştırmacılar bu çalışmada bulunan manipölasyon setini kullanarak katılımcıların özgür irade inançlarını manipöle ederek hipotezlerini test edebileceklerdir. Aynı zamanda Türkiye örnekleminin de uluslararası çalışmalardaki sonuçlara benzer şekilde yüksek derecede özgür irade inancı gösterdiği bulunmuştur. Bununla beraber yüksek özgür irade inancının adaletsiz olarak algılanan teklifleri reddetme oranını artırdığı gösterilmiştir. Son olarak ego tükenmesi manipölasyonunun anlamlı bir sonuç vermediği görölerek ileride yapılacak çalışmalar için dikkat edilmesi gereken noktalar belirtilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abbink, K., Irlenbusch, B. ve Renner, E. (2000). The moonlighting game: An experimental study on reciprocity and retribution. *Journal of Economic Behavior & Organization*. 42(2): 265-277.
- Achtziger, A., Alós-Ferrer, C. ve Wagner, A. K. (2015). Money, Depletion, and Prosociality in the Dictator Game. *Journal of Neuroscience, Psychology, and Economics*. 8(1): 1–14.
- Achtziger, A., Alós-Ferrer, C. ve Wagner, A. (2016). The Impact of Self-Control Depletion on Social Preferences in the Ultimatum Game. *Journal of Economic Psychology*. 53: 1-16.
- Achtziger, A., Alós-Ferrer, C. ve Wagner, A. (2018). Social Preferences and Self-Control. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*. 74: 161-166
- Achtziger, A., Hubert, M., Kenning, P., Raab, G. ve Reisch, L. (2015). Debt Out of Control: The Links Between Self-Control, Compulsive Buying, and Real Debts. *Journal of Economic Psychology*. 49: 141-149
- Ainsworth, S. E., Baumeister, R. F., Ariely, D. ve Vohs, K. D. (2014). Ego depletion decreases trust in economic decision making. *Journal of Experimental Social Psychology*. 54: 40–49.
- Alexander, R. D. (1987). *Foundations of human behavior. The biology of moral systems*. New York: Aldine de Gruyter.
- Alós-Ferrer, C. ve Strack, F. (2014). From dual processes to multiple selves: Implications for economic behavior. *Journal of Economic Psychology*. 41: 1–11.
- Alper, S. ve Sümer, N. (2017). Özgür irade ve belirlenimcilik ölçeğinin Türkçeye uyarlaması ve psikometrik özellikleri. *Türk Psikoloji Yazıları*. 20(39): 26–35.
- Alquist, J. L., Ainsworth, S. E. ve Baumeister, R. F. (2013). Determined to conform: Disbelief in free will increases conformity. *Journal of Experimental Social Psychology*. 49(1): 80–86.

Andreoni, J. ve Miller, J. (2002). Giving According to GARP: An Experimental Test of the Consistency of Preferences for Altruism. *Econometrica*. 70(2): 737-753.

Aristotle. (1980). *Nicomachean ethics*. New York: Oxford University Press.

Asch, S. (1956). *Studies of Independence and Conformity: I. A Minority of One Against a Unanimous Majority*. District of Columbia: American Psychological Association.

Axelrod, R. ve Hamilton, W. D. (1981). The evolution of cooperation. *Science*. 211(4489): 1390-1396.

Baer, J., Kaufman, J. C. ve Baumeister, R. F. (2008). *Are we free? Psychology and free will*. New York: Oxford University Press.

Balafoutas, L., Kerschbamer, R. ve Oexl, R. (2018). Distributional preferences and ego depletion. *Journal of Neuroscience, Psychology, and Economics*. 11(3): 147–165.

Balliet, D. ve Joireman, J. (2010). Ego depletion reduces proselves' concern with the well-being of others. *Group Processes & Intergroup Relations*. 13(2): 227–239.

Bargh, J. A. (1989). *Unintended thought* (pp. 3–51). New York: The Guilford Press.

Baumeister, R. (2002). Yielding to Temptation: Self-Control Failure, Impulsive Purchasing, and Consumer Behavior. *Journal of Consumer Research*. 28(4): 670-676.

Baumeister, R. F. ve Brewer, L. E. (2012). Believing versus disbelieving in free will: Correlates and consequences. *Social and Personality Psychology Compass*. 6(10): 736–745.

Baumeister, R. F. ve Heatherton, T. F. (1996). Self-regulation failure: An overview. *Psychological Inquiry*. 7(1): 1–15.

Baumeister, R. F., Bratslavsky, E., Muraven, M. ve Tice, D. M. (1998). Ego depletion: Is the active self a limited resource? *Journal of Personality and Social Psychology*. 74(5): 1252–1265.

- Baumeister, R. F., Clark, C. J. ve Luguri, J. (2015). *Surrounding free will: philosophy, psychology, neuroscience* (pp. 49-71). Oxford: Oxford University Press.
- Baumeister, R. F., Heatherton, T. F. ve Tice, D. M. (1994). *Losing control: How and why people fail at self-regulation*. California: Academic Press.
- Baumeister, R. F., Masicampo, E. J. ve Dwall, C. N. (2009). Prosocial benefits of feeling free: disbelief in free will increases aggression and reduces helpfulness. *Personality & social psychology bulletin*. 35(2): 260–268.
- Baumeister, R. F., Muraven, M. ve Tice, D. M. (2000). Ego depletion: A resource model of volition, self-regulation, and controlled processing. *Social Cognition*. 18(2): 130–150.
- Baumeister, R. F., Sparks, E. A., Stillman, T. F. ve Vohs, K. D. (2008). Free will in consumer behavior: Self-control, ego depletion, and choice. *Journal of Consumer Psychology*. 18(1): 4–13.
- Baumeister, R. F., Stillwell, A. M. ve Heatherton, T. F. (1994). Guilt: An interpersonal approach. *Psychological Bulletin*. 115(2): 243–267.
- Baumeister, R. F. ve Vohs, K. D. (2007). Self-Regulation, Ego Depletion, and Motivation. *Social and Personality Psychology Compass*. 1(1):115-128.
- Baumeister, R. F., Vohs, K. D., DeWall, C. N. ve Zhang, L. (2007). How emotion shapes behavior: feedback, anticipation, and reflection, rather than direct causation. *Journal of the Society for Personality and Social Psychology*. 11(2): 167–203.
- Baumeister, R. ve Vonasch, A. (2011). Self-Organization as Conceptual Key to Understanding Free Will. *AJOB Neuroscience*. 2(3): 44-72.
- Baumeister, R., Vohs, K. ve Tice, D. (2007). The Strength Model of Self-Control. *Current Directions in Psychological Science*. 16(6): 351-355.
- Baumeister, R., Vohs, K., Aaker, J. ve Garbinsky, E. (2013). Some key differences between a happy life and a meaningful life. *The Journal of Positive Psychology*. 8(6): 505-516

- Baumeister, R.F. (2005). *The cultural animal: Human nature, meaning, and social life*. New York: Oxford University Press
- Baumeister, R.F. (2008). Free Will in Scientific Psychology. *Perspectives on Psychological Science*. 3(1): 14-19
- Beal, D. J., Trougakos, J. P., Weiss, H. M. ve Dalal, R. S. (2013). Affect spin and the emotion regulation process at work. *Journal of Applied Psychology*. 98(4): 593–605.
- Bechara, A. ve Damasio, A. (2005). The somatic marker hypothesis: a neural theory of economic decision. *Games and Economic Behavior*. 52(2): 336-372.
- Bereby-Meyer, Y. ve Niederle, M. (2005). Fairness in bargaining. *Journal of Economic Behavior & Organization*. 56(2): 173–186.
- Bergh, A. (2008). A critical note on the theory of inequity aversion. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*. 37(5): 1789-1796.
- Blake, P. ve McAuliffe, K. (2011). "I had so much it didn't seem fair": Eight-year-olds reject two forms of inequity. *Cognition*. 120(2): 215-24.
- Blount, S. (1995). When social outcomes aren't fair: The effect of causal attributions on preferences. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 63(2): 131–144.
- Bolle, F. (1998). Rewarding Trust: An Experimental Study. *Theory and Decision*. 45(1): 83-98.
- Bolton, G. ve Ockenfels, A. (2000). ERC: A Theory of Equity, Reciprocity, and Competition. *American Economic Review*. 90(1): 166-193.
- Bolton, G., Katok, E. ve Zwick, R. (1998). Dictator game giving: Rules of fairness versus acts of kindness. *Game Theory*. 27(2): 269–299.
- Bowles, S. ve Gintis, H. (2004). The Evolution of Strong Reciprocity: Cooperation in Heterogeneous Populations. *Theoretical Population Biology*. 65(1): 17-28.
- Boyd, R. ve Richerson, P. J. (1988). The evolution of reciprocity in sizable groups. *Journal of Theoretical Biology*, 132(3): 337–356.

- Boyd, R., Gintis, H., Bowles, S. ve Richerson, P. (2003). Evolution of Altruistic Punishment. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 100(6): 3531-3535.
- Brehm, J. W. (1966). *A theory of psychological reactance*. New York: Academic Press.
- Buttrick, N. (2020). Many Labs 5: Registered Replication of Vohs & Schooler (2008). *Advances in Methods and Practices in Psychological Science*. 3: 429–438.
- Camerer, C. ve Thaler, R. (1995). Anomalies: Ultimatums, Dictators and Manners. *Journal of Economic Perspectives*. 9(2): 209-219
- Cameron, L.A. (1999). Raising The Stakes In The Ultimatum Game: Experimental Evidence From Indonesia. *Economic Inquiry*. 37(1): 47-59.
- Capraro, V. ve Cococcioni, G. (2016). Rethinking spontaneous giving: Extreme time pressure and ego-depletion favor self-regarding reactions. *Scientific Reports*. 6(27219): 1-10
- Chapman, H., Kim, D.A., Susskind, J. ve Anderson, A. (2009). In Bad Taste: Evidence for the Oral Origins of Moral Disgust. *Science*. 323(5918): 1222-1226.
- Charness, G. (2000). Responsibility and Effort in an Experimental Labor Market. *Journal of Economic Behavior & Organization*. 42: 375-384.
- Clark, C., Luguri, J., Ditto, P., Knobe, J., Shariff, A. ve Baumeister, R. (2014). Free to Punish: A Motivated Account of Free Will Belief. *Journal of Personality and Social Psychology*. 106(4): 501-513
- Crescioni, W. ve Baumeister, R. (2013). *The Experience of Meaning in Life* (pp:3-15). Springer: Dordrecht
- Crescioni, W., Baumeister, R., Ainsworth, S., Ent, M. ve Lambert, N. (2016) Subjective correlates and consequences of belief in free will, *Philosophical Psychology*. 29(1): 41-63.
- Crick, F. (1994). *The astonishing hypothesis*. New York: Scribner's.

- Danziger, S., Levav, J. ve Avnaim-Pesso, L. (2011). Extraneous Factors in Judicial Decisions. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. 108(17): 6889-6892.
- Darley, J. M. ve Pittman, T. S. (2003). The Psychology of Compensatory and Retributive Justice. *Personality and Social Psychology Review*. 7(4): 324–336.
- de Quervain, D. J., Fischbacher, U., Treyer, V., Schellhammer, M., Schnyder, U., Buck, A. ve Fehr, E. (2004). The neural basis of altruistic punishment. *Science*. 305(5688): 1254–1258.
- Delgado M. R. (2007). Reward-related responses in the human striatum. *Annals of the New York Academy of Sciences*. 1104(1): 70–88.
- Deutsch, M. ve Gerard, H. B. (1955). A study of normative and informational social influences upon individual judgment. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*. 51(3): 629–636.
- DeWall, C. N., Baumeister, R. F., Gailliot, M. T. ve Maner, J. K. (2008). Depletion Makes the Heart Grow Less Helpful: Helping as a Function of Self-Regulatory Energy and Genetic Relatedness. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 34(12): 1653–1662.
- DeWall, C., Baumeister, R., Gailliot, M. ve Maner, J. (2009). Depletion Makes the Heart Grow Less Helpful: Helping as a Function of Self-Regulatory Energy and Genetic Relatedness. *Personality & social psychology bulletin*. 34(12): 1653-1662.
- DeWall, C., Baumeister, R., Stillman, T. ve Gailliot, M. (2007). Violence restrained: Effects of self-regulation and its depletion on aggression. *Journal of Experimental Social Psychology*. 43(1): 62-76.
- Duckworth, A. L. ve Seligman, M. E. P. (2005). Self-Discipline Outdoes IQ in Predicting Academic Performance of Adolescents. *Psychological Science*. 16(12): 939–944.
- Dufwenberg, M. ve Kirchsteiger, G. (2004). A theory of sequential reciprocity. *Games and Economic Behavior*. 47(2): 268–298.

- Ebert, J. ve Wegner, D. (2011). Mistaking randomness for free will. *Consciousness and Cognition*. 20(3): 965-971.
- Eckel, C. ve Grossman, J. (1996). Altruism in Anonymous Dictator Games. *Games and Economic Behavior*. 16(2): 181-191
- Eckel, C. ve Grossman, J. (2001). Chivalry and Solidarity in Ultimatum Games. *Economic Inquiry*. 39(2): 171-188
- Evans J. S. (2008). Dual-processing accounts of reasoning, judgment, and social cognition. *Annual review of psychology*. 59: 255–278.
- Falk, A., Fehr, E. ve Fischbacher, U. (2003). On the Nature of Fair Behavior. *Economic Inquiry*. 41(1): 20-26.
- Fehr, E. ve Falk, A. (1999). Wage Rigidity in a Competitive Incomplete Contract Market. *Journal of Political Economy*. 107(1): 106–134.
- Fehr, E. ve Fischbacher, U. (2003). The Nature of Human Altruism. *Nature*. 425(6960): 785-791.
- Fehr, E. ve Gintis, H. (2007). Human Motivation and Social Cooperation: Experimental and Analytical Foundations. *Annual Review of Sociology*. 33: 43-64.
- Fehr, E. ve Gächter, S. (2000). Cooperation and Punishment in Public Goods Experiments. *The American Economic Review*. 90(4): 980-994.
- Fehr, E. ve Henrich, J. (2003). *Genetic and cultural evolution of cooperation* (p. 55–82). Cambridge: MIT Press.
- Fehr, E. ve Schmidt, K. (1999). A Theory Of Fairness, Competition, And Cooperation. *The Quarterly Journal of Economics*. 114(3): 817-868.
- Fehr, E. ve Schmidt, K. (2000). Theories of Fairness and Reciprocity -- Evidence and Economic Applications. *Advances in Economics and Econometrics*. 403: 1-46.
- Fehr, E., Fischbacher, U. ve Gächter, S. (2003). Strong Reciprocity, Human Cooperation and the Enforcement of Social Norms. *Human Nature*. 13(1): 1-25.

- Fennis, B., Janssen, L. ve Vohs, K. (2009). Acts of Benevolence: A Limited-Resource Account of Compliance with Charitable Requests. *Journal of Consumer Research*. 35(6): 906-924.
- Ferreira, M., Garcia-Marques, L., Sherman, S. ve Sherman, J. (2006). Automatic and Controlled Components of Judgment and Decision Making. *Journal of Personality and Social Psychology*. 91(5): 797-813.
- Fershtman, C., Gneezy, U. ve List, J. (2012). Equity Aversion: Social Norms and the Desire to Be Ahead. *American Economic Journal: Microeconomics*. 4(4): 131-144.
- Finkel, E. J., Campbell, W. K., Brunell, A. B., Dalton, A. N., Scarbeck, S. J. ve Chartrand, T. L. (2006). High-maintenance interaction: inefficient social coordination impairs self-regulation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(3): 456–475.
- Fliessbach, K., Phillipps, C., Trautner, P., Schnabel, M., Elger, C., Falk, A. ve Weber, B. (2012). Neural responses to advantageous and disadvantageous inequity. *Frontiers in Human Neuroscience*. 6(165): 1-9
- Fliessbach, K., Weber, B., Trautner, P., Dohmen, T., Sunde, U., Elger, C. ve Falk, A. (2007). Social Comparison Affects Reward-Related Brain Activity in the Human Ventral Striatum. *Science*. 318(5854):1305-1308.
- Forgas, J. ve Tan, H. (2013). Mood Effects on Selfishness Versus Fairness: Affective Influences on Social Decisions in the Ultimatum Game. *Social Cognition*. 31(4): 504-517.
- Forsythe, R., Horowitz, J. L., Savin, N. E. ve Sefton, M. (1994). Fairness in simple bargaining experiments. *Games and Economic Behavior*. 6(3): 347-369.
- Friedman, J. (1971). A Non-cooperative Equilibrium for Supergames. *The Review of Economic Studies*. 38(1): 1-12.
- Fudenberg, D. ve Maskin, E. (1986). The Folk Theorem in Repeated Games with Discounting Or with Incomplete Information. *Econometrica*. 54(3): 533-554.

Gächter, S. ve Falk, A. (2002), Reputation and Reciprocity: Consequences for the Labour Relation. *Scandinavian Journal of Economics*. 104(1): 1-26.

Gailliot, M. T., Baumeister, R. F., DeWall, C. N., Maner, J. K., Plant, E. A., Tice, D. M., Brewer, L. E. ve Schmeichel, B. J. (2007). Self-control relies on glucose as a limited energy source: Willpower is more than a metaphor. *Journal of Personality and Social Psychology*. 92(2): 325–336.

Gailliot, M. ve Baumeister, R. (2007). The Physiology of Willpower: Linking Blood Glucose to Self-Control. *Journal of the Society for Personality and Social Psychology*. 11(4): 303-327.

Giner-Sorolla, R., Embley, J. ve Johnson, L. (2019, Aralık 4). *Replication of Vohs & Schooler (2008, PS, Study 1)*. osf.io/i29mh, (15.01.2021).

Gino, F., Schweitzer, M. E., Mead, N. L. ve Ariely, D. (2011). Unable to resist temptation: How self-control depletion promotes unethical behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 115(2): 191–203.

Gintis, H. (2000a). Strong Reciprocity and Human Sociality. *Journal of Theoretical Biology*. 206(2): 169-179.

Gintis, H. (2000b). Beyond Homo economicus: evidence from experimental economics. *Ecological Economics*. 35(3): 311-322.

Gintis, H., Smith, E. ve Bowles, S. (2001). Costly Signaling and Cooperation. *Journal of Theoretical Biology*. 213(1): 103-119.

Glass, D. C., Singer, J. E. ve Friedman, L. N. (1969). Psychic cost of adaptation to an environmental stressor. *Journal of Personality and Social Psychology*. 12(3): 200–210.

Glimcher, P. ve Rustichini, A. (2004). Neuroeconomics: The Consilience of Brain and Decision. *Science*. 306(5695): 447-452.

Gottfredson, M. R. ve Hirschi, T. (1990). *A general theory of crime*. California: Stanford University Press.

Greene, J. ve Cohen, J. (2004). For the law, neuroscience changes nothing and everything. *Philosophical transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological sciences*. 359(1451): 1775–1785.

Guala F. (2012). Reciprocity: weak or strong? What punishment experiments do (and do not) demonstrate. *The Behavioral and Brain Sciences*. 35(1): 1–15.

Guroglu, B., van den Bos, W., Dijk, E., Rombouts, S. ve Crone, E. (2011). Dissociable brain networks involved in development of fairness considerations: Understanding intentionality behind unfairness. *NeuroImage*. 57(2): 634-641.

Guth, W., Schmittberger, R. ve Schwarze, B. (1982). "An experimental analysis of ultimatum bargaining," *Journal of Economic Behavior & Organization*. 3(4): 367-388.

Güney, Ş. ve Bahçekapılı, G. H. (2010). İnsanlarda özgeci işbirliğinin psikolojik ve beyinsel temelleri. *Türk Psikoloji Yazıları*. 13(25): 29-38.

Güth, W. ve Tietz, R. (1990). Ultimatum bargaining behavior – A survey and comparison of experimental results. *Journal of Economic Psychology*. 11(3): 417-449.

Güth, W. (1995). On ultimatum bargaining experiments -- A personal review. *Journal of Economic Behavior & Organization, Elsevier*. 27(3): 329-344.

Hagger, M., Wood, C., Stiff, C. ve Chatzisarantis, N. (2010). Ego Depletion and the Strength Model of Self-Control: A Meta-Analysis. *Psychological bulletin*. 136(4): 495-525.

Halali, E., Bereby-Meyer, Y. ve Meiran, N. (2011). When Rationality and Fairness Conflict: The Role of Cognitive-Control in the Ultimatum Game. *SSRN Electronic Journal*. 1-22.

Halali, E., Bereby-Meyer, Y. ve Meiran, N. (2014). Between self-interest and reciprocity: The social bright side of self-control failure. *Journal of Experimental Psychology: General*, 143(2): 745–754.

- Halali, E., Bereby-Meyer, Y. ve Ockenfels, A. (2013). Is it all about the self? The effect of self-control depletion on ultimatum game proposers. *Frontiers in Human Neuroscience*. 7(240): 1-8.
- Hamilton W. D. (1964). The genetical evolution of social behaviour. I. *Journal of Theoretical Biology*, 7(1): 1–16.
- Harmon-Jones, E. ve Mills, J. (1999). *Science conference series. Cognitive dissonance: Progress on a pivotal theory in social psychology*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Hauge, K., Johansson, L., Johansson-Stenman, O., Svedsäter, H. ve Brekke, K. (2016). Keeping others in our mind or in our heart? Distribution games under cognitive load. *Experimental Economics*. 19(3): 562-576.
- Heine, S. J., Proulx, T. ve Vohs, K. D. (2006). The meaning maintenance model: on the coherence of social motivations. *Journal of the Society for Personality and Social Psychology*. 10(2): 88–110.
- Henrich, J., Boyd, R., Bowles, S., Camerer, C., Fehr, E., Gintis, H. ve McElreath, R. (2001). In Search of Homo Economicus: Behavioral Experiments in 15 Small-Scale Societies. *The American Economic Review*. 91(2): 73-78.
- Henrich, J., Heine, S. J. ve Norenzayan, A. (2010). The weirdest people in the world?. *The Behavioral and Brain Sciences*. 33(2-3): 61–135.
- International Social Survey Programme. (1998). *Religion II [Database]*.
<https://stanford.edu/group/ssds/dewidocs/icpsr3065/cb3065.pdf>, (05.01.2021).
- Tyler, J.M. ve Burns, K. (2008). After Depletion: The Replenishment of the Self's Regulatory Resources. *Self and Identity*. 7(3): 305-321.
- Jeffrey C. ve Peter M. (2005). No Switchbacks: Rethinking Aspiration-Based Dynamics in the Ultimatum Game. *Theory and Decision*. 58(4): 351-385.
- Job, V., Bernecker, K., Miketta, S. ve Friese, M. (2015). Implicit theories about willpower predict the activation of a rest goal following self-control exertion. *Journal of Personality and Social Psychology*. 109(4): 694–706.

Kahneman, D. ve Frederick, S. (2002). *Heuristics and biases: The psychology of intuitive judgment* (p. 49–81). New York: Cambridge University Press.

Kahneman, D., Knetsch, J. ve Thaler, R. (1986). Fairness as a Constraint on Profit Seeking: Entitlements in the Market. *The American Economic Review*. 76(4): 728–741.

Kammrath, L. K. ve Scholer, A. A. (2011). The Pollyanna Myth: How Highly Agreeable People Judge Positive and Negative Relational Acts. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 37(9): 1172–1184.

Kant, I. (1967/1797). *Kritik der praktischen Vernunft [Critique of practical reason]*. Hamburg: Felix Meiner Verlag.

Kessler, J. ve Meier, S. (2014). Learning From (Failed) Replications: Cognitive Load Manipulations and Charitable Giving. *Journal of Economic Behavior & Organization*. 102(C): 10-13.

Kirchsteiger, G. (1994). "The role of envy in ultimatum games," *Journal of Economic Behavior & Organization*. 25(3): 373-389.

Knoch D., Pascual-Leone A., Meyer K., Treyer V. ve Fehr E. (2006a) Diminishing reciprocal fairness by disrupting the right prefrontal cortex. *Science*. 314(5800): 829–832

Laurene, K.R., Rakos, R.F., Tisak, M.S., Robichaud, A. ve Horvath, M. (2011). Perception of Free Will: The Perspective of Incarcerated Adolescent and Adult Offenders. *Review of Philosophy and Psychology*. 2(4): 723–740.

Lerner, J.S., Small, D.A. ve Loewenstein, G. (2004). Heart strings and purse strings: Carryover effects of emotions on economic decisions. *Psychological Science*. 15(5): 337-41

Linder, D., Cooper, J. ve Jones, E. (1967). Decision freedom as a determinant of the role of incentive magnitude in attitude change. *Journal of Personality and Social Psychology*. 6(3): 245-254.

Liu, Y., He, N. ve Dou, K. (2015). Ego-Depletion Promotes Altruistic Punishment. *Open Journal of Social Sciences*. 03(11): 62-69.

Loewenstein, G. ve O'Donoghue, T. (2004). Animal Spirits: Affective and Deliberative Processes in Economic Behavior. *Cornell University, Center for Analytic Economics, Working Papers*. 04-14.

Loewenstein, G., Thompson, L. ve Bazerman, M. (1989). Social Utility and Decision Making in Interpersonal Context. *Journal of Personality and Social Psychology*. 57(3): 426-441.

MacKenzie, M. J., Vohs, K. D. ve Baumeister, R. F. (2014). You didn't have to do that: belief in free will promotes gratitude. *Personality & Social Psychology Bulletin*. 40(11): 1423–1434.

Martijn, C., Alberts, H. J. E. M., Merckelbach, H., Havermans, R., Huijts, A. ve De Vries, N. K. (2007). Overcoming ego-depletion: The influence of exemplar priming on self-control performance. *European Journal of Social Psychology*. 37(2): 231–238.

Martin, N. D., Rigoni, D. ve Vohs, K. D. (2017). Free will beliefs predict attitudes toward unethical behavior and criminal punishment. *PNAS Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. 114(28): 7325–7330.

Masicampo, E. J. ve Baumeister, R. F. (2008). Toward a Physiology of Dual-Process Reasoning and Judgment: Lemonade, Willpower, and Expensive Rule-Based Analysis. *Psychological Science*. 19(3): 255–260.

McCabe, K., Rassenti, S. ve Smith, V. (1998). Reciprocity, Trust, and Payoff Privacy in Extensive Form Bargaining. *Games and Economic Behavior*, 24(1-2): 10-24.

Mccabe, K., Rigdon, M. ve Smith, V. (2003). Positive Reciprocity and Intentions in Trust Games. *Journal of Economic Behavior & Organization*. 52(2): 267-275.

Mccabe, K., Smith, V. ve Hoffman, E. (1996). On Expectations and the Monetary Stakes in Ultimatum Games. *International Journal of Game Theory*. 25(3): 289-301.

- McMahon, A. J. ve Scheel, M. H. (2010). Glucose promotes controlled processing: Matching, maximizing, and root beer. *Judgment and Decision Making*. 5(6): 450–457.
- Mead, N. L., Baumeister, R. F., Gino, F., Schweitzer, M. E. ve Ariely, D. (2009). Too Tired to Tell the Truth: Self-Control Resource Depletion and Dishonesty. *Journal of Experimental Social Psychology*. 45(3): 594–597.
- Miles J. B. (2013). The integrity of social psychology turns on the free will dilemma: reply to Baumeister, Vonasch, and Bargh. *The British Journal of Social Psychology*. 52(2): 231–237.
- Milinski, M. (2016). Reputation, a universal currency for human social interactions. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*. 371(1687): 1-9.
- Milkman, K. L. (2012). Unsure What the Future Will Bring? You May Overindulge: Uncertainty Increases the Appeal of Wants Over Shoulds. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 119(2): 163-176.
- Miller, E. K. ve Cohen, J. D. (2001). An integrative theory of prefrontal cortex function. *Annual Review of Neuroscience*. 24: 167–202.
- Mischel, W., Shoda, Y. ve Peake, P. K. (1988). The nature of adolescent competencies predicted by preschool delay of gratification. *Journal of Personality and Social Psychology*. 54(4): 687–696.
- Monroe, A. ve Malle, B. (2010). From Uncaused Will to Conscious Choice: The Need to Study, Not Speculate About People's Folk Concept of Free Will. *Review of Philosophy and Psychology*. 1(2): 211-224.
- Mueller, C. M. ve Dweck, C. S. (1998). Praise for intelligence can undermine children's motivation and performance. *Journal of Personality and Social Psychology*. 75(1): 33–52.
- Muraven, M., Rosman, H. ve Gagné, M. (2007). Lack of autonomy and self-control: Performance contingent rewards lead to greater depletion. *Motivation and Emotion*. 31(4): 322–330.

- Muraven, M., Tice, D. M. ve Baumeister, R. F. (1998). Self-control as a limited resource: Regulatory depletion patterns. *Journal of Personality and Social Psychology*. 74(3): 774–789.
- Nahmias, E. (2011). *Intuitions about Free Will, Determinism, and Bypassing* (pp: 556-576). New York: Oxford University Press.
- Nahmias, E., Morris, S., Nadelhoffer, T. ve Turner, J. (2005). Surveying Freedom: Folk Intuitions about free will and moral responsibility. *Philosophical Psychology*. 18(5): 561-584.
- Nelson, W. (2002). Equity or Intention: It Is the Thought that Counts. *Journal of Economic Behavior & Organization*. 48(4): 423-430.
- Nichols, S. (2004). The Folk Psychology of Free Will: Fits and Starts. *Mind & Language - MIND LANG*. 19(5): 473-502.
- Nowak M. A. (2006). Five rules for the evolution of cooperation. *Science*. 314(5805): 1560–1563.
- Nowak, M. A. ve Sigmund, K. (1998). Evolution of indirect reciprocity by image scoring. *Nature*. 393(6685): 573–577.
- Nowak, M. A., Page, K. M. ve Sigmund, K. (2000). Fairness versus reason in the ultimatum game. *Science*. 289(5485): 1773–1775.
- Ochsner, K. ve Gross, J. (2005). The Cognitive Control of Emotion. *Trends in Cognitive Sciences*. 9(5): 242-249.
- O'Doherty J. P. (2004). Reward representations and reward-related learning in the human brain: insights from neuroimaging. *Current Opinion in Neurobiology*, 14(6): 769–776.
- Paulhus, D. ve Carey, J. (2011). The FAD-Plus: Measuring Lay Beliefs Regarding Free Will and Related Constructs. *Journal of Personality Assessment*. 93(1): 96-104.
- Perc, M. ve Szolnoki, A. (2010). Coevolutionary games—A mini review. *Bio Systems*. 99(2): 109-125.

- Pocheptsova, A., Amir, O., Dhar, R. ve Baumeister, R. F. (2009). Deciding without Resources: Resource Depletion and Choice in Context. *Journal of Marketing Research*. 46(3): 344–355.
- Proctor, D., Williamson, R., Waal, F. ve Brosnan, S. (2013). Chimpanzees play the ultimatum game. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. 110(6): 2070-2075.
- Pronin, E. ve Kugler, M. B. (2010). People believe they have more free will than others. *PNAS Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. 107(52): 22469–22474.
- Protzko, J., Ouimette, B. ve Schooler, J. (2016). Believing there is no free will corrupts intuitive cooperation. *Cognition*. 151: 6–9.
- Rabin, M. (1993). Incorporating Fairness into Game Theory and Economics. *The American Economic Review*. 83(5): 1281-1302.
- Radke, S., Güroğlu, B. ve Ellen, R.A. (2012) There's Something about a Fair Split: Intentionality Moderates Context-Based Fairness Considerations in Social Decision-Making. *PLOS ONE*. 7(2): 1-6
- Rand, D. G. ve Nowak, M. A. (2013). Human cooperation. *Trends in Cognitive Sciences*. 17(8): 413–425.
- Rand, D., Greene, J. ve Nowak, M. (2012). Spontaneous giving and calculated greed. *Nature*. 489: 427–430.
- Rand, D., Peysakhovich, A. ve Kraft-Todd, G. (2014). Social heuristics shape intuitive cooperation. *Nature Communications*. 5(3677): 1-12
- Rigoni, D., Kühn, S., Sartori, G. ve Brass, M. (2011). Inducing disbelief in free will alters brain correlates of preconscious motor preparation: the brain minds whether we believe in free will or not. *Psychological Science*. 22(5): 613–618.
- Rilling, J., Gutman, D., Zeh, T., Pagnoni, G., Berns, G. ve Kilts, C. (2002). A neural basis for social cooperation. *Neuron*. 35(2): 395–405.

Rilling, J., Sanfey, A., Aronson, J., Nystrom, L. ve Cohen, J. (2004). The Neural Correlates of Theory of Mind within Interpersonal Interactions. *NeuroImage*. 22(4):1694-1703.

Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs: General and Applied*. 80(1): 1–28.

Sanfey, A. G., Loewenstein, G., McClure, S. M. ve Cohen, J. D. (2006). Neuroeconomics: Cross-currents in research on decision-making. *Trends in Cognitive Sciences*. 10(3): 108–116.

Sanfey, A. G., Rilling, J. K., Aronson, J. A., Nystrom, L. E. ve Cohen, J. D. (2003). The neural basis of economic decision-making in the Ultimatum Game. *Science*. 300(5626): 1755–1758.

Sanfey A. G. (2007). Social decision-making: insights from game theory and neuroscience. *Science*. 318(5850): 598–602.

Sarkissian, H., Chatterjee, A., De Brigard, F., Knobe, J., Nichols, S. ve Sirker, S. (2010). Is Belief in Free Will a Cultural Universal?. *Mind & Language - MIND LANG*. 25: 346-358.

Schmeichel, B. J. (2007). Attention control, memory updating, and emotion regulation temporarily reduce the capacity for executive control. *Journal of Experimental Psychology: General*. 136(2): 241–255.

Schmeichel, B. J., Vohs, K. D. ve Baumeister, R. F. (2003). Intellectual performance and ego depletion: Role of the self in logical reasoning and other information processing. *Journal of Personality and Social Psychology*. 85(1): 33–46.

Schmeichel, B., Demaree, H., Robinson, J. ve Pu, J. (2006). Ego depletion by response exaggeration. *Journal of Experimental Social Psychology*. 42(1): 95-102.

Schooler, J., Nadelhoffer, T., Nahmias, E. ve Vohs, K. (2014). *Surrounding Free Will: Philosophy, Psychology, Neuroscience* (pp: 72-94). New York: Oxford University Press

- Schulz, J., Fischbacher, U., Thöni, C. ve Utikal, V. (2014). Affect and fairness: Dictator games under cognitive load. *Journal of Economic Psychology*. 41(C): 77–87
- Seeley, E. A. ve Gardner, W. L. (2003). The "Selfless" and Self-Regulation: The Role of Chronic Other-Orientation in Averting Self-Regulatory Depletion. *Self and Identity*. 2(2): 103–117.
- Shariff, A. F., Greene, J. D., Karremans, J. C., Luguri, J. B., Clark, C. J., Schooler, J. W., Baumeister, R. F. ve Vohs, K. D. (2014). Free Will and Punishment: A Mechanistic View of Human Nature Reduces Retribution. *Psychological Science*. 25(8): 1563–1570.
- Sheppes, G. ve Meiran, N. (2007). Better Late Than Never? On the Dynamics of Online Regulation of Sadness Using Distraction and Cognitive Reappraisal. *Personality & Social Psychology Bulletin*. 33(11): 1518-1532.
- Singer, T., Kiebel, S., Winston, J., Dolan, R. ve Frith, C. (2004). Brain Responses to the Acquired Moral Status of Faces. *Neuron*. 41(4): 653-662.
- Singer, T., Seymour, B., O'Doherty, J., Stephan, K., Dolan, R. ve Frith, C. (2006). Empathic neural responses are modulated by the perceived fairness of others. *Nature*. 439(7075): 466-469.
- Sivanathan, N., Pillutla, M. M. ve Murnighan, J. K. (2008). Power gained, power lost. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 105(2): 135–146.
- Slonim, R. ve Roth, A. (1998). Learning in High Stakes Ultimatum Games: An Experiment in the Slovak Republic. *Econometrica*. 66(3): 569-596.
- Stanovich, K. E. (1999). *Who is rational?: Studies of individual differences in reasoning*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Stillman, T. F. ve Baumeister, R. F. (2010). Guilty, free, and wise: Determinism and psychopathy diminish learning from negative emotions. *Journal of Experimental Social Psychology*. 46(6): 951–960.

Stillman, T. F., Baumeister, R. F. ve Mele, A. R. (2011). Free will in everyday life: Autobiographical accounts of free and unfree actions. *Philosophical Psychology*. 24(3): 381–394.

Stillman, T. F., Baumeister, R. F., Vohs, K. D., Lambert, N. M., Fincham, F. D. ve Brewer, L. E. (2010). Personal Philosophy and Personnel Achievement: Belief in Free Will Predicts Better Job Performance. *Social Psychological and Personality Science*. 1(1): 43–50.

Stillman, T., Baumeister, R. ve Mele, A. (2011). Free will in everyday life: Autobiographical accounts of free and unfree action. *Philosophical Psychology*. 24(3): 381-394.

Stroessner, S. J. ve Green, C. W. (1990). Effects of belief in free will or determinism on attitudes toward punishment and locus of control. *The Journal of Social Psychology*. 130(6): 789–799.

Tabibnia, G., Satpute, A. ve Lieberman, M. (2008). The Sunny Side of Fairness: Preference for Fairness Activates Reward Circuitry (and Disregarding Unfairness Activates Self-Control Circuitry). *Psychological science*. 19(4): 339-47.

Tangney, J. P., Baumeister, R. F. ve Boone, A. L. (2004). High Self-Control Predicts Good Adjustment, Less Pathology, Better Grades, and Interpersonal Success. *Journal of Personality*. 72(2): 271–322.

Thaler, R. (1988). Anomalies: The Ultimatum Game. *Journal of Economic Perspectives*, 2(4): 195-206.

Tremblay, L., Hollerman, J. R. ve Schultz, W. (1998). Modifications of reward expectation-related neuronal activity during learning in primate striatum. *Journal of Neurophysiology*. 80(2): 964–977.

Tricomi, E. ve Sullivan-Toole, H. (2015). Fairness and Inequity Aversion. *Brain Mapping: An Encyclopedic Reference*. 3: 3-8.

Tricomi, E., Rangel, A., Camerer, C. ve O'Doherty, J. (2010). Neural Evidence for Inequality Averse Social Preferences. *Nature*. 463(7284): 1089-1091.

Trivers, R. L. (1971). The evolution of reciprocal altruism. *Quarterly Review of Biology*. 46(1): 35-57.

Twenge, J. M., Zhang, L. ve Im, C. (2004). It's beyond my control: A cross-temporal meta-analysis of increasing externality in locus of control, 1960-2002. *Personality and Social Psychology Review*. 8(3): 308–319.

Velten, E. (1968). A laboratory task for induction of mood states. *Behaviour Research and Therapy*. 6(4): 473–482.

Vohs, K. D. ve Schooler, J. W. (2008). The value of believing in free will: encouraging a belief in determinism increases cheating. *Psychological Science*. 19(1): 49–54.

Vohs, K. D., Redden, J. P. ve Rahinel, R. (2013). Physical Order Produces Healthy Choices, Generosity, and Conventionality, Whereas Disorder Produces Creativity. *Psychological Science*. 24(9): 1860–1867.

Vohs, K., Baumeister, R., Schmeichel, B., Twenge, J., Nelson, N. ve Tice, D. (2008). Making Choices Impairs Subsequent Self-Control: A Limited-Resource Account of Decision Making, Self-Regulation, and Active Initiative. *Journal of Personality and Social Psychology*. 94(5): 883-898.

Vohs, K., Schmeichel, B., Lohmann, S., Gronau, Q. F., Finley, A. J., Others, M. ve Albarracín, D. (4 Şubat 2021). A Multi-Site Preregistered Paradigmatic Test of the Ego Depletion Effect. <https://doi.org/10.31234/osf.io/e497p>, (10.02.2021).

Vonasch, A.J. ve Baumeister, R.F. (2013). Implications of free will beliefs for basic theory and societal benefit: Critique and implications for social psychology. *British Journal of Social Psychology*. 52(2): 219-227.

Wagner, D. D. ve Heatherton, T. F. (2013). Self-regulatory depletion increases emotional reactivity in the amygdala. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*. 8(4): 410–417.

Wang, X. T. ve Dvorak, R. D. (2010). Sweet Future: Fluctuating Blood Glucose Levels Affect Future Discounting. *Psychological Science*. 21(2): 183–188.

- Wegner, D. M. (2002). *The illusion of conscious will*. Cambridge: MIT Press.
- Wheeler, S. C., Briñol, P. ve Hermann, A. D. (2007). Resistance to persuasion as self-regulation: Ego-depletion and its effects on attitude change processes. *Journal of Experimental Social Psychology*. 43(1): 150–156.
- Williams, L. E. ve Bargh, J. A. (2008). Experiencing physical warmth promotes interpersonal warmth. *Science*. 322(5901): 606–607.
- Wolfe, T. (1997). *Sorry, but your soul just died*.
http://90.146.148.118/en/archiv_files/19971/E11997_19236.pdf, (12.02.2021)
- World Values Survey. (2015). *1981-2014 Official Aggregate v.20150418*. ASEP/JDS and World Values Survey Association.
<http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWVL.jsp>, (25.11.2020).
- Wright, R.A., Martin, R.E. ve Bland, J.L. (2003). Energy resource depletion, task difficulty, and cardiovascular response to a mental arithmetic challenge. *Psychophysiology*. 40(1): 98-105.
- Xu, H., Bègue, L. ve Bushman, B. (2012). Too Fatigued to Care: Ego Depletion, Guilt, and Prosocial Behavior. *Journal of Experimental Social Psychology*. 48(5): 1183–1186.
- Zahavi A. ve Zahavi A. (1997). *The handicap principle: a missing piece of Darwin's puzzle*. New York: Oxford University Press
- Zak, Paul J. (2005). *The Neuroeconomics of Trust*.
<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.764944>, (11.12.2020).
- Zaki, J. ve Mitchell, J. P. (2011). Equitable decision making is associated with neural markers of intrinsic value. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. 108(49): 19761–19766.

EK – 1: Bilgilendirilmiş Onam Formu

Araştırmamıza Hoşgeldiniz!

Değerli Katılımcı;

Bu çalışma Dokuz Eylül Üniversitesi Psikoloji Bölümü yüksek lisans öğrencisi Taner Görüryılmaz tarafından, öğretim üyesi Doç. Dr. Serap Akfırat danışmanlığında gerçekleştirilmektedir. Araştırmanın amacı soyut düşünebilme ve ekonomi davranışları arasındaki ilişkiyi ölçmektir.

Bu amaç doğrultusunda sizden bazı sorulara yanıt vermeniz beklenmektedir. Gerekli yönergeler her soru formunun başında verilmiştir. Tüm soruları cevaplamanız yaklaşık olarak 10 – 15 dakika sürecektir.

Araştırmaya katılım tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır. Form içerisinde kişisel rahatsızlık uyandıracak bir soru bulunmamaktadır. Ancak rahatsızlık veya sorun hissetmeniz durumunda formu yarıda bırakıp araştırmadan ayrılabilirsiniz. Verilen bilgiler yalnızca araştırma için kullanılıp, gizli kalacaktır. Elde edilen bilgilerle kişisel bir değerlendirme yapılmayacak yalnızca toplu bir analiz gerçekleştirilecektir. Araştırmayla ilgili bilgi almak ya da soru sormak için aşağıda bilgileri verilen araştırmacı ile iletişime geçebilirsiniz.

Taner Görüryılmaz

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Psikoloji Anabilim Dalı

Bu araştırmaya tamamen gönüllü olarak katılıyorum. İsteğim doğrultusunda çalışmayı sonlandırabileceğimi biliyorum. Verdiğim bilgilerin bilimsel amaçlı yayınlarda kullanılmasını kabul ediyorum.

EK – 2: Demografik Bilgi Formu

Bu alanda sizleri daha iyi tanımamız için belirli sorular bulunmaktadır.

1. Cinsiyetiniz:
2. Yaşınız:
3. Eğitim Durumunuz:
 - a. İlkokul
 - b. Ortaokul
 - c. Lise
 - d. Üniversite
 - e. Yüksek Lisans
 - f. Doktora
4. 1 Ayda Elinize Geçen Para Miktarı:
 - a. 0-1000 TL
 - b. 1001-2000 TL
 - c. 2001-3000 TL
 - d. 3001-5000 TL
 - e. Diğer
5. İnancınız:

- a. Müslüman
- b. Hristiyan
- c. Yahudi
- d. Ateist
- e. Agnostik
- f. Diğer

6. İnancınız gündelik hayattaki kararları ne derece etkiliyor?

- a. 0 (Hiç Etkilemiyor)
- b. 1 (Biraz Etkilemiyor)
- c. 2 (Ne etkiliyor ne de etkilemiyor)
- d. 3 (Biraz Etkiliyor)
- e. 4 (Tamamıyla Etkiliyor)

Ek – 3: Özgür İrade Manipölasyon Cümleleri

1.Grup: Yüksek Özgür İrade Koşulu Cümleleri

1. Eğer gerçekten istiyorlarsa, insanlar her engelin üstesinden gelebilirler. (Alper ve Sümer, 2017: 30)
2. İnsanlar tamamen özgür bir iradeye sahiptirler. (Alper ve Sümer, 2017: 30)
3. İnsanlar kendi kararları üzerinde tam kontrole sahiptir. (Alper ve Sümer, 2017: 30)
4. Her zaman farklı seçimler yapma olanağımız vardır.
5. Şartlar ne olursa olsun her insan özgürce seçim yapabilme olanağına sahiptir.
6. Kararlarımızı ve eylemlerimizi hayat koşulları (aile, çevre vb.) değil biz belirleriz.
7. İnsanlar yaptıkları hatalardan tamamen kendileri sorumludurlar.
8. Hayat koşulları ne olursa olsun iyi veya kötü olmak her zaman bizim elimizdedir.

9. Çevresel şartlar bizi tamamen kısıtlasa bile, sonuçta kendi kaderimizi kendimiz belirleriz.

10. Davranışlarımızın sonuçlarından biz sorumluyuz çünkü o davranışları yapmayı kendimiz seçtik.

2.Grup: Düşük Özgür İrade Koşulu Cümleleri

1. Geleceğimiz, kader tarafından önceden belirlenmiştir.

2. Ne yaparsak yapalım kaderimizi değiştiremeyiz.

3. Olacağı varsa olur – bizim bu konuda yapabileceğimiz pek bir şey yoktur. (Alper ve Sümer, 2017: 30)

4. Biz ne seçersek seçelim yaşayacaklarımızın önüne geçemeyiz.

5. Bugün verdiğimiz kararlar geçmişte başımıza gelenler tarafından belirlenmiştir.

6. Kararlarımızı ve eylemlerimizi içinde bulunduğumuz hayat koşulları (aile, çevre vb.) belirler.

7. Yaptığımız hatalardan yaşam koşullarımız sorumludur.

8. Kötü ailelerde, çevrede ve şartlarda büyüyen çocukların iyi birer yetişkin olması beklenemez.

9. Özgür irade diye bir şey yoktur.

10. Davranışlarımızı ve kararlarımızı kendimizin belirlediği düşüncesi bir yanılsamadır.

3.Grup: Özgür İrade İnancını Etkilemeyen Kontrol Cümleleri (Vohs ve Schooler, 2008: 50)

1. Okyanuslar, dünya yüzeyinin %71'ini kaplamaktadır.

2. Alkalın piller genellikle sıradan pillerden daha uzun süre çalışır.

3. Olimpiyatlar dört yılda bir yapılır.
4. Şeker kamışı ve şeker pancarı 112 ÷lkede yetiştirilmektedir.
5. Dünyanın güneşe olan en büyük uzaklığı 152.005.759 kilometredir.
6. Afrika'daki Nil Nehri, dünyanın en uzun nehridir.
7. Çoğu cihaz, kusurlara karşı tam bir yıl garantilidir.
8. Cep hesap makinelerinin kullanımı 1970 yılından sonra yaygınlaşmıştır.
9. Envanter sayımı çoğunlukla ay başında veya sonunda alınır.
10. Organik olarak yetiştirilen yiyecekler bazen kimyasal gübre ile yetiştirilen gıdalardan daha besleyicidir.

